

Univerzita Karlova, Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Jazykové jevy v mluvených projevech afatiků

Diplomová práce

Vedoucí: PhDr. Irena Vaňková, CSc.

Eva Flanderková, r. č. 795608/2574
Baltská 6, 460 14 Liberec 14
eva.flanderkova@saga.cz

Praha, červen 2006

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedené literatury a pramenů.

Poděkování

Děkuji PhDr. Ireně Vaňkové, CSc., a Barbaře Schmiedtové, Ph.D., za laskavé odborné vedení této práce a za trpělivost, s níž se mi po dobu jejího zpracování věnovaly. Dovolila bych si poděkovat též PhDr. Petru Kulišťákovi, CSc., a PaedDr. Jitce Stejskalové za ochotu, s níž mi umožnili setkání s pacienty. Ráda bych poděkovala také pacientům, kteří svolili snímání kamerou.

Obsah

Zadání diplomové práce.....	7
0.0 Úvodem.....	8
1.0 Afázie a lingvistická afaziologie.....	8
1.1 Afázie – funkční porucha řeči.....	8
1.2 Lingvistická afaziologie, neurolingvistika a psycholingvistika.....	10
1.3 Lingvistická afaziologie a kognitivní věda.....	11
2.0 Některé vědní disciplíny: Je jazyk obsažen v našich myslích a mozcích?.....	12
3.0 Rozlišení afázií v literatuře.....	14
4.0 Jazykové jevy v afázii.....	16
4.1 Intence verbálního sdělování a nemožnost verbalizace.....	16
4.1.1 Parafázie a pseudoslova.....	16
4.1.2 Automatismy a užití tabuových slov.....	17
4.1.3 Deiktika.....	18
4.1.4 Nemožnost jazykového uchopení pojmu?.....	19
4.1.5 Shrnutí.....	21
4.2 Agramatismus.....	21
4.3 Perseverace.....	23
4.4 Užití gest a mimika.....	23
4.4.1 Gestika.....	23
4.4.2 Mimika.....	24
4.5 Paralingvální vlastnosti řeči a její citová složka.....	24
4.5.1 Pauzy.....	25
4.6 Emocionalita, expresivita a kontaktní prostředky.....	26
4.7 Shrnutí.....	27
5.0 Afázie v komunikaci: náhradní komunikační strategie.....	28
6.0 Afázie v mluvené řeči: vyprávění příběhu.....	28
7.0 První nahrávka - pacientka Z. K.: „ <i>tak se dívají ... a to je to fajn</i> “.....	29
7.1 Analýza.....	29
7.1.1 Jevy na rovině fonematické.....	29
7.1.1.1 Slabičná záměna fonémů.....	29
7.1.1.2 Parafázie a pseudoslova.....	30
7.1.1.3 Perseverace.....	30
7.1.2 Lexikální stránka projevu.....	31
7.1.2.1 Vybavování opozit a doplnění výpovědi.....	31
7.1.2.2 Opakování slov.....	31
7.1.2.3 Pojmenování substancí a dějů.....	32
7.1.2.4 Automatismy.....	32
7.1.2.5 Nadměrné užití deiktik.....	32
7.1.3 Jevy roviny morfosyntaktické: agramatismus.....	32
7.1.4 Užití osobních zájmen.....	33
7.1.5 Obsahová koherence.....	33
7.1.6 Náhradní komunikační strategie?.....	33
7.1.6.1 Slovní náhrady a užití citoslovcí.....	33
7.1.6.2 Ostenze.....	34
7.1.6.3 Užití totalizátorů.....	34
7.1.7 Emocionalita sdělení.....	34
7.1.8 Informační struktura příběhu.....	34

7.2 Shrnutí.....	35
8.0 Druhá nahrávka - pacient T. J.: „ <i>mává a potom žáby ahoj</i> “	36
8.1 Analýza.....	36
8.1.1 Parafázie.....	36
8.1.2 Sebeopravy.....	36
8.1.3 Jevy na rovině lexikální: pojmenování a vybavování výrazů.....	37
8.1.4 Opakování.....	38
8.1.5 Užití osobních zájmen.....	39
8.1.6 Náhradní komunikační strategie?.....	39
8.1.6.1 Užití příslovcí a citoslovcí.....	39
8.1.6.2 Enumerativní způsob sdělování.....	41
8.1.7 Agramatismy.....	41
8.1.8 Informační struktura příběhu.....	42
8.2 Shrnutí.....	42
9.0 Třetí nahrávka - pacientka H. M.: „ <i>a tady se dívá, co se děje</i> “	43
9.1 Analýza.....	43
9.1.1 Jevy na rovině fonematické: parafázie.....	43
9.1.2 Jevy na rovině lexikální.....	44
9.1.2.1 Sebeopravy.....	44
9.1.2.2 Vybavování výrazů.....	44
9.1.2.3 Opakování.....	44
9.1.2.4 Nalezení správného slova.....	44
9.1.3 Jevy na rovině nadvětné: spontánní tvorba souvětí.....	45
9.1.4 Náhradní komunikační strategie?.....	45
9.1.5 Agramatismus.....	46
9.1.6 Informační struktura příběhu.....	46
9.2 Shrnutí.....	46
10.0 Čtvrtá nahrávka - pacient B. Z.: „ <i>žabák utek, utek sklenice ven</i> “	46
10.1 Analýza.....	46
10.1.1 Jevy na rovině fonematické.....	46
10.1.2 Parafázie a pseudoslova.....	47
10.1.3 Jevy na rovině lexikální.....	47
10.1.3.1 Opakování „předříkaných“ výrazů.....	47
10.1.3.2 Opakování výrazů na počátku a uvnitř výpovědi.....	47
10.1.4 Agramatismus.....	48
10.1.4.1 Vynechání slovesa.....	48
10.1.4.2 Zvláštní pořádek slov.....	48
10.1.4.3 Vynechání předložky a záměna pádového tvaru.....	49
10.1.5 Jevy na rovině morfologické.....	50
10.1.5.1 Správně použitý tvar.....	50
10.1.6 Nominativní způsob sdělení.....	50
10.1.6.1 Záměna pádového tvaru a nejasné užití příslovce.....	51
10.1.7 Užití přímé řeči.....	51
10.1.8 Jevy větné a nadvětné.....	51
10.1.8.1 Tvorba vět.....	51
10.1.8.2 Ztráta návaznosti.....	51
10.1.8.3 Nevyjádření podmětu.....	52
10.1.9 Náhradní komunikační strategie.....	52
10.1.10 Sebeopravy.....	52

10.1.11 Jazyková kreativita.....	52
10.1.12 Informační struktura projevu.....	53
10.2 Shrnutí.....	53
11.0 Pátá nahrávka - pacientka H. A.: „ <i>a toho pejska běhaly vosy</i> “.....	53
11.1 Analýza.....	54
11.1.1 Jevy na rovině fonemické a lexikální.....	54
11.1.1.1 Pojmenování zvířat.....	54
11.1.1.2 Jiná pojmenování.....	55
11.1.1.3 Parafázie a sebeopravy: hledání správného slova.....	55
11.1.1.4 Užití sloves.....	56
11.1.2 Jevy morfosyntaktické: agramatismus.....	56
11.1.2.1 Užití předložek.....	56
11.1.2.2 Užití pádových tvarů.....	56
11.1.2.3 Užití jmenného rodu.....	56
11.1.2.4 Tranzitivní a intransitivní slovesa.....	57
11.1.2.5 „Morfemický agramatismus“.....	57
11.1.2.6 Volba pojmenování.....	57
11.1.3 Jevy na rovině nadvětné výstavby: užití souvětí.....	57
11.1.4 Časový průběh řečového proudu: verbalizované předjímání slov?...58	58
11.1.5 Pauzy.....	58
11.1.6 Informační struktura projevu.....	58
11.2 Shrnutí.....	59
12.0 Diskuse.....	59
13.0 Závěrem.....	61
Seznam použité literatury.....	63
Seznam jiných pramenů.....	68
Použité zkratky.....	69
Příloha I – Mayer, M.: Frog, where are you? (Žabko, kde jsi?).....	70
Příloha II - Zkratky a značky použité v transkriptech.....	99
Příloha III – Transkript; pacientka Z. K.: „ <i>tak se dívají ... a to je to fajn</i> “.....	100
Příloha IV – Transkript; pacient T. J.: „ <i>mává a potom žáby ahoj</i> “.....	105
Příloha V – Transkript; pacientka H. M.: „ <i>a tady se dívá, co se děje</i> “.....	111
Příloha VI – Transkript; pacient B. Z.: „ <i>žabák utek, utek sklenice ven</i> “.....	115
Příloha VII – Transkript; pacientka H. A.: „ <i>a toho pejska běhaly vosy</i> “.....	119

Vysoká škola: Univerzita Karlova

Fakulta: Filozofická

Katedra: Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Školní rok: 2003/2004

Zadání diplomové práce

pro **Evu Flanderkovou**

obor: český jazyk

Název: **Agramatismus v spontánních jazykových projevech afatiků**

Zásady pro vypracování:

Práce by měla popsat agramatické, popřípadě i jiné zvláštní jevy v mluvené řeči českých afatiků v konceptuálním rámci afaziologie. Východiskem zkoumání afatické řeči budou videonahrávky spontánních mluvených projevů, získaných formou volného rozhovoru, a afaziologická vyšetření pacientů. Konzultantem práce bude Barbara Schmiedtová, Ph.D.

Seznam odborné literatury:

- Altmann, Gerry T. M.: *The Ascent of Babel*. Oxford 1997
Bouton, C.: *Neurolinguistics: historical and theoretical perspectives*. Cambridge 1987
Caplan, D.: *Neurolinguistics and linguistics aphasiology: an introduction*. Cambridge 1987
Kulišťák, P. – Lehečková, H. – Mírová, M. – Nebudová, J.: *Afázie*. Praha 1997
Lehečková, H.: *Agramatismus v afázii*. SaS, 47, 1986, s. 138 – 147
Lehečková, H.: *Jazykové aspekty typologie afázií*. SaS, 1985, s. 119 – 126
Mluvnice češtiny III. Skladba. Praha 1987
Pragmatics and Cognition, Vol. 4 (1), 1996 (Zvláštní číslo věnované jazyku a vědomí.) Ed. M. Dascal. Amsterdam/ Philadelphia 1996

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Irena Vaňková, CSc.

Datum zadání diplomové práce: listopad 2003

Datum odevzdání diplomové práce: květen 2005

.....
vedoucí katedry

.....
děkan

V Praze dne 10. 11. 2002

„I zvedli kameny a stvořili z nich dva lidi. Jeden z bratrů jim vdechl život, druhý jim dal rozum a pohyb a třetí podobu, řeč, sluch a zrak.“

(Jak vznikl život a svět. Helena Kadečková - Soumrak bohů. Severské mýty a báje, Praha 1998, s. 25)

0.0 Úvodem

Tato práce je pokusem přiblížit některé zvláštnosti užívání jazyka, které jsou spojeny s komunikací afatiků. Je rozšířenou verzí původní práce Jazyk a zvláštnosti v dorozumívání afatiků, která vyšla v časopise Jazykovědné aktuality (roč. XLI, 2004, č. 1 a 2). Nově jsou vloženy kapitoly o agramatismu (kap. 4.2) a tzv. náhradních komunikačních strategiích (kap. 5.0). Dále jsou podány transkripty mluvených projevů afatiků (viz Přílohy) a jejich lingvistické rozbory (kap. 7.0-11.0).

Práce obsahuje možná spíše otázky než odpovědi; podnětem k ní bylo setkání s afatickou řečí a afatickými mluvčími.

Vycházím z odborné literatury, z videozáznamů mluvených projevů afatických pacientů a z osobní zkušenosti s českými afatiky.

Zvláštní jevy afatické řeči, které práce představuje, by neměly být chápány jako typické vlastnosti jakékoliv afatické řeči; cílem je vzbudit prostřednictvím rozborů některé (nejen) afaziologické otázky (viz Diskuse, kap. 12.0).

1.0 Afázie a lingvistická afaziologie

1.0 Afázie – funkční porucha řeči

Afázie bývají vymezovány jako poruchy řeči, které vznikají v souvislosti s porušením mozku (tedy nikoli mluvidel) (Koukolík, 1995:100); jsou pojímány jako narušení jazyka jakožto funkčního systému či jako poruchy symbolických funkcí (Ambler, 2001:72). Jsou organického původu (porušena je mozková tkáň; organickým poškozením mozkové tkáně může být cévní mozková příhoda (CMP), nádor, zánět nebo poranění hlavy

při nehodách) a od poruch řeči původu neorganického¹ mohou být někdy obtížně rozeznatelné (Mumenthaler – Mattle, 2001:287b). Jsou přitom jednou z poruch mnohých životních funkcí, které u pacienta v souvislosti s porušením mozku mohou nastat. Bývají provázeny poruchami hybnosti, smyslových funkcí, v těžkých případech též tzv. afatickou pseudodemencí, výjimečně úplným rozvratem vyšší nervové činnosti (Petržílková, 1995:10).

Jejich typologie jsou různorodé, nevyhraněné: příznaky, které bývají přiřazovány tomu kterému „typu“, se v jednotlivých případech projevat mohou, ale nemusí (tj. jistým symptomům nemusí odpovídat jistá funkční poškození mozku, která by bylo možné lokalizovat). V dnešních souvislostech považujeme představu existence řečových „center“ v mozku, která by byla odpovědná za tvorbu a porozumění řeči, za příliš vyhraněnou a ve svém „klasickém“ pojetí již opuštěnou (srov. Koukolík, 2000:131). I jiné části mozku se podílejí na jazykových funkcích, např. je znám podíl pravé hemisféry na prozodických vlastnostech řeči.

Také průběh zotavení a uzdravování je u nemocných velmi individuální. Záleží na mnoha okolnostech spojených s povahou onemocnění a s „osobnostním založením“ člověka, který je afázií stížen; srov. o tom Tichý a kol., 1997:120: *„Přízpusobivostí NS [nervového systému] je umožněn přesun některých funkcí do sousedních struktur, což je důležité pro rehabilitaci řečových poruch. (...) Zde je opět třeba zdůraznit obrovskou individuální variabilitu, danou biologickým stavem buněk a anamnézou jedince: jeho vzděláním, zkušeností atd.“*

Sama povaha afázií tedy neumožňuje, abychom o nich mluvili obecně a v jakémisi „definitivním“ smyslu. Afatickým onemocněním je však společný takový jazyk/řeč, v jakém se - přistupujeme-li k němu se zkušeností s řečí zdravých lidí - komplexnost jazyka ztrácí, v jaké je patrné oslabení jeho běžné znakovosti a dorozumívací funkce.

Spontánní afatická řeč může být například nesena jediným „sdělovacím“ znakovým prostředkem, dávajícím pacientovu řečovému projevu smysl: zvukovou modulací řeči (viz videozáznam programu

¹ K nim se řadí např. dysartrie (porucha hláskování; je při ní porušena celková koordinace mluvních pohybů, Palková, 1997:349) nebo poruchy fonace a dýchání (Mumenthaler 2001: 287b).

o neurologickém a lingvistickém výzkumu afázií z roku 1993). Pacient artikuloval jen sled stereotypních „slabik“, znějících „tana – tana – tana ...“, mluvené řeči však rozuměl (odpovídal s nedotčenou intonací na položené otázky) a *přirozeně* na ni reagoval: přirozeně působila nejen řečová intonační modulace, ale i pacientovo mimojazykové chování, např. uvolněnost postavy při sezení nebo nestrnulá mimika.

Pacient mimo jiné na vyzvání počítal od jedné do dvaceti; s rostoucí číselnou řadou jako by se ztrácela artikulační srozumitelnost, až pacient opět „přešel“ k „dvojslabičným“ pseudoslovům (kvazislovům).

Z krátké, výše zmíněné ukázky si můžeme udělat spíše útržkovitou představu o pacientově řečovém chování, přesto je však patrné, že ta složka zvukové materie, která je v řeči zdravých mluvčích znaková spíše imanentně, může v afatické řeči nabývat výrazně znakové povahy, tj. může (jediná!) být vázána na význam a na komunikaci.

Pro porozumění způsobu užívání jazyka u afatiků je dobré všimnout si nejen samotné „vnější“, vokální verbalizované řeči, kterou lze písemně zaznamenat („přepsat“ slovy), ale i jiných prostředků, které afatik (záměrně či bezděčně) užívá a které lze interpretovat jako znakové. Máme zde na mysli jednak širokou oblast prostředků neverbálních, jednak parajazykové zvukové jevy (viz dále kap. 4.5).

1.2 Lingvistická afaziologie, neurolingvistika a psycholingvistika

Zkoumání afatické řeči (jazykových jevů v afázii) se věnuje zvláštní vědní disciplína, zvaná lingvistická afaziologie (*linguistic aphasiology*). Z čtveřice domén, kterými se zabývá psycholingvistika (osvojování, produkce, rozpad, porozumění²), patří do domény rozpadu jazyka/řeči. Jazykem rozumíme interiorizovaný, mentální systém jazykových jednotek a pravidel jejich užívání (jazykovou kompetenci), zatímco řečí rozumíme aktuální užití jazyka v mluveném projevu (jazykovou performanci)³. Dosud není zřejmé, zda afázie je poruchou jazykové kompetence či performance.

Počátky lingvistické afaziologie – stejně tak jako počátky

² Tyto čtyři domény uvedla B. Schmiedtová v druhém bloku psycholingvistického semináře v Hradci Králové, který se konal v dnech 10.-12. května 2006.

³ Problematiku psaných projevů ponecháváme v této práci stranou.

neurolingvistiky – sahají do klinické neurologie 2. poloviny 19. století⁴. Úkolem lingvistické afaziologie je hledat a popisovat, jaké aspekty jazyka jsou v afázii porušeny, a usuzovat z nich jednak na vlastnosti jazyka/jazykového systému v mozku/mysli zdravých lidí, jednak na průběh procesu užívání jazyka s všemi jeho dílčími složkami. Mozek a mysl jsou přítom do sebe „pevně zaklesnuty“.

Předmětem neurolingvistiky je, obecně řečeno, vztah jazyka a mozku (reprezentace jazyka v mozku a užívání jazyka mozkiem). Caplan (1998) uvádí, že lingvistická afaziologie je jakýmsi „výhonkem“ neurolingvistiky: „*Linguistic aphasiology is a recent, natural outgrowth of neurolinguistics.*“⁵ Afaziologie využívá též metod psycholingvistiky⁶ a hledá odpovědi též na některé psycholingvistické otázky (např. otázky po mentálních/kognitivních strukturách v lidské mysli); tím si je s těmito dvěma disciplínami blízká.

1.3 Lingvistická afaziologie a kognitivní věda

Neurovědy, umělá inteligence, lingvistika, psychologie a filozofie mysli (v různorodých metodologických přístupech a směrech) konvergují a prolínají se v transdisciplinární vědeckou aktivitu, nazývanou kognitivní věda⁷. Uvažujeme-li o „jazyce v mozku/mysli“ a chápeme-li jazyk jako kognitivní proces, přesahujeme v lingvistických přístupech pomyslný rámeček lingvistiky jako samostatně chápané vědní disciplíny právě na její pole.

Kladou se otázky, které souvisejí s povahou jazyka a které by snad patřily spíše filosofii poznání. Představa jazyka jakožto uspořádaného hierarchizovaného systému existuje jako náš teoretický koncept při uvažování o něm; jazyk vůbec nemusí být v našich „myslích/mozcích“ (!?) organizován jako (do jisté míry hierarchizovaný) systém, který má své strukturní roviny/plány. Jakým způsobem vůbec jazyk vstupuje z „vnějšího světa“ (který vnímáme) do naší „vnitřní sféry“ (až sféry prožívání), a naopak? Můžeme očekávat, že existuje neuronální korelát, jímž je to, co nazýváme užíváním jazyka, uskutečňováno nebo vůbec umožňováno?

⁴ Viz Caplan, D (1998): *Neurolinguistics and linguistic aphasiology*. Cambridge University Press.

⁵ Caplan, 1998:5.

⁶ Více o (kognitivní a komunikační) psycholingvistice viz monografii I. Nebeské, 1992.

⁷ Viz Havel, 2001:18-19; Thagard, 2001; Varela – Thompson – Rosch, 1991:4-5.

V dnešních souvislostech je v neurolingvistice a v lingvistické afaziologii díky funkčním zobrazovacím metodám, jako jsou např. funkční magnetická rezonance (fMR), pozitronová emisní tomografie (PET)⁸, možné sledovat, že při produkci mluvené řeči - ve vší její rozmanitosti - jsou „namáhány“ různé „oblasti“ mozku. „Aktivace“ určitých „oblastí“ při řešení jistých jazykových úkolů nasvědčuje tomu, že zvláštnosti užívání jazyka „uspořádání“ ve strukturovanosti mozku do jisté míry⁹ odpovídají.

Aktivita mezioborových disciplín (zejména neurolingvistiky, psycholingvistiky a lingvistické afaziologie) může v oblasti přístupů utvářejících kognitivní vědu dospívat k odpovědím na otázku, jak jazyk vstupuje v naše užívání. Otázkou, jak jazyk vstupuje v naše užívání, se také otvírají přístupy lingvistiky kognitivní (zajímající se např. o jazyk a konceptualizaci světa) a vyvstávají otázky, jak jsou svázány jazyk, jeho „nositelé“ a „vnější svět“ (srov. de Beaugrandovo přirovnání k třem vrstvám pomyslného „dortu“, který tvoří *společnost, jazyk a realita*; de Beaugrande, 1996).

2.0 Některé vědní disciplíny: Je jazyk obsažen v našich myslích a mozcích?

V jakých oborech se můžeme setkat s mozkiem, myslí a jazykem? (Následující rozčlenění slouží jen pro přehled, je „výběrové“ a není myšleno jako pokus o utřídění a vymezení oborů jejich metodami, zájmy, cíli.)

⁸ Zobrazovacím technikám je věnována třetí kapitola v knize P. Kulišťáka *Neuropsychologie*.

⁹ Jaké jsou „informace“, které mozek/myšl získává či tvoří? Lze je vůbec dělit na materiální a mentální? Srov. Morin, 1995:50 a Pribram, 1999:113.

Co („kdo“) je předmětem zájmu (ve vztahu k jazyku, mozku a mysli):	Převažující úroveň popisu, zkoumání (ve vztahu k afaziologii ¹⁰); přístupy, metody:	Vědní obor (podobor):
		kognitivní věda (transdisciplinární pole)
		neurovědy
MOZEK neuroanatomie neurofyziologie	biologická	neurologie
zobrazovací metody	neuroradiologie	
MOZEK + MYSL	biologická + mentální	neuropsychologie
PŘIROZENÝ JAZYK + MYSL	mentální + experimentální metody	psycholingvistika
PŘIROZENÝ JAZYK + MOZEK + MYSL	biologická + mentální + lingvistická	neurolingvistika, „neuropsycholingvistika“
PŘIROZENÝ JAZYK	různé přístupy k jazyku, různé metody	lingvistika
PACIENT (jeho osobnost, bytost)	praktická disciplína; cílem je reedukace afatického pacienta	logopedie (oblast speciální pedagogiky)

Logopedie - obor speciální pedagogiky, zahrnuje zdravotní péči; ve vztahu k afaziologii je jejím cílem pomoci afatikovi k tomu, aby mohl v běžném životě opět bez obtíží užívat řeč; snaží se tedy nemocné opět dovést k řečovým dovednostem; v logopedii se mluví o řečové reedukaci či rehabilitaci;

neurologie - lékařský obor; neurolog vyšetřuje nemocného, stanovuje diagnózu a navrhuje léčebný postup;

neuroanatomie - popisuje stavbu nervového systému a jeho funkční činnost;

¹⁰ Afaziologií rozumíme zkoumání afázií a určitá zjištění o nich.

neurofyziologie - zaměřuje zkoumání nervové činnosti na neuronální (buněčnou) a podbuněčnou úroveň;

neuroradiologie - využívá při vyšetřování zobrazovací metody¹¹, kterými je možné sledovat jemné děje¹² probíhající v mozku;

psycholingvistika – zkoumá osvojování jazyka, jeho produkci, dále porozumění jazyku a jeho rozpad (viz kap. 1.2);

neuropsychologie - všímá si toho, jak onemocnění nervového systému působí na pacientovu psychiku, tj. jak mohou být v souvislosti s onemocněním narušeny psychické funkce a ve vztahu k afaziologii také funkce řečová; může navrhnout vhodný terapeutický postup; může také oslovit pacientovu rodinu: kontakt s blízkými je důležitý pro řečovou stimulaci, přispívá k pacientovu psychickému klidu a tím napomáhá uzdravení (srov. Petržílková, 1995:23);

„neuropsycholingvistika“ - v afaziologii uvažuje jazykové chování v svázanosti s jinými kognitivními (kognitivněpsychologickými) procesy, které mohou být u afatiků ve vztahu k jiným životním funkcím narušeny, a pohlíží na užívání jazyka jako na jazykové chování mozku; může usuzovat na to, jak je jazyk ve své komplexnosti užíván (a za jakých podmínek může nastat proces verbalizace).

Lingvistická afaziologie má svým postavením blízko jak k předmětu přirozeného jazyka, tak k mozku/mysli/a zejména k pacientovi. Ve svých přístupech a vědeckých výstupech by potom neměla zůstat jen u čisté deskripce jazykových jevů, ale měla by vysvětlovat afatické užití jazyka na poli transdisciplinární kognitivní vědy¹³.

3.0 Rozlišení afází v literatuře

V literatuře se můžeme setkat s různými vymezeními „typů“ afází, které svým pojmoslovím umožňují charakterizovat jednotlivé afatické poruchy projevující se u různých pacientů různě.

Při hodnocení afatické řeči se v afaziologických testech hledí zpravidla k následujícím čtyřem schopnostem: (1) k plynulosti spontánní

¹¹ Různé metody sledují různé cíle; výklad o nich podává ve zvláštní kapitole např. učebnice J. Tichého a kol., 1997.

¹² Máme na mysli takové, o jakých potom mluvíme jako o „aktivaci mozku“.

¹³ V této práci se prozatím držíme zejména deskripce.

řeči, (2) k opakování mluvené řeči, (3) k pojmenování (předkládaných předmětů nebo předmětů na obrázku) a (4) k porozumění (např. vyprávěné bajce nebo krátkému příběhu). V jaké míře jsou zachovány, hodnotí pomocí testovacích baterií logopedické či neuropsychologické vyšetření.

Následující přehled podává základní rozlišení šesti až sedmi typů afázie:¹⁴

„Typ“ afázie Čím se projevuje

nonfluentní (neplynulé):

Brocova (expresivní, motorická)	neplynulá, namáhavá tvorba řeči; agramatismy, parafázie („neologické přesmyčky“) a telegramové vyjadřování; dobré porozumění; poškozené opakování
---------------------------------------	---

globální	příznačné jsou pro ni rysy Brocovy a Wernickovy afázie; neplynulá řeč; poškozené porozumění i opakování; mohou zůstat zachovány jen slovní automatismy (například vyjmenování dnů v týdnu či číselné řady) nebo krátké kletby; těžká forma afázie, v nejtěžších případech se může projevit úplným rozpadem řeči; bývá nazývána také totální
----------	---

transkortikální motorická	příznačné je neporušené opakování; neplynulá řeč (omezená tvorba spontánní řeči)
------------------------------	--

fluentní (plynulé):

Wernickova (senzorická)	řeč plynulá, nepřerývaná; tempem, rytmem a intonačním průběhem se od řeči zdravých lidí dílem
----------------------------	---

¹⁴ Vycházíme z výkladů Koukolíka, 2000:126; Mumenthalera – Mattlea, 2001a:284-286; Tichého a kol., 1997a:119-122. V těchto knihách je v příslušných výkladech a tabulkách možné nalézt, jakým místům poškození mozku se tyto poruchy zpravidla přiřkládají.

	lišit nemusí, dílem může působit jako drmolení; vyskytují se v ní „neologické“ (parafatické) hláskové řetězce, slovní „přesmyčky“; může ústit v nesrozumitelnou slovní tříšť (v tzv. slovní salát, v jakousi neologickou kvaziřeč); nemocní mají potíže s porozuměním; poškozené opakování
transkortikální senzorická	příznačné je neporušené opakování; plynulá řeč; slabé porozumění
konduktivní	dobré porozumění a tvorba spontánní řeči, pacienti však nedokážou bezprostředně opakovat; poškozené opakování je považováno za příznačný rys konduktivní afázie, pokud se tohoto označení „typu“ afázie užívá
anomická (anomie)	nemožnost pojmenovat, „nacházet slova“; v anomii v některých případech ústí vývoj těžších forem afázie; někdy se nazývá amnestická: „ <i>pacient si nemůže vybavit rychle nebo vůbec pojem, který zná a je schopen ho slovy opsat</i> “ (Tichý, 1997b:121)

V diagnostice bývá užíváno též označení „smíšená afázie“, pro niž jsou typické některé z rysů příznačných pro jiné jednotlivé druhy afázií.

4.0 Jazykové jevy v afázii

V následujících kapitolách uvedeme některé jazykové jevy, s nimiž se lze v afázii setkat.

4.1 Intence verbálního sdělování a nemožnost verbalizace

4.1.1 Parafázie a pseudoslova

V mluvě afatických pacientů se často vyskytují parafázie – záměny hlásek (nebo celých slov) někdy podobné přefeknutím, např: *dova m. voda*,

báža m. *žába*, *klenín* m. *leknín*. Při nemožnosti pojmenování někdy pacienti parafatickými přesmyčkami sami „nalézají“ správné slovo (např. *pilice* – *police* – *policie* nebo *ze ze zel zedník*), jindy mohou chybné perseverativní hlásky přetrvávat, např. v začátcích parafatických slov (např. *si sik si... si...*, kdy hledané slovo bylo *prosinec*). Rozlišují se různé typy parafází (následující příklady pocházejí z italštiny¹⁵):

sémantická *formica* (*mravenec*) → *cavalletta* (*luční koník*)
(záměna sémanticky blízkého slova)

morfologická *passeggiata* (*procházka*) → *passeggiare*
(záměna substantiva za sloveso) (*procházet se*)

slovní opis *rubare* (*krást, ukrást*) → *prende il portafoglio*
(*bere peněženku*)

hlásková záměna *le giornate* (*dny*) → *le dornate*

Parafázemi, záměnami hlásek někdy vznikají „neologismy“ neboli pseudoslova, která se vždy tvoří se v souladu se systémem fonémů daného jazyka (na rozdíl od fontů, které nejsou tvořeny v souladu se systémem fonémů daného jazyka, v češtině např.: *ksjqrw*).

V 25

4.1.2 Automatismy a užití tabuových slov

Pacienti často užívají krátké fráze, které jsou ve srovnání s ostatními promluvami vysloveny „ostře“ a „čistě“, aniž by v nich výslovnost jednotlivých hlásek byla oslabena (např. vyjádření *To je hrozný!*). Některé úseky řeči jako by však byly vysloveny nezáměrně a mimovolně (někdy však pacienti sami sebe dodatečně opravují), např.:

J (afatik), N (neuropsycholog)

¹⁵ Jsou převzaty ze studie Collina, S. – Marangolo, P. – Tabossi, P. (2001): *The role of argument structure in the production of nouns and verbs*. *Neuropsychologia*, 39, s. 1125-1137.

N: *a měsíc je který*

J: *leden*

N: *a rok*

J: *leden dva tisí-ce a šest tisíc (následuje vulgarismus)*

*1. 1. 1981
neuvědomení,
neuvědomě*

Někdy jsou vysloveny také tabuové výrazy (kletby)¹⁶, které si pacient vůbec nemusí uvědomovat. Jejich užití je patrně nezáměrné a bezděčné. Nezáměrné vyslovení těchto frází může svědčit o tom, že je rozdíl v intencionálním a jiném než intencionálním užívání jazyka. Zatímco intencionální užití jazyka může být spjato s působením vůle (volným soustředěním), jiné než intencionální užití jazyka nikoliv.

*nebo
ne
a to?*

*od 1. 1. 1981
leden měsíc
a rok*

4.1.3 Deiktika

Afatici často užívají deiktické výrazy (odkazovací a poukazovací slova, zvláště zájmenné výrazy a adverbia), např.:

J (afatik), S (studentka)

S: *a to je kdo kdybyste mi moh říct*

J: *no to je to je ta ta jak to tady ta co to*

S: *to je s ní chodíte na ty procházky*

J: *ne to je to je to*

S: *já vim ta pani švagrová*

J: *no no tak to je vona*

Smysl deiktik je kontextově podmíněný a deiktika mají patrně pro pacienta, jenž je užívá, aktuální smysl; význam těchto zástupných slov v situaci „tady a nyní“ nelze vymezit ostenzivním poukazem (tj. přímým fyzickým ukázáním) do vnějšího světa¹⁷; proto pochopení jejich významu bývá ze strany terapeuta obtížné (záleží také na tom, kolik toho o pacientovi

¹⁶ Z etymologického hlediska je motivace vzniku tabuových výrazů velmi stará, tabuová označení náleží archaické vrstvě jazyka (viz Erhart – Večerka, 1981).

¹⁷ Někdy se v afaziologii prostřednictvím ostenze hodnotí porozumění jednotlivým slovům – pacient má např. ukázat, kde je v místnosti stůl apod.

ví).

Někdy afatici užívají také zájmenné totalizátory, slova s absolutizujícím významem, nebo intenzifikátory, prostředky „zesilující platnost“, např.:

J (afatik), N (neuropsycholog), S (studentka)

N: *a byl jste tam jak dlouho*

J: *všechno, dvacet dva roky*

S: *a chodíte na ně*

J: *hodně*

Užití verbálních deiktik provází také neverbální deixe (viz dále). Verbální deiktika jsou pacienty užívána často nadbytečně.

4.1.4 Nemožnost jazykového uchopení pojmu?

Pojem není vymezitelný popisem operujícím s diskretními „statickými“ jednotkami: má svou proměnlivou, dynamickou, „živou“ obsahovou náplň. Na jeho utváření se patrně podílejí představy; paměť a vědomí; zkušenosti a prožitky; i vzpomínky a fantazie, srov. pojmání individuální kognitivní (předpokladové) báze mluvčího v článku I. Nebeské, 1989:271: „(...) široce pojaté funkční, dynamicky organizované kontinuum, které se v průběhu interakce jedince s okolním světem (...) vytváří, modifikuje a obohacuje a které tvoří trvalé (nikoli však statické, ale nepřetržitě se proměňující) pozadí/oporu veškeré jeho činnosti.“ Kognitivní bázi tedy utvářejí také osobní, individuální zkušenosti, prožitky a představy (srov. Nebeská, 1992:82). V lingvistice bývá pojem vymezován psychologicky: „Pojem – v psychologii zobecněný úhrn hlavních a podstatných vlastností jazykového znaku; je přes své časté užívání ve své podstatě dosti proměnlivý a přesnější vymezení působí potíže“ (Čermák, 2001:271-272).

Jak jsou pojmové obsahy „obsaženy“, „tvořeny“ či „uchovávány“

v paměti či vědomí?¹⁸ Jak je s nimi svázán jazyk a jak je umožňována jejich externalizace verbálním kódem?

Některým pacientům mohou „chybět pojmenovací jednotky“ pro rozlišování například v doméně čísel nebo živočichů - mluví se o kategoricky specifických poruchách (Koukolík, 2000:145-146). Afatici mohou například také „prožívat barvy“ (chápou pojem¹⁹), mají jejich „představu“ („představu pojmu“²⁰), ale „neumějí jim dát jména“²¹: patrně to neznačí „vyprázdňenost pojmu“, ale „jen“ nemožnost vyslovení. Afatický pacient hovořil o svých emocích při nemožnosti dorozumět se; tuto nemožnost popsal také slovy „*hlavou Smíchov (...) a nedomluvit*“ a „*najednou úplně zmizely*“ (!). „Zmizely“ náhle „pojmové obsahy“?

Někdy se afatikům nedaří něco pojmenovat při „kognitivním namáhání“, tj. při volném úsilí, soustředění, intencionálním zaměření, zatímco jindy příslušná slova běžně užívají.

Jindy mohou afatici pojmenovat jen to, co zároveň bezprostředně vnímají nejen zrakem, ale i taktilně (viz Průcha, 1973:60 a Koukolík, 1998:41); k porozumění jim někdy pomáhá také odezírání ze rtů. Můžou si pomáhat také psaním (psaným modem jazykového kódu).

Někdy se hovoří o „lexikálním systému v mozku“ - diskrétní jednotky, které v popisu jazyka užíváme, však v mozku/mysli jako určité „jazykové obsahy“ (jazykové entity) „přítomny“ být nemusí (Jak jsou v mozku/mysli „kódovány obsahy“?).

Jaká tedy může být „neuronální/mentální reprezentace jazyka“, když se afatici mohou dobrat různými hláskovými přesmyčkami k celému slovu a může-li z komplexnosti jazyka zůstat jediným prostředkem dorozumění „jen“ jeho intonační složka? Na produkci řeči (na verbalizaci ve smyslu externalizace, tj. hlasitého vyslovení nebo vyslovení šeptem) se mohou podílet také verbální i jiné kognitivní operace dílčí.

¹⁸ Jak u nás vstupovala do lingvistické literatury teorie odrazu? Srov. Kolektiv autorů, 1957.

¹⁹ Je-li chápání pojmu porušeno, mluví se o verbální agnozi.

²⁰ V angličtině se v této souvislosti ve vztahu k pojmenování užívá označení *concept* (srov. např. Lezak, 1995:536).

²¹ Mluví se o agnozi barev.

4.1.5 Shrnutí

Výskyt parafázíí, pseudoslov a deiktik v afatické řeči svědčí pro to, že v mysli mohou vyvstávat pojmy (koncepty), avšak nepřirazují/nevybírají se k nim žádné plnovýznamové výrazy. Je možné, že ve všech těchto případech není naplněna intence pojmenování. Chápání pojmu nutně neznamená možnost verbalizace příslušného pojmenování. Naproti tomu automatizované užívání tabuových slov může svědčit pro neintencionální užití jazyka, tj. pro takové užití jazyka, v němž není přítomno působení lidské vůle.

4.2 Agramatismus

Agramatismy rozumíme obtíže projevující se na morfosyntaktické rovině jazyka²², tj. v češtině obtíže při výběru gramatických morfémů (neschopnost pacienta přiřadit slovnímu základu vhodnou koncovku)²³, obtíže při výběru příslušných gramatických kategorií. Agramatismus se projevuje jednak vynecháním, jednak substitucí (nahrazováním)²⁴. Vynechávána jsou v mluvě pacientů gramatická slova (předložky, spojky, zvrtná zájmena, tvary pomocného slovesa *být*)²⁵, nahrazovány jsou pádové tvary jmen a tvary sloves. Zpravidla (tj. ne nutně) jsou nahrazovány méně frekventované formy formami frekventovanějšími (např. plurál je nahrazován singulárem, ostatní pády nominativem, préteritem a futurum prézentem apod.)²⁶.

V posledních letech se badatelé v oblasti afaziologie, neurolingvistiky a psycholingvistiky soustředili na otázku, jsou-li symptomy agramatismu univerzální (translingvální) nebo v rámci jednoho a téhož jazyka specifické²⁷ (v zkoumání agramatismu se uplatňuje translingvistický přístup). Výzkum afázíí v strukturně odlišných jazycích ukázal, že časté jsou záměny pádových tvarů, např. užití akuzativu namísto dativu v němčině, dativu za nominativ nebo akuzativu za nominativ a akuzativu za dativ v

²² Caplan (1998:261) chápe agramatismus jako poruchu na rovině syntaktické.

²³ Encyklopedický slovník češtiny, NLN, Praha 2002, s. 29, heslo Agramatismus (autorka hesla I. Nebeská).

²⁴ Viz Flanderková, 2003.

²⁵ Viz Encyklopedický slovník češtiny, NLN, Praha 2002, s. 29, heslo Agramatismus (autorka hesla I. Nebeská).

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Menn, L. - O'Connor, M. - Obler, L. K. - Holland, A.: Non-Fluent Aphasia in a Multilingual World. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 1995:ix.

islandštině.²⁸ Jak dokládají příklady z islandštiny, neznamená to, že „složitější“ (méně frekventované) tvary jsou vždy nahrazovány tvary „jednoduššími“ (frekventovanějšími).

K nejfrekventovanějším tvarům (v češtině obvykle k tvarům 1. a 3. os. sg.) nebo k formám, které nevyžadují shodu (k infinitivům), inklinuje užití sloves. (I v rámci těchto tendencí však existují výjimky.)²⁹ Užívání infinitivu tam, kde je namístě užít časované formy, bylo pozorováno v nizozemštině, němčině, francouzštině, ruštině, hebrejštině a islandštině.³⁰ V evropských jazycích³¹ se setkáváme též s vynecháváním sloves; vynechání pomocných sloves je mnohem častější než vynechání sloves nesoucích hlavní význam. „*More crosslinguistic work needs to be done before we can make a reasonable hypothesis as to what linguistic factors affect verb omission.*“ (Menn, L. et al., 1995:76).

Dalšími jevy jsou vynechávání funkčních slov (funktorů) v nizozemštině a v angličtině (v angličtině např. členů *the, a* a předložky *of*) a špatné užití zájmen, např. špatně užitě zájmeno *ze 'to'* za *hu 'on'* v hebrejštině nebo špatně užitá posesíva v švédštině (*min 'můj, má/moje'* za *sin 'svůj, svá/svoje'*, *min* za *hennes 'její'*, *jag 'já'* za *hon 'ona'*, *han 'on'* za *hon*). Dalšími příklady je např. záměna nominativní částice *ga* za objektovou částici *o* v japonštině nebo špatně vyjádřená shoda v přičestí minulém v italštině: *andato* (přičestí rodu mužského) za *andata* (přičestí rodu ženského).

Příklady agramatismů v češtině uvádí Lehečková v článku *Agramatismus v afázii*.³²

Systematický popis agramatických symptomů v afázii v různých (strukturně odlišných) jazycích by vyžadoval důkladnější a rozsáhlejší studium spolu s provedením širších analýz, než jakým se v rámci této práce můžeme věnovat.

²⁸ Příklady čerpáme z knihy Menn, L. - O'Connor, M. - Obler, L. K. - Holland, A.: *Non-Fluent Aphasia in a Multilingual World*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 1995.

²⁹ Tamtéž, s. 113.

³⁰ Tamtéž, s. 84 a 96.

³¹ Tamtéž, s. 76 a 80.

³² Slovo a slovesnost, 47, 138-147.

4.3 Perseverace

V mluvě afatiků se mohou objevovat perseverativní hlásky nebo úseky slov (srov. např. tvar *psa* v mluveném projevu pacienta B. Z., Příloha VI). Jedná se o takové jazykové/řečové jednotky, které se v průběhu projevu opakují a jichž se pacient jakoby „nemůže zbavit“. Vyskytují se i přes hranice výpovědí či replik.

4.4 Užití gest a mimika

V afatických projevech je stejně tak jako v projevech zdravých mluvčích významotvorná mimika a gestika. Gestem afatici např. ukazují na obrázku to, co nedokážou pojmenovat.

4.4.1 Gestika

Afatici stejně jako zdraví mluvčí užívají ve svém projevu gesta, která spíše jen doprovázejí a dokreslují významy verbálního (verbálně vokálního) sdělování a která jsou obvykle mimovolní (Machová, Švehlová, 1995:144); v lingvistické pragmatice bývají nazývána *syntaktická* (Machová – Švehlová, 1995:144).

V nemožnosti verbálního sdělování si afatictí mluvčí pomáhají také *autosémantickými* gesty, kterými například napodobují, co chtějí říci; gesto má ve vztahu k nevyslovenému pojmenování funkci *zástupnou* (někdy se mluví o *ikonických* gestech, Machová – Švehlová, 1995:144). Např.:

J (afatik), N (neuropsycholog)

N: *a co tam děláte cvičíte*

J: *no jasně* [napodobuje cvičení]

Gesta, která v běžné řeči vnímáme spíše jako *ilustrativní* a *doprovodná*, v afatické řeči vytvářejí (spolu s mimikou a *parajazykovými* vlastnostmi) „*zvláštní výrazné významy*“ a mohou *zastupovat* *nocionální* významy slov. Pacienti gesty sdělují, co nemůže být vyřčeno, a *napomáhají*

tak dorozumění. Gesta, která různými způsoby užívají - ať už záměrně či bezděčně - se také mohou k tomu, co chtějí vyjádřit, vztahovat různým způsobem; výrazná je jejich funkce kontaktní.

4.4.2 Mimika

Stejně jako hodnocení gest i významotvornost mimických projevů záleží v úzu vnímatele.

Z výrazu tváře můžeme „vyčíst“ neporozumění, smutek, radost i živý zájem či nadšení; z „mrknutí po očku“ např. pacientovo „živé“ emocionální naladění; oční kontakt či pohled „do ztracena“ může být projevem zaměření či nezaměření pozornosti k druhému mluvčímu, „pevně zavřené“ oči a „ustrnutí mimiky“ mohou být výrazem napětí a soustředění.

Mimické prostředky jsou zejména výrazně emocionální.

4.5 Paralingvální vlastnosti řeči a její citová složka

Ve fonetice se hovoří o zvukových vlastnostech souvislé řeči, často označovaných také termínem prozodické.

K paralingvální komunikaci³³ se řadí zvukové jevy, které se pak projevují jako součást zvuku řeči; jsou to zejména tempo a rytmus řeči, hlasitost řeči, výška hlasu a její proměny, průběžné sekundární zabarvení artikulace (např. nosovost), kvalita hlasu (drsnost, pronikavost, sípavost), výskyt pazvuků různého druhu, výraznost artikulace (Palková, 1996:3).

Ve funkci modulačních prostředků řeči se mohou uplatňovat základní vlastnosti zvuku - výška, dynamika, trvání, barva. V řeči jsou přítomny komplexně.

Jakobson vymezil tři druhy prozodických rysů³⁴ (v těsné závislosti na vlastnostech zvuku): průběh výšky tónu (k němu bývají ve fonologických popisech jazyka přiřazovány intonační jevy), sílu (k ní bývá přiřazován přízvuk), kvantitu (délku hlásek). Prominenci (tj. „zvýraznění“ ve zvukovém proudu řeči, které se jeví jako prominentní - například melodické, dynamické) způsobuje komplex těchto zvukových kvalit, jejich poměr,

³³ Viz Palková, 1996.

³⁴ Viz Palková, 1999:151.

zejména pak kontrastní změny výšky, síly, trvání. Zdůrazňovat v řeči je například možné jak zesílením, tak zeslabením hlasu.

Rytmus běžné řeči se vyznačuje zkracováním/natahováním souvislých jednotek (slabik); lidská tendence v řeči směřuje k tomu, aby jednotky stejného řádu trvaly stejně dlouho (je obvyklé protahovat krátká a zkracovat dlouhá slova, vynechávat slabiky, přidávat výplňkové výrazy a zvuky).

Z fonetického hlediska je obtížné hodnotit citovou složku řeči. Mluvčí, který zvukové vlastnosti řeči vnímá, hodnotí emocionalitu dle svého úzu³⁵; z hlediska mluvčího, který hovoří, o vyjádření emoce či exprese jít nemusí.

Obvykle se rozlišuje, zda emocionalita převažuje nad intelektuální složkou řeči či naopak.

4.5.1 Pauzy

K paralingválním prostředkům komunikace podílejících se na melodické modulaci řečového proudu bývají zahrnovány také pauzy (prostředky neverbálně vokální).

V řeči afatiků nepůsobí rytmus řeči pravidelně jako v řeči zdravých mluvčích - slabiky jako rytmické jednotky „neplynou“ v pravidelném tempu: jejich obvyklou délkou trvání vyplňují („přerývají“) krátké či delší pauzy (pauzy „tiché“, „zvukově nevyplněné“) nebo parafatické a výplňkové zvuky³⁶ (pauzy „vyplněné zvukem“).

Délka, motivace a funkce pauz může být u afatiků různá (jejich hodnocení vnímatelem je opět individuální).

Pauzy v afatické řeči bývají často motivovány zejména pacientovým soustředěním (zároveň však nepůsobí tak, že by si afatik „rozmýšlel“, co a jak říci). V řeči afatiků - i přes snahu „rychle něco říci“ - zůstávají „různě dlouhé“³⁷ pauzy: tiché i vyplněné „parazitními“ zvuky.

³⁵ Viz Palková, 1996:4.

³⁶ O nevyplněných (tichých) a vyplněných pauzách viz Křivohlavý, 1988a.

³⁷ Délky pauz vnímají různí mluvčí různě.

V průběhu hovoru (na hranicích jednotlivých replik) může být pauza v afatické řeči výrazem neporozumění, ale také výrazem nemožnosti verbalizace: latence tedy nemusí výrazem neporozumění.

Afatici v průběhu hovoru dělají stejně jako zdraví mluvčí také syntaktické pauzy, které v projevu oddělují syntakticko-sémantické úseky³⁸; tento způsob užití pauz i v běžné řeči přispívá srozumitelnosti projevu.

„Velmi krátké pauzy“ byly často patrné v „zadržávajících se“ počátečních hláskách parafatických slov nebo slovních úseků. Podobně jako v „chybách“ (např. přeroknutích) v běžné řeči předcházely pauzy také opravám mluvčího a provázely tzv. staccatovou výslovnost (Müllerová - Nekvapil, 1986:111).

Některé delší pauzy mohou v afatické řeči nést funkci důrazu - předcházejí-li např. před vyjádřením, které je v proudu řeči zdůrazněno (působí důrazně).

V pauzách se také často odehrávají neverbální projevy pacientů.

I pauzy, vyplněné i nevyplněné, jsou často výrazem emocionality (viz dále).

4.6 Emocionalita, expresivita a kontaktní prostředky

Projevy afatiků mohou být ve svém průběhu velmi živé a na emocionální rovině velmi proměnlivé. Pacienti si v některých okamžicích nemožnost řeči uvědomují a neschopností komunikovat se mohou cítit smutní a frustrovaní; jindy naopak projevují radost (např. nad „nalezením“ správného slova) a reagují s živou odezvou.

Expresie a emocionalita³⁹ jsou vázány na aktuální situaci afatikova projevu a na užití vyjadřování afatického mluvčího v každodenních dialozích. Pacienti ve spontánních dialozích na volná témata stejně jako zdraví mluvčí užívají obraty, které v kontextu projevu působí expresivně; někdy je expresivita nesena intenzifikujícím opakováním, např.:

J (afatik), N (neuropsycholog)

³⁸ Viz Müllerová - Nekvapil, 1986:110.

³⁹ Emocionalita bývá považována za jednu ze složek exprese (viz Daneš 1985:94).

N: *už vás to nebaví*

J: *furt a furt a furt jedno*

N: *pořád stejný*

J: *pořád stejný*

Expresivita a emocionalita jsou i v afatickém projevu vázány na zvukové vlastnosti řeči, tj. na komplex zvukových kvalit, který druhý mluvčí v aktuální situaci afatického projevu jako expresivní vnímá. Poměr určitých zvukových vlastností může být vnímán jako zdůraznění, expresivita je pak nesena zvukovou modulací výrazu.

Afatici mohou užívat také prostředky kontaktové (často doprovázené kontaktovými prostředky neverbálními), např. přítakávací výrazy vyjadřující souhlas nebo nesouhlasné prostředky odporovací, jejichž expresivita je v dialozích kontextově podmíněna, je nesena zvukovou modulací řeči (patrné je zejména protahování koncových hlásek) a někdy také opakováním, např.:

J (afatik)

J: *no jasněéé*

J: *néeé*

J: *koukej koukej [ukazuje na rozvrh rehabilitačních cvičení]*

Expresivita a emocionalita v předešlých úryvcích z dialogů byla nesena výraznou zvukovou modulací řeči a opakováním slov. Situační kontextová expresivita bývá vázána také na prostředky neverbální.

4.7 Shrnutí

Verbalizované agramatické výrazy a perseverativní hlásky či úseky slov jsou typickými prostředky afatické řeči (srov. agramatismy zejména při

Brocově, motorické afázii). Terapeuti – a obecně lidé, kteří s afatiky pracují a starají se o ně – by měli věnovat pozornost též užívaným gestům a mimickým prostředkům, které mohou mít výraznou významotvornou funkci. Nemělo by se odhlížet ani od paralingválních vlastností řeči (zejména od pauz) a emocionální složky řeči a kontakto­vých prostředků.

5.0 Afázie v komunikaci: náhradní komunikační strategie

V průběhu komunikace (komunikačního procesu) pacienti narážejí na nemožnost verbalizace intendovaných slov. Někdy proto sahají po takovém užití jazyka, jaké jim umožňuje intendované významy vyjádřit; mluví se o náhradních komunikačních strategiích. Caplan (1998:38) uvádí „kompenzační mechanismy“ a „kompenzační chování“: *compensatory mechanisms* a *compensatory behaviour*; kompenzační chování chápe jako druh adaptivního chování, které je nezávazné, tedy nikoliv povinné. Jako náhradní (zástupné) jsou tyto komunikační „strategie“ hodnoceny z hlediska zdravých mluvčích, z hlediska pacientů o cílené, intendované náhradní komunikační formy jít nemusí, tj. pacient si jejich zástupnost nemusí uvědomovat. Jejich funkčnost však právě v zástupnosti v procesu komunikace spočívá.

Příklady užití komunikační strategie uvádí Menn, L. et al. (1995:114): „(...) *agrammatic aphasics may attempt to convey a whole event or state of mind by using a sound effect word or an exclamation ('Crash!' 'Uh-oh!' 'Surprise!')*, and they may rely on formulas either to communicate their own frustration (*'I don't know'*) or to describe an event (...).“ Komunikační strategie se objevovaly v mluvených projevech česky mluvících afatiků při vyprávěních nad obrázky (viz následující kap.).

6.0 Afázie v mluvené řeči: vyprávění příběhu

K elicitaci spontánních mluvených projevů pacientů sloužila obrázková knížka *Žabko, kde jsi?* (Frog, where are you? autora Mercera Meyera, New York, datace neuvedena). Pacientům byla dána instrukce „Vyprávějte příběh podle obrázků“. Rozbory projevů pacientů mají mít od počátku funkci ilustrativní, pacienti proto byli vybráni náhodně podle

jediného kritéria: museli trpět Brocovou (motorickou, expresivní) afázií. Pacienti tedy nemají tvořit žádný homogenní vzorek pro validní zpracování dat – naopak spíše mají ilustrovat různorodost afatických symptomů. Rozbory projevů pacientů slouží jako podklad pro diskusi (viz kap. 12.0).

Vybraných pacientů bylo pět. V Příloze jsou umístěny transkripty jejich mluvených projevů (Příloha III-VII), součástí Přílohy jsou též užité zkratky a značky (Příloha II). V následujících pěti kapitolách jsou obsaženy analýzy těchto projevů (transkriptů), za nimiž je v každé kapitole připojeno krátké shrnutí.

7.0 První nahrávka - pacientka Z. K.: „tak se dívají ... a to je to fajn“

*1948, CMP v únoru 2004; zpočátku Wernickeova afázie s narušeným opakováním; aktuálně transkortikální sensorická afázie smíšená, daří se opakovat

délka nahrávky: 14 minut

datum nahrávky: 5. prosince 2005

7.1 Analýza

V analýzách všech projevů se věnuji pouze tomu, co je v projevu toho kterého pacienta výrazné – nenaplňuji tedy předem dané schéma. Za jednotlivými příklady vyňatými z transkriptů uvádím číslo obrázku, k němuž se tyto příklady vztahují. Při prepisu příkladů uváděných nikoliv v transkriptech grafiku slov neměním, ponechávám ji blízko mluvené řeči; pouze slovo *jde* a tvary slovesa *být* píšu s počátečním *j-* (s výjimkou výrazů označených otazníkem jako nejisté). Interpunkci upravuji pouze vkládáním čárek tam, kde v projevu pacienta byla patrná delší pauza; znak / ruším.

7.1.1 Jevy na rovině fonematické

7.1.1.1 Slabičná záměna fonémů

V proudu řeči se vyskytla slabičná záměna fonémů podobná přechnutím v řeči zdravých lidí, např. v slově *voda*, které pacientka vyslovila jako *dova*.

7.1.1.2 Parafázie a pseudoslova

V projevu pacientky se hojně vyskytovaly parafatické řetězce, které vedly k pseudoslovům, např.: *po- po- po- pol- pol- pol- šem pol- š- šem* (Obr. 1); *mají takovou takovou ku- ku- kuš- kus-* (Obr. 2 a 3).

V několika případech se pacientka parafáziemi sama dobrala správného výrazu, např.: *sa-b ssá-ba žá-ba* (Obr. 1); *pe- pe- pejs- pej-sek* (Obr. 2 a 3); *v- ve- ve-sy vo-sy* (Obr. 14 a 15); *a tady byla takový velký ty ty pa- pa- pa- pa- pa-ro-ží* (Obr. 18).

Jindy se „nalezení správného slova“ nedařilo s úplností: *Ta- tady je po-da- po- po-ty* (Obr. 1); pacientka v pojmenování *boty* zaměnila znělý foném *b* za neznělý foném *p*. Dále např.: *ša- ša- ša- ša- šá-ba* (Obr. 2 a 3), kdy pacientka zaměnila znělou sykavku za neznělou; dále *pa- po- po- po- ty po- po- po-ky* (místo *boty*) (Obr. 4), kde došlo k záměně závěrové alveoláry se závěrovou velárou.

Jindy není zřejmé, jaké slovo „chtěla“ pacientka vyřknout: *a tady by byla taková veliká taková ka- ka- kra-á-sa k- k- krá-ša k- krá-* (Obr. 19).

7.1.1.3 Perseverace

Někdy ve snaze opakovat nebo dobrat se správného slova zůstávaly perseverativní hlásky, např.:

L: *Tohle celý, jak se tomu říká [ukazuje na obrázku les]*

Z. K.: *Lo- lo- [povzdech]*

L: *Ano, hustý černý les*

Z. K.: *Les lo- los [smích]*

(Obr. 8 a 9)

Někdy byla perseverace patrná přes hranici replik, jako např. v případě fonému *ř*:

L: *Jak se tomu říká? V noci lítá a houká, hú hú hú dělá a je to*

Z. K.: *Fřř řřř*

L: *Výr, ano, výr to je*

Z. K.: *A ona chudinka se takhle se dívá, o- on on už jde taky, už to vidí tak jde tak taky něco a [otočí stránku]*

(Obr. 14 a 15)

Z. K.: *on on byl, sem, na na tom a zase je vidí ten fí- ví-ř*

(Obr. 16)

7.1.2 Lexikální stránka projevu

7.1.2.1 Vybavování opozit a doplnění výpovědi

Pacientce se dařilo vybavení opozita (pojmenování opozitem):

L: *Ted'ka je den a tam je*

Z. K.: *no- noc noc*

(Obr. 1)

Někdy se dařilo pacientce slovo doplnit:

L: *Tohleto je otevřené*

Z. K.: *O- ok- okno*

(Obr. 5)

7.1.2.2 Opakování slov

Navzdory celkovému zlepšení v oblasti opakování slov od chvíle postižení se pacientce opakovat vždy nedařilo, např.:

L: *Sklenice*

Z. K.: *Ano, a: s- se- ši-*

(Obr. 6)

L: *Voda, ano*

Z. K.: *Dova*

(Obr. 21)

7.1.2.3 Pojmenování substancí a dějů

Pacientce působilo problémy jak pojmenování substancí (*pes, chlapec, jelen* aj.), tak pojmenování dějů – při pojmenování dějů užívala soustavně a téměř výlučně pouze sloveso *dívat se* (dále v několika málo případech užíla sloves *být, vidět, líbit se, jít, bát se, stát*).

7.1.2.4 Automatismy

Pacientce nepůsobilo problémy vyjmenování automatizované číselné řady při počítání: *a tady stojí jedna dva [ukazuje na dvě žáby], žába, a ty velký jedna dva tři čtyry pět šest sedm [ukazuje postupně na malé žabky]* (Obr. 27 a 28). V kontextu těchto automatizovaných slov se pacientce také podařilo bez obtíží vyslovit slovo *žába*, což může být dáno tím, že se na tento pojem v mysli nesoustředila (afatici často popisují své obtíže s pojmenováním jako horší, jestliže „musí myslet na slovo“, než když ho „užijí mimochodem“).

7.1.2.5 Nadměrné užití deiktik

Mluvní tempo bylo rychlé, spojené se snahou o překot něco sdělit, avšak řeč zůstávala přeplněna deiktickými výrazy, např.: *tak šli takhle* (Obr. 23); *a tady ji má tohle* (Obr. 22); *a tady je takový ten* (Obr. 20); *a tady byla takový velký ty* (Obr. 18); *tady bylo takový ten veliký takový jako* (Obr. 18); *to bylo úplně takový, takový ten* (Obr. 18); *on on byl sem na na tom* (Obr. 16); *tak jde tak taky něco* (Obr. 14 a 15); *a teď tady bylo ještě se ona se dívala* (Obr. 10); *tak se dívají i tohle* (Obr. 8 a 9); *viděli jste všechno takhle tak jsme si tak si to udělá a mají takovou takovou* (Obr. 2 a 3); *takový š-šla(?) jako takhle dlou- dlo- takový je takový* (Obr. 6).

7.1.3 Jevy roviny morfosyntaktické: agramatismus

V řeči pacientky se objevil agramatismus typu substituce: pacientka nahradila akuzativ jména *pes* nominativem, když užívala tvaru prvního pádu (sg. j. č.) místo tvaru čtvrtého pádu (sg. j. č.): *Byla takový malý kluk a má taky pe- pes* (Obr. 1). V tomtéž případě byla užitá koncovka ženského rodu

namísto rodu mužského (*byla*).

7.1.4 Užití osobních zájmen

Užití osobních a v menší míře též ukazovacích zájmen na místě subjektu⁴⁰ bylo v projevu pacientky nadměrné: *On se on se taky na něj dívá a on pořád nahoru* (Obr. 11), kde v pořadí třetí užití zájmena *on* je zástupkou za jméno *pes*. Dále např.: *On ona ona š- ona š- šla takhle do- do- do- do- do- do-lů [ukazuje na obrázku spadlé vosí hnízdo] a on se dívá [ukazuje na obrázku psa] on taky [ukazuje na obrázku hlodavce]* (Obr. 12 a 13); *ten se dívá* (Obr. 12 a 13). Užití zájmen je patrné všude tam, kde pacientka není s to užít plnovýznamové substantivum.

Pacientka také užila osobní zájmeno ženského rodu tam, kde nemohla být naplněna reference (pro označení postav a zvířecích postav na obrázku lze správně užít jen zájmena rodu mužského): *Dívá se ona ona taky a teď ona ona jde pryč, on on se bojí* (Obr. 19); *a on de- ona i pes [ukazuje na obrázku chlapce a psa]* (Obr. 20).

7.1.5 Obsahová koherence

Mluva pacientky byla překotná, obsahově nekoherentní až vyprázdněná, a proto méně srozumitelná, např.: *Tady to bylo strašně moc a on xxx ty malinký on se dívá a dí- ona je taky protože se bojí aby jí něco aby jí nebyla taková vš-* (Obr. 7); *Podívali se byla i vš- na to jak de jak de dům(?) a takhle se díva- dívali ne on ne taky neš- nešlo tak se dívají i to- tohle* (Obr. 8 a 9).

7.1.6 Náhradní komunikační strategie?

7.1.6.1 Slovní náhrady a užití citoslovcí

Nemožnost vybavit si příslušné výrazy při pojmenování někdy vede k slovním náhradám, které v řeči afatiků představují jistou komunikační strategii. Např. k obr. č. 4 pacientka výrazem *taky pryč* sděluje, že žába utekla: *pes na na to taky se dívá taky pryč*. K obrázku, který následuje, říká: *... tak se dívají jestli je nebo není. Ne, tak to taky nešlo* (Obr. 5) – výrazy *to*

⁴⁰ Čeština zájmenné vyjádření podmětu nutně nevyžaduje.

taky nešlo vyjadřuje, že žábu také (stejně jako na předchozím obrázku) nenašli/nevidí.

Blízko ke komunikační strategii mají příklady užití citoslovcí namísto sloves, např. na obrázcích č. 2 a 3 pacientka citoslovcem naznačila, že žába vyskočila ze sklenice: *a tak se dívá a hop*. Obdobně citoslovcem vyjádřila, že pes vypadl z okna: *Najednou pej- pej-se-(?) najednou hup!* (Obr. 6). Oba tyto případy by v běžné řeči mohly představovat prostředek oživení vyprávění, v případě afatiků je však o náhradní komunikační strategii namíste uvažovat.

7.1.6.2 Ostenze⁴¹

V jednom případě (při obr. č. 22, na němž je nakreslen pes sedící na hlavě chlapce) si pacientka pomohla ostenzí vlastního těla (bylo zřejmé, že pojem *hlava* „zná“): *a tady ji má tohle na na [ukazuje si na svou hlavu] k- k- k- kla- kla- ne tady [ukazuje si na hlavu], hla- hla- hla- hla-du hla-du*. Gesto se stalo rovněž prostředkem náhradní komunikační strategie.

7.1.6.3 Užití totalizátorů

Pacientka užívala výrazy s významem všezahrnujícím, tj. zahrnujícím co nejvíce z výseku světa, o němž se mluví; výraz jako by měl obsáhnout vše, co chce pacientka říci: *nemá pořád nic* (Obr. 12 a 13) ve významu *ještě žábu nenašel; a teď to bylo, všechno najednou* (Obr. 14 a 15); *tady se dívá, kde jsou, co co tady všechno je* (Obr. 27 a 28).

7.1.7 Emocionalita sdělení

V projevu pacientky byla místy patrná výrazná emocionalita a emfatický průběh výpovědi: *Ježíš a teď tady bylo ještě se ona se dívala a pe- pe- pe- pejse- se tady dívá na ten vo-se vo-se a oni se d'- š- š- ši- š- šil takhle nahoru a teď to začlo* (Obr. 10).

7.1.8 Informační struktura příběhu

Pacientka se ve svém projevu snažila konkretizovat děj znázorněný

⁴¹ Termín ostenze užíváme v souladu s pojetím I. Osolsobě (Ostenze, hra, jazyk. Sémiotické studie. Brno 2002).

na obrázku (např. nesdělovala obecně, že chlapec a pes hledají žábu, ale že se *dívají* do boty), její projev však zůstal vlivem nadužívání deiktických výrazů sémanticky vyprázdněný a od obrázků příběhu odtažitý. Např. obrázek, na němž chlapec drží psa v náruči, a ten ho olizuje, popsala slovy: *Tady to bylo strašně moc a on ty malinký on se dívá a dí- ona je taky protože se bojí aby jí něco aby jí nebyla taková vš-* (Obr. 7). Dále např. obrázek, na němž je znázorněn běžící jelen, který nese chlapce na paroží, a vedle nich běžící pes, pacientka popsala: *Dívá se ona ona taky a ted' ona ona jde pryč on on se bojí tak se dívá co co to je a ta- a pe- pe- pes to vidí a tady by byla taková veliká taková ka- ka- kra-á-sa* (Obr. 19).

Pacientka si velmi často vypomáhala slovesem *dívat se*: děj, který sloveso vyjadřuje, lze připsat každé živé bytosti, tedy i všem protagonistům příběhu – jeho časté užívání však přispívalo k informační vyprázdněnosti vyprávění.

Pacientka někdy užívala subjektivní hodnocení události v příběhu (např.: *tak se dívají oni se xxx dívají(?) se a to je to fajn* /Obr. 1/; *oni se dívají líbí se jim to* /Obr. 27 a 28/), což informační strukturu příběhu neoživovalo, ale spíše jen dále znejasňovalo. Základní motivační strukturu příběhu (hledání žáby) si však pacientka uvědomovala: k obrázku č. 12 a 13 – zhruba vprostřed příběhu - řekla ve významu 'stále žábu nenašli' *nemá pořád nic*. Pacientka jako by nahrazovala konkrétnější vyjádření výrazy (a významy) méně konkrétními, tj. výrazy se spíše všeobecným významem.

7.2 Shrnutí

V projevu pacientky se nacházely četné parafázie (vedoucí k pseudoslovům) a též perseverace. Pacientce činilo potíže pojmenování substancí a dějů; pro vyjádření dějů nadměrně používala sloveso *dívat se*. Bez obtíží však dokázala vyjmenovat automatizovanou číselnou řadu. Velmi frekventovaná byla v mluvě pacientky deiktika, jejich nadužívání vedlo k obsahové vyprázdněnosti mnoha spontánních replik. Pacientka nadužívala osobní zájmena i tam, kde nemohla být naplněna reference. Jakožto náhradní komunikační strategie pacientka užívala slovní náhrady, sdělení pomocí ostenze a totalizátory. Vyprávění pacientky bylo spjato s výraznou

emocionalitou a snahou o překot něco sdělit, avšak mluvený projev zůstal po obsahové stránce jen obtížně srozumitelný.

8.0 Druhá nahrávka - pacient T. J.: „*mává a potom žáby ahoj*“

*1935, CMP v únoru 1999; zpočátku smíšená afázie a agrafie, alexie a akalkulie; aktuálně Brocova afázie

délka nahrávky: 27 minut

datum nahrávky: 5. prosince 2005

8.1 Analýza

8.1.1 Parafázie

Pacient se parafáziemi bez pomoci logopedky dobral správného slova: *pra- kra- ne ale pe- ne pes ne pes* (Obr. 1); *vypa- l vypadl* (Obr. 6); *val- valba- balvan* (Obr. 17). Dále např.: *kras- k- krak- kre-ček kře-ček kre-ček křeček aha* (Obr. 11); v tomto případě nebylo slovo nalezeno „s definitivní platností“ – při popisu následujícího obrázku pacient užil opět podobu *kreček* (s *-r-* místo *-ř-*).

Někdy se hledání správného výrazu nedařilo s úplností: *klo- klenice* (Obr. 5) (daný výraz byl *sklenice*).

8.1.2 Sebeopravy

V projevu pacienta se objevily sebeopravy. Pacient užil výraz *žába* nejprve v jednotném čísle, potom se (podle obrázku) opravil a užil jej v čísle množném:

L: *Co našel chlapec a pes? Našli*

T. J.: *Žábu, žáby, žáby*

(Obr. 25)

Sebeoprava na jiný gramatický tvar vedla k přesnějšímu vyjádření toho, co bylo na obrázku (na obrázku nebyla jediná žába).

Pacient sám sebe opravil, když našel sémanticky přiléhavější výraz: *pohovka ne po- poš- postel postel* (Obr. 1).

Pacient se někdy dokázal opravit s pomocí logopedky :

T. J.: *zastavil a žena pryč*

L: *To není žena, to je*

T. J.: ***Chlapec***

L: *Ano*

(Obr. 20)

8.1.3 Jevy na rovině lexikální: pojmenování a vybavování výrazů

Někdy bylo problematické vybavování výrazů, které na obrázcích označovaly nové jevy. Pacientovi se vybavilo např. slovo s podobným významem; nalezení přílehavějšího výrazu přijal s citoslovcem pochopení:

L: *Lí-*

T. J.: ***Líbá***

L: *Líže*

T. J.: *Líže líže aha líže*

(Obr. 7)

Ve dvou případech (srov. kap. 8.1.2 Sebeopravy) se pacientovi vybavilo slovo blízké opozitu (*chlapec - žena*); po něm následovalo vyslovení opozita *muž*:

L: *Není to chlapec, ale je to*

T. J.: *že- žena ne muž*

(Obr. 2)

Pacient také v dalším projevu použil jméno *žena* místo *chlapec (muž)*: *zastavil a žena pryč* (Obr. 20).

K obrázku č. 24 se pacientovi nejdříve vybavilo slovo *lávka* namísto slova *kmen* (nebo *strom*); obě slova označují podlouhlý předmět (tím si jsou sémanticky blízká):

L: *Co to je přes co lezou?*

T. J.: *Přes lávku*

L: *To není lávka, to je velký dutý*

T. J.: ***Strom***

L: *Dobře*

(Obr. 24)

Jindy si pacient vybavil výraz bez obtíží:

L: *Co dělají?*

T. J.: *Spí*

(Obr. 2)

Při dvou různých obrázcích si pacient bez obtíží vybavil slovo *sova* (Obr. 14 a 16).

8.1.4 Opakování

Opakování počátků slov pacientovi usnadnilo nalezení celého výrazu; pacient k opakováním dvěma slabikám dokázal správně přiřadit slabiku koncovou:

L: *Co udělal jelen, najednou se za-*

T. J.: *za- za:- z- zavi- ne*

L: *zasta-*

T. J.: *zasta-vil zastavil*

(Obr. 20)

Slovo se vybavilo s nápovědou počátečních hlásek:

L: *To je hní-*

T. J.: ***Hnízdo***

(Obr. 9)

L: *Kam spadli?*
T. J.: *Do lesa ne ale pryč*
L: *Také je to 'do'*
T. J.: *do*
L: *vo-*
T. J.: *vody vody vody*
(Obr. 21)

L: *Se-*
T. J.: *Sedí*
L: *Ale oni sedí ve*
T. J.: *ve vo- ve vodě*
(Obr. 22)

Opakování se pacientovi nedařilo důsledně pouze v jediném případě:

L: *Tak tady byla noc a tady je*
T. J.: *Já vim(?) noc a*
L: *Den*
T. J.: *Denní*
(Obr. 3)

8.1.5 Užití osobních zájmen

Pacient užil při dvou různých obrázcích zájmena *ona* tam, kde antecedent rodu ženského *žába* nepředcházel dostatečně blízko: *volá jí* (Obr. 8 a 17).

8.1.6 Náhradní komunikační strategie?

8.1.6.1 Užití příslovčí a citoslovčí

Pacient si vypomáhal náhradními jazykovými prostředky i gesty; hojně se objevovalo příslovce *pryč*, užívané namísto dějových sloves: *noc na žába p- už pryč* (Obr. 2); *jelen aha jelen [ukazuje na obrázku jelena] jelen pryč a potom už uplách* (Obr. 18 a 19); *muž a pes pryč pryč žáby*

[gestem naznačuje, že nevíme, kde je žába] (Obr. 3); [jelen] zastavil a žena **pryč** (Obr. 20) (vyjádření toho, že chlapec přepadl); *vosy a pryč* (Obr. 12); *vosy pryč* (Obr. 15). Dále např.:

L: *Co se stalo psovi?*

T. J.: *už pryč [na obrázku pes padá z okna]*

(Obr. 6)

Příslovce *pryč* také nahrazovalo jiné příslovečné určení místa:

L: *Kam spadli?*

T. J.: *Do lesa ne ale pryč*

(Obr. 21)

Ve snaze vyjádřit akci si pacient pomohl příslovcem a sdělení zároveň doplnil gestem:

L: *Co dělá chlapec? Co dělá? [T. J. ukazuje na obrázku chlapce] Hmm, co dělá?*

T. J.: *Pu- **po-ti-chu** [napodobuje gesto chlapce na obrázku]*

potichu

(Obr. 23)

V následujícím případě pacient nesděluje (pomocí slovesa), co chlapec dělá, ale to, co chlapec říká; citoslovce *ahoj* zopakuje, přestože před ním užil sloveso *mávat*; pomáhá si gestem:

L: *Co dělá chlapec, ještě? Chlapec*

T. J.: **Ahoj**

L: *Má-*

T. J.: *Má-vá mává a potom žáby **ahoj** [mává levou rukou]*

(Obr. 27)

Gesty si pacient pomohl též při obrázcích č. 4 a 5: *takhle [gestem napodobuje chlapce z obrázku]* (Obr. 4); *žábu nic pes [gestem naznačuje, že pes má hlavu ve sklenici]* (Obr. 5).

Namísto slovesa *volat* pacient užil citoslovce: *Vo- volá jí volá jí a je na k- húúú húúú* (Obr. 8); dále např.:

L: *Co dělá chlapec?*

T. J.: **Húú húú**

L: *Vo-*

T. J.: *Volá volá*

(Obr. 10)

8.1.6.2 Enumerativní způsob sdělování

Při nemožnosti vyjádřit děj slovesem nastupoval nominativní způsob sdělování spojený s enumerací: *a ještě kluk a potom noc noc* (Obr. 1).

8.1.7 Agramatismy

V pacientově projevu se vyskytl agramatismus v jmenném rodě; pacient užil koncovku ženského rodu *tam*, kde měl užít koncovku rodu mužského (na obrázku byl nakreslen pouze padající chlapec): *létá alétla a ještě a potom spadla spad- pes ne ale chlapec chlapec* (Obr. 14); mohlo to být dáno perseverací jména *sova*, které zůstalo v mysli aktivováno z předcházejícího plánování výpovědi.

V jiném případě pacient nejdříve zopakoval slovo *pes*, které pronesla logopedka; teprve za dalších pár okamžiků si vybavil slovo *žába*, které užil nikoliv v tvaru akuzativu sg. (j. č.), jak by vyžadovala předcházející výpověď logopedky, ale v tvaru nominativu sg. (j. č.):

T. J.: *a potom ke- k- nevím [ukazuje na obrázek žábáka]*

L: *Na koho kouká? Na koho kouká ten pes?*

T. J.: *Pes*

L: *Kouká na koho*

T. J.: **Žába, žába**

L: *Na žábu, ano*

(Obr. 1)

Obdobně nominativem (sg. j. č.) pacient nahradil instrumentál (sg. j. č.):

L: *No, co dělají vosy? Letí*

T. J.: *Letí letí*

L: *A za kým?*

T. J.: *sə pes pes*

(Obr. 15)

Pacient též zaměnil sg. jména za tvar pl.⁴²: *muž a pes pryč pryč žáby* [gestem naznačuje, že nevíme, kde je žába] (Obr. 3).

Tyto typy agramatismů se neprojevovaly výlučně; jindy pacient použil substantivum v správném tvaru: *hledá hledá žábu žábu* (Obr. 4);

L: *Volá na*

T. J.: *žábu, žábu*

(Obr. 8)

Pacientovi se v jednom případě také podařilo vytvořit úplnou větu (sloveso bylo užito ve správné osobě a čísle): *Kluk, pes a žába volají* (Obr. 27).

8.1.8 Informační struktura příběhu

Pacientův projev byl velkým dílem veden pomocí otázek logopedky, obsahová linie příběhu byla potlačena. Motivaci příběhu pacientovi připomínala v průběhu projevu logopedka. Pacient užíval pouze opakující se jména pro pojmenování substancí znázorněných na obrázku.

8.2 Shrnutí

Pacient spontánně neužíval slovesa, ale pojmenovával substance

⁴² Interpretace gen. sg. je méně pravděpodobná.

(dařilo se zejména pojmenování prostřednictvím opakování, tedy s pomocí logopedky). Při pojmenování substancí někdy užil slovo blízké opozitu, ve vícero případech užil jméno v nevhodném tvaru (častá byla záměna jistého pádového nenominativního tvaru za tvar základní, nominativní). Objevovalo se užití příslovcí a citoslovcí všude tam, kde bylo třeba vyjádřit akci: takové užití výrazů představovalo v mluvě pacienta náhradní komunikační strategii. Náhradní komunikační strategií bylo též užívání gest.

9.0 Třetí nahrávka - pacientka H. M.: „a tady se dívá, co se děje“

*1927, CMP v květnu 2005; zpočátku transkortikální motorická afázie; aktuálně konduktivní afázie

délka nahrávky: 10 minut

datum nahrávky: 5. prosince 2005

9.1 Analýza

9.1.1 Jevy na rovině fonemtické: parafázie

V mluvě pacientky se vyskytovaly četné parafázie (např. parafatické počátky nedořečených slov): *Chlapec právě ss- právě ss- leh kluk prostě nə sə siə spí a zároveň s ním je pejsek, vys- s- vy- və- ze sklenice vyská- vyslítá(?) ž- žába, tady má bá- dom- dom- ty bá-* (Obr. 2); *k- chlape- kluk* (Obr. 12 a 13); *tady spad- spadl ze stromu a tady je d- š- š- dívá s- so- sova, sova, sova, ma- z- za za ty si- sršně říkám* (Obr. 14 a 15); *sova tady je, jo, tady je zas na z- so- sou- s- s- so- so- so- so-* (Obr. 18 a 19). Objevovaly se též hláskové záměny (ve slovech *leknín* a *žába/žáby*): *báž- ba- báž- ž- žá- žá- žába žáby žáby žáby* (Obr. 25 a 26); *tady se drží ba- baž- žabičku žabičku* (Obr. 27 a 28);

H. M.: *Jo tohle spadl do vody, tady je kal- ka- kl- kli- kle- kə- kle-nín*

L: Aha, leknín

H. M.: *Klenín klejn-*

L: *Leknín*

H. M.: *Klej-nín*

L: *Leknín*

H. M.: *le-nín*

(Obr. 21)

9.1.2 Jevy na rovině lexikální

9.1.2.1 Sebeopravy

V projevu pacientky se objevily sebeopravy; mohlo jít též o přechrnutí běžná v řeči zdravých lidí: *tady byla ještě zima, teda tma, a tady bylo svít- světlo už* (Obr. 3); *kluk vlezle vlezl na strom* (Obr. 12 a 13).

Pacientka došla bez pomoci logopedky k správné hláskové podobě jména *sova*: *sa-va tady je taky zřejmě sava sa- sova* (Obr. 16 a 17).

9.1.2.2 Vybavování výrazů

Pacientce se potřebný výraz vždy nevybavil; pacientka chápe, co je na obrázku nakresleno („zná pojem“), ale nedokáže to popsat slovy (chybí přístup k výrazu):

L: *Když to nepoznáte, tak nevadí, když to nejde*

H. M.: *Já vim oč se jedná ale(?) nevím(?)*

(Obr. 4)

9.1.2.3 Opakování

Bezprostřední opakování se pacientce dařilo (s výjimkou slova *leknín*, viz kap. 9.1.1, Parafázie), např.:

L: *Má parohy*

H. M.: *Parohy, no*

(Obr. 18 a 19)

L: *Rákosí*

H. M.: *Rákosí rákosí*

(Obr. 22)

9.1.2.4 Nalezení správného slova

Nalezení správného slova nebylo úspěšné ani s pomocí logopedky. Logopedka se snažila pacientku přivést k vyslovení výrazu *vosa/vosy*, pacientce se však vybavilo hláskovým složením obtížnější slovo *sršeň*:

L: *No, kam to letí, tohleto*

H. M.: *Jo tak aha tak tady to budou ty*

L: *Poznáváte to a neumíte to říct*

H. M.: *Ano, bude, jsou to, **ne sršně ale***

L: *Podobný. Výborně, výborně, bodají, dávají žihadla?*

H. M.: *Žihadla, ano*

(Obr. 8 a 9)

H. M.: *Tady je taky z- znovu mají ty kəm- bohužel sršně
nebo s- srš-*

L: *Taky se říká, že má útlý pas jako*

H. M.: *Š- š- š- š- š- š- š-*

L: *Dobře, nevadí*

(Obr. 10 a 11)

9.1.3 Jevy na rovině nadvětné: spontánní tvorba souvětí

Pacientka spontánně tvořila ucelené větné/souvětné celky, např.: *Ted' se chlapec už vzbudil a k- kluk také a dívá se kde kam ta žaba žába se schovala* (Obr. 3). V jednom případě pacientka správně vytvořila větu vztahnou: *a tady se dívá, co se děje* (Obr. 10 a 11).

9.1.4 Náhradní komunikační strategie?

Pacientka nedovedla dokončit započatou výpověď, a proto si pomohla shrnujícím výrazem *prostě* a výpověď jím navázala: *ten, ten ho schla-, kluk si s nim, prostě ho vzal do náručí* (Obr. 7).

V jednom případě pacientka užila ukazovacího zájmena *ten* místo jména *jelen*, které se pacientce nevybavilo: *t- ten prostě na parohách ho odnesl někam pryč* (Obr. 18 a 19).

9.1.5 Agramatismus

V projevu pacientky se objevil agramatismus v osobě a čísle: *a tady se dívá, co se děje, co se dějou* (Obr. 10 a 11). V jednom případě patrně byla vynechána spojka: *kluk j- chlapec pes s nima běží* (Obr. 18 a 19). Jako agramatismus lze hodnotit též opakování dvou substantiv těsně za sebou (v pořadí druhé jméno přitom nemá funkci apoziční): *Pej- pejsek kluk se už s- stal ven* (Obr. 23 a 24).

9.1.6 Informační struktura příběhu

Pacientka ve svém vyprávění podávala poměrně přesný popis toho, co bylo znázorněno na obrázku, ale motivaci jednotlivých epizod příběhu neverbalizovala.

9.2 Shrnutí

V projevu pacientky se objevovaly četné parafatické hláskové záměny (přesmyčky) a zdařilé sebeopravy; oslabené bylo vybavování výrazů. S výjimkou slova *leknín* se dařilo opakování. Ve dvou případech se objevila spontánně užitá souvětí, ojediněle též agramatismy a prostředky náhradní komunikační strategie. V průběhu vyprávění nečinilo potíže pojmenování substancí a dějů.

10.0 Čtvrtá nahrávka - pacient B. Z.: „žabák utek, utek sklenice ven“

*1953, CMP v červenci 1995; zpočátku anartrie a těžká expresivní afázie; aktuálně Brocova afázie

délka nahrávky: 27 minut

datum nahrávky: 29. listopadu 2005

10.1 Analýza

10.1.1 Jevy na rovině fonemtické

Pacient vyslovil nezměkčeně hlásku ě:

L: *Sklenici má*

B. Z.: *Na hlave psa*

(Obr. 5)

Pacient užil podobu *vose* (dat. sg./abl. pl.) namísto jména *vosí*: *vo-se hnízdo* (Obr. 10). V jiné části projevu se pacientovi jméno *vosí* vyslovit podařilo: *hnízdo vosí hnízdo* (Obr. 11).

10.1.2 Parafázie a pseudoslova

V projevu pacienta se vyskytovaly četné parafázie, např.: *ne-za- ne-vo-zej-vá se mu* (Obr. 10); *a ore- ore- ore- o-rer* (Obr. 16) (pacient „chtěl užít“ jméno *orel* namísto výrazu *sova*). Parafázie vedly k užití pseudoslov (jsou označena otazníkem): *pes lo- pes loži(?) pes ploži(?) pes poži(?) pes* (Obr. 17); *úpekem(?), úpekem(?), chla- chlapec úpekem(?) držet jelena* (Obr. 18).

10.1.3 Jevy na rovině lexikální

10.1.3.1 Opakování „předříkaných“ výrazů

Opakovat slyšená slova se pacientovi někdy dařilo, jindy ne s úplností, např.:

L: *Pes*

B. Z.: *Pes*

(Obr. 6)

L: *Pes*

B. Z.: *pses pes*

(Obr. 26)

10.1.3.2 Opakování výrazů na počátku a uvnitř výpovědi

Pacient v průběhu řeči opakoval výrazy tak, že následovaly těsně za sebou, podobně jako např. ve váhavé řeči zdravých lidí: *V noci, v noci spal, spí-, dítě sp- spalo, spal také pes a žabák utek, utek sklenice ven* (Obr. 2); *ráno s- ch- ráno chlapec dívá se a žabák sklenici pryč* (Obr. 3); *sluníčko sluníčko* (Obr. 4); *les hnízdo vosy, vosy, vosy, vosy, moc vos letělo psa* (Obr.

12).

V některých případech pacient opakoval výraz, kterým označil to, co ho na obrázku nejdříve/nejvíce upoutalo: *Sk- skála skála skála skála* (Obr. 16); *Rybník rybník rybník a psa ry- ry- a psa* (Obr. 21). Pacient opakoval v různých tvarech slovo *pes*: *sova vi- viděla a psa, pse, psa ne, pes* (Obr. 18). Slovo *pes* se v pacientově projevu často objevovalo v tvaru genitivu/akuzativu: *sova vi- viděla a psa, pse, psa ne, pes* (Obr. 18); *chlapec je- jezdí na jelenovi, psa, psa, psa, psa vrčí(?) psa je- je-e- je-le-na* (Obr. 19); *zastavil psa, zastavil jelena a zas- zastavil jelena* (Obr. 20) (tvar genitivu/akuzativu jména *jelen* nevyjadřuje, co se stalo na obrázku: jelen zastavil na okraji strže); *rybník rybník rybník a psa ry- ry- a psa, spadl dolů* (Obr. 21) (na obrázku pes přepadl z jelenova paroží ze strže dolů do rybníka, v pacientově výpovědi patrně měl být užit nominativní tvar jména *pes*); *tiše chl- chlapec a psa* (Obr. 25). Nad obrázkem č. 26 mělo být jméno *pes* užito pravděpodobně v nominativu (sg. j. č.), avšak byly užity genitiv/akuzativ a vokativ: *chlapec a psa chlapec a psa ps- pse* (Obr. 26). Opakování po vzoru logopedky se též nedařilo.

10.1.4 Agramatismus

10.1.4.1 Výnechání slovesa

Pacient ve výpovědi nad obrázkem č. 9 neužil sloveso: *okolo hnízda vosy* (Obr. 9). Někdy pacient v celém dlouhém úseku vyprávění neužil jediné sloveso: *Du- du- dub starý dub dutina vosa sova pryč* (Obr. 14); *rodina žabáků žabákova rodina žabákova rodina* (Obr. 26); *chlapec žabáku žabáku rodina žabákova rodina psa a žabák domov žabák žabá- a rodina žabákova rodina rybník, rybník, rybník* (Obr. 27 a 28).

10.1.4.2 Zvláštní pořádek slov

V úvodní výpovědi pacientova vyprávění se setkáváme s neobjektivním pořádkem slov: *kamarád, pes a žabička s- společnost mu dělali* (Obr. 1); zároveň zůstává nejasné, k jakému referentu se vztahuje výraz *mu*. Pořádek slov neobvyklý v řeči zdravých lidí byl patrný též v úseku *ráno chlapec dívá se* (Obr. 3): bezpříznakový slovosled ve

vyprávění by měl podobu *ráno se chlapec dívá* (postavení příklonky *se* je v tomto případě výrazně dáno rytmem). Schéma „subjekt – sloveso – příklonka“ se v pacientově projevu mnohokrát opakovalo: *a jelen díval se* (Obr. 21); *chlapec vyškrábal vyškrábal se a dí- dívá se* (Obr. 17); *chlapec vyškrábal se* (Obr. 16); *křeček dívá se* (Obr. 12); *chlapec leká se* (Obr. 11). Porušeno bylo patrně komplexní plánování výpovědi.

10.1.4.3 Vynechání předložky a záměna pádového tvaru

V druhé výpovědi vyprávění pacient vynechal vokalizovanou podobu předložky *z*: *žabák utek, utek sklenice ven* (Obr. 2). Vynechání předložky a spolu s ní též slovesa se objevilo v úseku *žabák sklenici pryč* (Obr. 3); je otázka, proč pacient užil slovo *sklenice* právě v tvaru dativním/ablativním. Dále např.: *moc vos letělo psa* (Obr. 12), kde patrně byla vynechána předložka *na*; intransitivní sloveso *letět* bylo užito jako sloveso tranzitivní⁴³.

Pacient dále užil tvar genitivu (sg. j. č.), který byl v kontextu výpovědi zvláštní (je pravděpodobné, že genitiv v daném užití nevyjadřoval vlastnost): *Pes, pomoc volá, pomoc psa, ale sklenice hlava* (Obr. 5).

Ve dvou případech pacient odpověděl logopedce tvarem nominativu (sg. j. č.) namísto tvaru genitivu (sg. j. č.):

L: *Pes spadl, odkud?*

B. Z.: *První patro*

(Obr. 6)

Podobně:

L: *A co dělají, teda?*

B. Z.: *Dívá se dívá se a dívá se a*

L: *Za kým se dívají?*

B. Z.: *Kamarád žabák [smích]*

(Obr. 27 a 28)

⁴³ Genitivní interpretace tvaru *psa* je, domnívám se, méně pravděpodobná.

Dále se v pacientově projevu objevil akuzativní tvar jména *díra*, který se do kontextu výpovědi nehodil: *Chlapec volá ža-bá-ka díru* (Obr. 10); výpověď měla mít (dle obrázku) patrně podobu *Chlapec volá na žabáka do díry* (jde tedy též o vynechání předložky). Tentýž akuzativní tvar pacient užil i v dalším úseku projevu: *Chlapec leká se a díru* (Obr. 11). V dalším příkladu pacient patrně vynechal předložku před jménem les: *dívá se vos- les lese dívá se vo- vo- vo-* (Obr. 17).

Nejasný význam věty byl patrný ve výpovědi nad obrázkem č. 22, kdy na dotaz logopedky *Co dělá pes?* pacient odpověděl: *Pes drží hlavu, drží na hlavu chlapec* (Obr. 22); byla vynechána předložka *za* (*pes drží chlapce za hlavu*), nebo byl užit nesprávný tvar jména *hlava* (*drží na hlavu* místo *na hlavě*)? Jméno *chlapec* bylo užito v tvaru prvního pádu namísto (pravděpodobně) pádu čtvrtého.

10.1.5 Jevy na rovině morfologické

10.1.5.1 Správně použitý tvar

Pacient správně použil předložkový akuzativ (sg. j. č.): *volá n- na žabáka* (Obr. 8).

10.1.6 Nominativní způsob sdělení

Při vyprávění nad obrázkem č. 5 (na kterém je zachycen pes, který má hlavu ve sklenici) pacient užil nominativní způsob sdělení podobný enumeraci: *Pes, pomoc volá, pomoc psa, ale sklenice hlava* (Obr. 5). Po „nápovědě“ logopedky se však pacientovi (téměř) podařilo užít slovo *hlava* v správném tvaru:

L: *Sklenici má*

B. Z.: *Na hlave psa*

(Obr. 5)

Ve výpovědi nad obrázkem č. 12 pacient užil enumerativně jména *les, hnízdo* a *vosy*: *a spadl les hnízdo vosy, vosy, vosy, vosy, moc vos letělo psa* (Obr. 12).

Výčet jmen v tvaru nominativu (sg. j. č.) užil pacient též ve výpovědi nad obrázkem č. 9: *Les p- pod ní(?) les [pauza] u- hnízdo vol- vo- vol- z- hnízda vosy a kloš-(?) okolo hnízda vosy* (Obr. 9). Místo *chlapec se dívá do dutiny* pacient vyslovil: *starej buk dívá se po- chlapec du- d- dutina* (Obr. 13).

10.1.6.1 Záměna pádového tvaru a nejasné užití příslovce

Pacientova výpověď zněla: *Chlapec tiše přikazuje přikazuje psa* (Obr. 23 a 24). Větný význam (podle obrázku) měl být nikoliv *chlapec tiše přikazuje* (= *tiše mluví*, kde *tiše* vstupuje do větného vztahu s výrazem *přikazuje*), ale *chlapec přikazuje, aby byl pes tiše* (kde *tiše* vstupuje do větného vztahu se slovesem *být*); akuzativním⁴⁴ tvarem *psa* pacient nahradil dativní tvar *psovi*.

10.1.7 Užití přímé řeči

Pacient v jednom případě užil přímou řeč spolu s „uvozovací“ větou: „*Haló haló, haló haló,*“ *ozývá se chlapeček* (Obr. 5).

10.1.8 Jevy větné a nadvětné

10.1.8.1 Tvorba vět

Pacient správně vytvořil věty: *křeček prská na chlapce* (Obr. 11);

L: *Co dělají vosy?*

B. Z.: *Moc vos bodá psa*

(Obr. 15)

10.1.8.2 Ztráta návaznosti

Pacient po živém úseku vyprávění ztratil návaznost: „*Haló haló, haló haló,*“ *ozývá se chlapeček a ne- [pauza] a [pauza] a [dlouhá pauza]* (Obr. 5). Pacient nedokázal navázat vyprávění při obrázku č. 6 (na němž pes padá z okna); mezi delšími pauzami opakoval tvar genitivu/akuzativu (sg. j.

⁴⁴ Nabízí se ještě interpretace genitivní, ale zdá se nám méně pravděpodobná: domníváme se, že sloveso *přikázat/přikazovat* zde bylo užito s akuzativní vazbou.

č.) jména *pes*: *psa* [pauza, hesitační zvuk] *psa* [nesrozumitelný krátký úsek; hesitační zvuk; pauza] *psa* [hesitační zvuk; pauza] *psa* [pauza] *psa* (Obr. 6). Opakování téhož tvaru *psa* bylo patrné též v dalším úseku projevu, nad obrázkem č. 8: *Ps-* [hesitační zvuk] *psa* [pauza; hesitační zvuk] *vi-* *psa* *hledá a psa* [hesitační zvuk] *psa a* (Obr. 8).

10.1.8.3 Nevyjádření podmětu

Úvodní slovo pacientova vyprávění je *svítíl* (Obr. 1); pacient nevyjádřil podmět plnovýznamovým slovem, avšak z obrázku je patrné, že jde o výraz *měsíc*. V úseku *hledá žabák* (Obr. 4) podmět zůstává rovněž nejasný; z obrázku je patrné, že by jím mělo být označení pro chlapce.

10.1.9 Náhradní komunikační strategie

Pacient sáhl po nejkratší, jednoslovné formě sdělení: *lízá ps- líza š-* [pauza vyplněná hesitačním zvukem] *šťěstí* (Obr. 7). (Na obrázku byl znázorněn chlapec se psem v náručí; pes chlapce olizuje.)

Příslovcem *pryč* pacient sděloval, že sova vylétla z dutiny stromu: *sova pryč* (Obr. 14)⁴⁵.

10.1.10 Sebeopravy

Pacient opravil výraz s hláskovou záměnou: *dutina vosa sova* (Obr. 14); *jo vo- sova* [smích] *sova sova* (Obr. 16); *vosa vo- vosa ne, sova* (Obr. 18). Dále pacient opravil tvar vokativu jména *žabák* tvarem genitivu/akuzativu⁴⁶ (sg. j. č.): *dívá se a volá ža- žabáku ža- žabáKA* (Obr. 17).

10.1.11 Jazyková kreativita

Pacient vytvořil přechýlenou podobu jména *žabák*: *žabák a a žaba- a žabačka* [smích] (Obr. 25).

⁴⁵ Srov. hojné užití příslovce *pryč* pacientem T. J. v druhé nahrávce.

⁴⁶ Pravděpodobnější je interpretace akuzativní, měla-li výpověď podobu *chlapec volá (na) žabáka*.

10.1.12 Informační struktura projevu

V pacientově projevu nechyběl smysl pro motivaci příběhu, např.: *chlapeček hledá b- boty pes hledá sklenici a nenašel se žabák* (Obr. 4); *[chlapec] volá a n- neozývá se žabák* (Obr. 5); *furt(?) volá(?) žabák ps- psa ví- psa hledá a psa psa a ko- chlapec furt(?) volá n- na žabáka* (Obr. 12). V prvních dvou příkladech je zvláštní rozložení tématu a rématu: téma stojí na místě rématu a naopak; toto schéma se v průběhu pacientova projevu opakovalo. Pacient popisoval prostým nominativem, co bylo zobrazeno na jednotlivých obrázcích, pojmenovával především to, co bylo na obrázku dominantní, např.: *du- du- dub starý dub dutina vosa sova* (Obr. 14); *sk- skála skála skála skála chlapec vyškrábal se na skálu* (Obr. 16). Pointa příběhu (nalezení žabáka s jeho rodinou, odnesení malé žabičky) zůstala neverbalizována, avšak pacient vyjádřil, že žabák má svou žabí rodinu: *pes pes rodina žabáků žabákova rodina žabákova rodina* (Obr. 26); *chlapec žabáku žabáku rodina žabákova rodina psa a žabák domov žabák žabá- a rodina žabákova rodina rybník rybník rybník* (Obr. 27 a 28).

10.2 Shrnutí

V projevu pacienta se objevovaly parafázie a pseudoslova. Velký podíl v pacientově projevu mělo opakování slov bezprostředně za sebou, podobně jako ve váhavé řeči zdravých lidí. Opakování slov předříkaných logopedkou se nedařilo důsledně. Dále se objevovaly různé typy agramatismu: vynechání slovesa a předložky, příznakový pořádek slov (zvláštní užití příklonek) a záměna pádových tvarů. Absence sloves vedla k nominativnímu způsobu vyjadřování. V jistých úsecích vyprávění pacient ztratil obsahovou návaznost. V jeho projevu se dále objevovaly sebeopravy a ojediněle též projev jazykové kreativity.

11.0 Pátá nahrávka - pacientka H. A.: „a toho pejska běhaly vosy“

*1974, arteriovenózní mozková malformace, CMP v červnu 2001;
transkortikální smíšená afázie

délka nahrávky: 14 minut

datum nahrávky: 5. prosince 2005

11.1 Analýza

11.1.1 Jevy na rovině fonemické a lexikální

11.1.1.1 Pojmenování zvířat

Ve snaze pojmenovat žábu a psa na obrázku se pacientce nejdříve vybavovala pojmenování pro jiná zvířata (pravděpodobně *kůň*, *slepice*, *koza*); pacientka si uvědomovala, že počátky slov, která se jí vybavovala, jsou nesprávné („*ne*, *ne*“). Správné slovo *žába* se jí podařilo užít po nápovědě logopedky:

H. A.: *s- pa- ků- ne ne*

L: *Máte ho taky doma*

H. A.: *Pa- ne pes pes a slep- ků- koz-*

L: *U rybníka skáče*

H. A.: *Žába žába*

(Obr. 1)

Dále např.: *i ten s- ků- p- pes spí* (Obr. 2); *vedle něj sedí sto- sedí sl- ků- ků- pes pes* (Obr. 5); *a za stromem seděly dvě s- ků- ko- žá- žáby* (Obr. 25 a 26).

Podobně se pacientce zpočátku nemohlo vybavit jméno *jelen* - stejně jako v příkladě uvedeném výše se jméno vybavilo po „nápovědě“ logopedky:

L: *Jak se jmenuje to zvíře*

H. A.: *na s- slep- ků- ka-*

L: *Jak je ta pohádka že jo o Smolíčkovi Pacholíčkovi*

H. A.: *ja- jale- je- jelen*

(Obr. 18)

Jindy se pacientka sama dobrala správného výrazu (poté, co už daný výraz jednou užila), např.: *žab- žabi- žába* (Obr. 2).

11.1.1.2 Jiná pojmenování

Podobně jako při pojmenování zvířat se pacientce vybavovaly takové výrazy, které si byly s intendovaným výrazem formálně podobné (měly např. totožné počáteční hlásky): *Pos- pozdravil ne ne posl- pos- poch- pochoval pejska* (Obr. 7); pacientce se vybavila neintendovaná slovesa *pozdravit* a *poslouchat*.

Jindy formální podobnost naplněna nebyla: *to zvíře spadlo z okna na s- na nas- na stů- na pos- na nas- zem na zem* (Obr. 6) - vybavila se pacientce nejdříve jména *stůl* a *postel*?

11.1.1.3 Parafázie a sebeopravy: hledání správného slova

Pacientka se parafatickými přesmyčkami sama dobrala správného slova: *pes, který má na hlavě sle- slepic- sle- sle-ni skle-pic- sle- skl- sklenici sklenici* (Obr. 5); *už už se osvobodil s- s- s- skl- s- z té sklenice* (Obr. 7); *vys- vys- vyl- vylezl na na strů- stu- s- na strom* (Obr. 12 a 13); *u okraje str- strž- str- stru- strže* (Obr. 20); *a ok- ut- u-kryl se za sk- vě- vě- v- strom s- kmā- kmenem za kmenem* (Obr. 23 a 24).

Jindy si pacientka patrně nemohla vybavit výraz užitý již v předchozích výpovědích – místo slova *pes* užila zástupné deminutivní hyperonymum *zvířátko*: *u něho u ně- s- posadil se ten to zvířátko* (Obr. 8 a 9); pacientka v tomto případě užila též mužského ukazovacího zájmena *ten*: je možné, že ještě před výrazem *zvířátko* byl v mysli/mozku aktivován výraz *pes*.

Pacientka někdy užila (počátek) jiného slova a vzápětí se opravila: *žába seskoč- vyskočila* (Obr. 2); *chlapec vsta- vstával vstal, obl- obléknul se obléknul sssi věci na sebe* (Obr. 4); *a asi z té dutiny vylezl- vyletěl-LA sova* (Obr. 14 a 15) – v tomto případě se patrně aktivoval „koncept *sova*“, a proto pacientka k výrazu *vyletěl* „přidala“ v proudu řeči koncovku rodu ženského. Dále došlo k aktivaci plurálového tvaru 3. osoby slovesa *být*⁴⁷, která vedla k nejednoznačnosti užití singuláru nebo plurálu: *js- je tam dvě zvířátka* (Obr. 1).

⁴⁷ Interpretaci 1. nebo 2. osoby sg. a 1. nebo 2. osoby pl. nepovažujeme vzhledem k obrazovému kontextu za pravděpodobnou.

Ve svém projevu pacientka velmi často opakovala počátky slov: *u- utekla* (Obr. 2); *klu- kluk* (Obr. 3); *vsta- vstával* (Obr. 4); *obl- obléknul se* (Obr. 4); *štěň- štěněk- štěně* (Obr. 4); *chl- chlapec ot- otevřel okno* (Obr. 5); *to zv- to zvíře* (Obr. 6); *s- se- sešel dolů* (Obr. 7); *přiš- přišel* (Obr. 10); *pej- pejsek sk- skáče* (Obr. 10); *chla- chlapec s- volá při- přírodě a u ně- u ně- u něho u ně- s- posadil se* (Obr. 8 a 9); *vče- včely nebo vos- vosy* (Obr. 8 a 9); *útočí na toho chla- chlapce, který utíká přes přes pře přes s ka- ka-meny bez- přes kameny* (Obr. 16 a 17); *pejsek tu leží s- za za ka- za kamenem* (Obr. 16 a 17); *chla- chlapec* (Obr. 23 a 24).

11.1.1.4 Užití sloves

Pacientce nepůsobil potíže užívat slovesa a vyjadřovat tak děje (na rozdíl od pacienta B. Z. v páté nahrávce).

11.1.2 Jevy morfosyntaktické: agramatismus

11.1.2.1 Užití předložek

Ve dvou případech pacientka vynechala předložku: *štěně h- čmucha sklā- sklenici* (Obr. 4); *chlapec s- volá při- přírodě* (Obr. 8 a 9).

11.1.2.2 Užití pádových tvarů

Pacientka špatně užila pád ukazovacího zájmena *ten* (akuzativ pro mužské životné jméno za akuzativ pro mužské jméno neživotné): *pejsek sk- skáče na toho ro-j roj roj* (Obr. 10).

Spolu s nejasným slovesem (pseudoslovem) zůstává nejasný též intendovaný pád výrazu *ten domeček*: *š- štěňátko ses- sespadlo ten roj tom domečku* (Obr. 12 a 13).

11.1.2.3 Užití jmenného rodu

Pacientka špatně užila jmenný rod ukazovacího zájmena: *ten štěňátko stále s- skáče na na vosy* (Obr. 11). Je možné, že dříve než jméno *štěňátko* bylo aktivováno jméno *pes*.

Dále: *asi někej myš* (Obr. 12 a 13); je možné, že předcházela aktivace některého jména rodu mužského (např. *hraboš*). (Podobná

„předřeknutí“ můžeme sledovat též v řeči zdravých lidí.)

11.1.2.4 Tranzitivní a intranzitivní slovesa

Pacientka ve dvou případech užila intranzitivní sloveso jako sloveso tranzitivní: *[mysš] lekla toho pána* (Obr. 11); *a toho pejska běhaly vos- vosy* (Obr. 14 a 15).

11.1.2.5 „Morfematický agramatismus“

Pacientka nesprávně užila opět tvar ukazovacího zájmena a dále reálně neexistující tvar jména *domeček*: *u tý jeho domečka* (Obr. 12 a 13). Tvar *domečka* byl však utvořen pomocí reálných morfémů češtiny, a tedy v souladu s jejím jazykovým systémem, podobně jako jsou na rozdíl od fontů tvořena pseudoslova.

Dále pacientka utvořila morfematický neologismus *vyskokl* (místo *vyskočil*): *vys- vyskokl vyská- vyskočil* (Obr. 16 a 17) (pacientka se sama dobrala správného tvaru).

Jak jsou morfémy/lexémy v mysli uspořádány?

11.1.2.6 Volba pojmenování

Pacientka užila sloveso *běhat* místo vhodnějšího *běžet*: *pejsek běhá za nima* (Obr. 19)⁴⁸.

11.1.3 Jevy na rovině nadvětné výstavby: užití souvětí

V projevu pacientky převažovala parataktická souvětí o dvou (v jednom případě o třech) větách spojených konjunktoem *a* a v jednom případě konjunktoem *ale*: *Klu- kluk se probudil a ta to zvíře bylo pryč* (Obr. 3); *Pochoval pejska a ten ho pol- poli- olíznul* (Obr. 7); *Při-šel k tomu k blízkosti toho roje a dívá se do nějaké díry* (Obr. 10); *Z té díry vys- vyl- vylezla myš asi a lekla toho pána* (Obr. 11); *Š- štěňátko ses- sespadlo ten roj tom domečku a ty vosy asi na něj začnou útočit* (Obr. 12 a 13; význam první výpovědi v souvětí zůstává nejasný); *Vylezl na na strů- stu- s- na strom a dívá se do do do do do dutiny toho stromu* (Obr. 12 a 13); *A asi z té dutiny*

⁴⁸ Srov. úsek *pes s nima běží* (Obr. 18 a 19) v projevu pacientky H. M.

vylezl- vyletěla sova **a** ten malý pán vypadnul na z- na zem z ze- ss- z větve **a** toho pejska běhaly vos- vosy (Obr. 14 a 15); Vys- vyskohl vyská- vyskočil na malou skálu **a** volá (Obr. 16 a 17); *A ten jelen se od- od- odběhl i s tím pánem na hlavě a pejsek běhá za nima* (Obr. 19); *Chlapec si s těma žábama rozloučil a asi se vracel s pejskem a s tou žabkou zpátky* (Obr. 27 a 28); S- s- s- spadli do nějaké vody, **ale** nic se nestalo (Obr. 21 a 22).

Dále pouze ve třech případech pacientka užila souvětí s vedlejší větou vztažnou (uvozenou zájmennými výrazy *který* a *co*) a jedenkrát souvětí s dvěma větami vedlejšími (uvozenými výrazy *který* a *aby*): *Vedle něj sedí sto- sedí sl- ků- ků- pes pes, který má na hlavě sle- slepic- sle- sle-ni skle-pic- sle- skl- sklenici sklenici* (Obr. 5); *As- sova asi útočí na toho chla- chlapce, který utíká přes přes pře přes s ka- ka-meny bez- přes kameny* (Obr. 16 a 17); *A to byl to byl asi ten jeden žabík žabák zpředu, co utekl za za slečnou* (Obr. 25 a 26); *Chla- chlapec vylezl na str- na v- zv- z vody a ok- ut- u-kryl se za sk- vě- vě- v- strom s- kmə- kmenem za kmenem a říká š-pejskovi, který ještě plave, aby bylo ticho, a pře- potichu přelezli přes strom přes strom* (Obr. 23 a 24).

V jednom případě pacientka užila dvojici spojovacích výrazů *jak – tak*: *Jak jak spadnul, tak se roz- rozbila* (Obr. 7).

11.1.4 Časový průběh řečového proudu: verbalizované předjímání slov?

V jednom případě chtěla pacientka v řetězci řeči užít jméno *hlava* v koncovém větném postavení (na místě rématu), avšak jeho počátek vyslovila ve výpovědi s předstihem: *hla- za-strčil tam hlavu* (Obr. 4). Svědčí to o aktivaci konceptů před verbalizací?

11.1.5 Pauzy

Delší pauza uvnitř výpovědi neznamenal její zborcení (pacientka neztratila návaznost a užila následující výrazy v správném tvaru): *dívá se [dlouhá pauza] do nějaké díry* (Obr. 10).

11.1.6 Informační struktura projevu

Pacientka volila pro pojmenování postav v příběhu různá

pojmenování, např. *mladý pán, kluk, chlapec, pán; to zvíře malý, žába, žabák, žabí slečna; štěňátko, to zvíře, to zvířátko, pejsek*. Pacientka pojmenovávala substance i děje, a proto vyprávění působilo dynamicky (nikoli jen jako statický popis jednotlivých obrázků). Pacientka (jako jediná z pěti pacientů) neztratila až do konce motivační strukturu příběhu: *to byl to byl asi ten jeden žabík žabák zpředu, co utekl za za slečnou žabí a za za svou rodinou* (Obr. 25 a 26); *chlapec si s těma žábama rozloučil a asi se vracel s pejskem a s tou žabkou zpátky* (Obr. 27 a 28).

11.2 Shrnutí

Pacientce se vždy nedařilo spontánně pojmenovat zvířata (při dalším výzkumu by se patrně projevila částečná kategoricky specifická porucha v oblasti pojmenování zvířat). Pacientce se v průběhu projevu vybavovala neintendovaná slova (formálně podobná i nepodobná). Objevovaly se četné parafázie a sebeopravy, které vedly k vyslovení správného výrazu. Velmi často pacientka opakovala počátky slov, podobně jako ve váhavé řeči zdravých lidí. Patrné byly agramatismy v užití pádových tvarů, předložek a jmenného rodu; ve dvou případech pacientka užila intranzitivní sloveso jako sloveso tranzitivní. Dále se objevil případ „morfematického agramatismu“. Pacientka spontánně užívala souvětí. V časovém průběhu řečového proudu se objevilo verbalizované předjímání slov. Pauzy uvnitř výpovědi neznamenaly nutně zborcení v plánování výpovědi.

12.0 Diskuse

Mluvené projevy pěti sledovaných pacientů jsou v mnoha jistých rysech specifické a tvoří spíše heterogenní obraz, tj. ty jevy, jaké jsou dominantní u jednoho pacienta, nemusí dominovat u druhého.

Pět analyzovaných mluvených projevů pacientů svědčí pro to, že některé oblasti jazykových schopností nebývají zasaženy v plném rozsahu (a to ani u jednoho a téhož pacienta) a že jejich postižení může být u různých pacientů různé. Např. v oblasti opakování slov se daří opakování s výjimkou jednoho slova (pacientka H. M.), nebo se opakování slov předříkaných logopedkou nedaří důsledně (pacient B. Z.). Dále např. parafatické projevy u

některých pacientů mohou vést k nalezení správného slova (pacientka H. A.), jindy vedou spíše k vyslovování pseudoslov (pacient B. Z.). Pádové agramatismy u pacienta T. J. se neprojevovaly výlučně: pacient použil substantivum též v správném tvaru. Pacientům se v různé míře dařilo pojmenování substancí a dějů: chyběly pacientům koncepty pro substance či děje? Svědčí to o různé reprezentaci substancí a dějů v mozku/mysli?

Analyzované projevy dále nastolují otázku uložení (reprezentace) jazykových jednotek v mozku/mysli a otázku jejich psychologické reality. Shromážděné příklady naznačují, že v mozku/mysli se (současně?) aktivují ta slova, která jsou si blízká buď formálně (např. *slepice – sklenice*), nebo sémanticky (např. *slepice – kuň – koza*); slova těžce sémantické kategorie patrně poukazují k týmž mentálním strukturám a je možné dle nich usuzovat na strukturu mentálního slovníku. Jakým způsobem je přístup k mentálnímu slovníku blokován? Jakým způsobem je naopak reálně existující slovník obohacován pseudoslovy a neologismy, které pacienti tvoří?

Příklady z analýz dále poukazují k psychologické realitě morfémů, např. morfému *-kl-* v neologismu *vyskokl* (místo *vyskočil*, pacientka H. A.). (Nebo příklad svědčí o psychologické realitě slabik?) Dále se nabízí otázka po psychologické realitě gramatické informace: pacienti užili intranzitivní sloveso jako sloveso tranzitivní (*leknout pána, běhat pejska*, pacientka H. A.; *letět psa*, pacient B. Z.). Tento jev je možné považovat též za prostředek náhradní komunikační strategie.

Další otázkou je mentální přístup k pojmenování: u pacientky Z. K. zůstal narušen přístup k pojmenování substancí a dějů, zatímco přístup k automatizované číselné řadě zůstal nedotčen. S omezeným přístupem k plnovýznamovým slovům je spjata též nadměrné užívání deiktik a nadměrná pronominalizace (pacientka Z. K.). Nahrazovala deiktika a osobní zájmena v mozku/mysli slova s nociónálním významem?

Částečně narušená jazyková schopnost u jednotlivých pacientů se projevovala též v užití náhradních komunikačních strategií. Je otázkou, jaké jevy lze považovat za prostředek náhradní komunikační strategie: jsou to ty jevy, jež spojuje intence k verbalizaci? Pokud ano, jsou si pacienti této intence vědomi? Jako náhradní komunikační strategie hodnotíme užití

doložila je ukázkami; z jistých pravidelností, které se v afatické řeči opakují, by bylo možné usuzovat na to, jak probíhá verbální externalizace komplexním jazykovým kódem a jaké kognitivní procesy se na ní podílejí.

Věnovala jsem se symptomu agramatismu a tzv. náhradním komunikačním strategiím. Snad bude v budoucnu možné s větší jistotou usuzovat na to, jaké funkční poruchy řeči (např. agramatismy) by se u pacientů mohly v souvislosti s povahou poškození mozku vyskytnout.

Spolupráci lingvistiky s kognitivní psychologií a neurovědami by vědci mohli docházet k odpovědím na otázky, které si jazykovědci už dříve kladli, a také k dalším otázkám.

Seznam použité literatury

- Ambler, Z.: *Poruchy řeči a symbolických funkcí*. In: *Neurologie pro studenty lékařské fakulty*. Praha 2001, s. 70-73.
- Beaugrande, R. de: *Funkce a forma v jazykové teorii a výzkumu. Vlna se obrací* [1994]. SaS, 57, 1996, s. 1-29.
- Benesch, H.: *Encyklopedický atlas psychologie*. Praha 2001.
- Caplan, D.: *Neurolinguistics and Linguistic Aphasiology. An Introduction*. Cambridge University Press [1987] 1998.
- Co je mladé, je také hezké*. (Rozhovor s neuropsychologem Petrem Kulišťákem.) *Psychologie dnes*, č. 1, 2000, s. 1-3.
- Collina, S. – Marangolo, P. – Tabossi, P.: *The role of argument structure in the production of nouns and verbs*. *Neuropsychologia*, 39, 2001, s. 1125 – 1137.
- Cséfalvay, Z.: *Pragmatické přístupy v intervencii afázie*. DTPK, 3, 2000, s. 3-10.
- Čapková, D.: *Inference z hlediska psychologie a lingvistiky*. ČMF, 80, 1998, s. 26-34.
- Černý, J.: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc 1996.
- Čermák, Fr.: *Jazyk a jazykověda*. Praha 2001.
- Čermák, Fr.: *Úvod do lingvistické metodologie. Nástin hlavních principů na pozadí obecné teorie vědy*. Praha 1997.
- Čermák, Fr. – Filipec, J.: *Česká lexikologie*. Praha 1985.
- Daneš, Fr.: *Intonace v textu (promluvě)*. SaS, 46, 1985, s. 83 – 99.
- Daneš, Fr.: *K intonaci komentářů mluvčího k výpovědi*. SaS, 40, 1979, s. 152-155.
- Daneš, Fr.: *Statický a dynamický pohled na diskurz (promluvu)* [1988]. In: Čapková, D. – Římalová, L. – Uličný, O. (eds.): *Jazyk a text I (část 2.)*. Praha 1999, s. 400–410.
- Encyklopedický slovník češtiny*. Praha 2002.
- Erhart, A. – Večerka, R.: *Úvod do etymologie*. Praha 1981.
- Flanderková, E.: *Jazyk a zvláštnosti v dorozumívání afatiků*. *Jazykovědné aktuality*, 41, 2004, s. 4-34.
- Flanderková, E.: *On Aphasic Speech Phenomena Occuring in Spontaneously Written Postcards in Slovak*. Poster, XVII International Congress of Linguists, Prague, Czech Republic, July 24-29, 2003.
- Havel, I. M.: *Přirozené a umělé myšlení jako filozofický problém*. In: Mařík, V. – Štěpánková, O. – Lažanský, J. (eds.): *Umělá inteligence III*. Praha 2001, s. 17-75.

- Hlavsa, Z.: *Verbální a neverbální prostředky v jazykové komunikaci*. In: Přednášky z XXXII. běhu Letní školy slovanských studií 1991. Praha 1992, s. 7-15.
- Holland, A. L.: *Communication abilities in daily living. Test of functional communication for aphasic adults*. Baltimore 1980.
- Jakobson, R.: *Dva aspekty jazyka a dva typy afatických poruch* [1971]. In: Poetická funkce (usp. M. Červenka). Jinočany 1995, s. 55-73.
- Janoušek, J.: *Intrapersonální komunikace a vnitřní řeč*. *Československá psychologie*, 45, 2001, s. 481-492.
- Kadečková, H.: *Soumrak bohů. Severské mýty a báje*. Praha 1998.
- Kalvach, P. – Blažková, D.: *Lidská řeč. Kde vzniká a jak souvisí s myšlením?* *Vesmír*, 80, 2001, s. 552 – 555.
- Klippi, A.: *Conversation as an achievement in aphasics*. *Studia Fennica, Linguistica* 6. Vaasa 1996.
- Kolb, B. – Whishaw, I. Q.: *Language*. In: *Fundamentals of human neuropsychology*. New York 1996, s. 387 – 416.
- Kolektiv autorů: *Otázky teorie poznání. Sborník původních prací k problémům psychologie, logiky, estetiky, pedagogiky a jazykovědy*. Praha 1957.
- Kořenský, J.: *Teoretická jazykověda a komunikačně orientovaný výzkum řeči*. *SaS*, 53, 1992, s. 97-103.
- Koukolík, Fr.: *Lidský mozek: funkční systémy, norma a poruchy*. Praha 2000.
- Koukolík, Fr.: *Mozek a jeho duše*. Praha 1995.
- Koukolík, Fr.: *Mozek, jazyk a řeč. O čem mluví afázie?* *Remedia populi*, 1998, č. 7-8, s. 39 - 42.
- Koukolík, Fr.: *Mozek, jazyk a řeč. Sémantický systém mozku a jeho slovník*. *Remedia populi* 1998, 10, s. 28-31.
- Křivohlavý, J.: *Jak si navzájem lépe porozumíme. Kapitoly z psychologie sociální komunikace*. Praha 1988a.
- Křivohlavý, J.: *Neverbální komunikace. Řeč pohledů, úsměvů a gest*. Praha 1988b.
- Křivohlavý, J.: *Rozhovor lékaře s pacientem*. Brno 1988c.
- Kučerová, Š.: *Neverbální prostředky v pedagogické komunikaci*. Diplomová práce FF UK. Praha 1998.
- Kučerová, Š.: *Řeč těla v pedagogické praxi*. *ČDS*, 7, 1999, s. 38-41.
- Kulišťák, P. – Lehečková, H. – Mimrová, M. – Nebudová, J.: *Afázie*. Praha 1997.
- Kulišťák, P.: *Neuropsychologická rehabilitace*. *Propsy*, č. 3, 1998, s. 13-14.
- Kulišťák, P.: *Neuropsychologie*. Praha 2003.

- Kulišťák, P.: *Neuropsychologie včera a dnes*. Propsy, č. 8, 1997, s. 12-13.
- Lehečková, H.: *Agramatismus v afázii*. SaS, 47, 1986, s. 138 – 147.
- Lehečková, H.: *Jazykové aspekty typologie afázií*. SaS, 46, 1985, s. 119 – 126.
- Lehečková, H.: *Manifestation of aphasic symptoms in Czech*. Journal of Neurolinguistics, 14, 2001, s. 179 – 208.
- Lehečková, H.: *Neurolingvistika: předmět, metody a historie*. SaS, 45, 1984, s. 154 – 157.
- Lehečková, H.: *Typ jazyka a projevy fatických poruch v morfologii a syntaxi*. Slavica Pragensia XXXVII. Praha 1995, s. 92 – 97.
- Lesser, R. – Milroy, L.: *Linguistics and aphasia: psycholinguistics and pragmatic aspects of intervention*. New York 1993.
- Lezak, M. D.: *Verbal functions and language skills*. In: Neuropsychological assessment. New York/Oxford 1995, s. 523-558.
- Macurová, A.: *Jazyk a hluchota*. SaS, 62, 2001, s. 92-104.
- Macurová, A.: *Naše řeč?* NŘ, 81, 1998, s. 179-188.
- Macurová, A.: *Verbální a neverbální prostředky v komunikaci neslyšících. Gesta, mimika – dorozumívání neslyšících*. ČDS, 4, 1996, s. 45-47.
- Machová, S. – Švehlová, M.: *Sémantika a pragmatika jako lingvistické disciplíny*. Praha 1995.
- Marková, I.: *Dialogical complementarity and impaired speech*. In: Psycholinguistics as a multidisciplinary connected science. Proceedings of the 4th ISAPL International Congress (June 23-27, 1994). Místo a rok vyd. neuvedeny, s. 103-118.
- Morin, E.: *Věda a svědomí* [1982]. Brno 1995.
- Müllerová, O. – Hoffmannová, J. – Schneiderová, E.: *Mluvená čeština v autentických textech*. Jinočany 1995.
- Mumenthaler, M. – Mattle, H.: *Afázie*. In: Neurologie. Praha 2001a, s. 284 – 286.
- Mumenthaler, M. – Mattle, H.: *Dysartrie, pseudobulbární paralýza a poruchy řeči neorganického původu*. In: Neurologie. Praha 2001b, s. 287-288.
- Mumenthaler, M. – Mattle, H.: *Neuropsychologické vyšetření*. In: Neurologie. Praha 2001c, s. 67-74.
- Nakonečný, M.: *Encyklopedie obecné psychologie*. Praha 1998a.
- Nakonečný, M.: *Základy psychologie*. Praha 1998b.
- Nebeská, I.: *Formuje se nová psycholingvistická koncepce?* SaS 46, 1985a, s. 145-151.
- Nebeská, I.: *Informační model ve vývoji psycholingvistiky*. ČMF, 73, 1991a, s. 96 – 102.
- Nebeská, I.: *K charakteru předpokladové báze*. SaS, 50, 1989, s. 270-277.

- Nebeská, I.: *K problematice subjektivního slovníku*. SaS, 46, 1985b, s. 299-304.
- Nebeská, I.: *Úvod do psycholingvistiky*. Praha 1992.
- Nebeská, I.: *Vývojové tendence v psycholingvistice*. ČMF, 73, 1991b, s. 2-16.
- Nekvapil, J. – Müllerová, O.: *K pauzám v komunikačním procesu*. SaS, 49, 1988, s. 202-208.
- Nekvapil, J. – Müllerová, O.: *Pauzy v mluveném textu*. SaS, 47, 1986, s. 105-113.
- Neubauer, K.: *Diferenciální diagnostika typů afázií*. DTPK, 2, 1999, s. 3-5.
- Obler, L. K. - Gjerlow, K.: *Language and the Brain*. Cambridge University Press [1999] 2002.
- Palková, Z.: *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha 1997.
- Palková, Z.: *Víme, co všechno sdělujeme, když mluvíme?* ČDS, 4, 1996, s. 3-5.
- Petržílková, M.: *Jazykové aspekty remediální výuky českých a anglických afatiků*. Diplomová práce FF UK. Praha 1995.
- Pribram, K. H.: *Možek a mysl. Holonomní pohled na svět* (usp. J. Fiala). Praha 1999.
- Průcha, J.: *Sovětská psycholingvistika a některé její pedagogické aplikace*. Praha 1973.
- Roubíčková, J.: *Kognitivně-komunikační poruchy pravé hemisféry*. DTPK, 2, 1999, s. 12-15.
- Schnelle, H.: *Dichotomies in the brain – Jakobsonian and modern*. In: Hajičová, E. – Hoskovec, T. – Leška, O. – Sgall, P. – Skoumalová, Z. (eds.): *Travaux du Cercle linguistique de Prague. Prague linguistic circle papers, vol. 3, 1999, s. 303-310*.
- Scovel, T.: *Psycholinguistics*. Oxford University Press [1998] 2001.
- Steinberg, D. D.: *An Introduction to Psycholinguistics*. Longman, London and New York 1993.
- Stillings, N. A. - Weisler, S. E. - Chase, Ch. H. - Feinstein, M. H. - Garfield, J. L. - Rissland, E. L.: *Cognitive Science. An Introduction*. Massachusetts Institute of Technology 1995.
- Strnadová, V.: *Neverbální projevy neslyšících lidí*. ČDS, 7, 1999, s. 41-43.
- Šlédrová, J.: *Příspěvek k experimentální verifikaci syntaktické paměti*. JA, 20, 1983, s. 95–99.
- Šlédrová, J.: *Šermíři versus voskové figuríny aneb O podílu prostředků na pozitivním průběhu komunikace*. ČDS, 4, 1996, s. 55-57.
- Švihálková, M.: *Poruchy fatických funkcí z pohledu neurologa*. DTPK, 2, 1999, s. 18-20.
- Thagard, P.: *Úvod do kognitivní vědy: mysl a myšlení* [1996]. Praha 2001.
- Tichý, J. a kol.: *Poruchy paměti*. In: *Neurologie*. Praha 1997a, s. 107–113.
- Tichý, J. a kol.: *Syndromy mozkových laloků, korové syndromy, afázie*. In: *Neurologie*. Praha 1997b, 114-124.
- Tichý, J. a kol.: *Zobrazovací metody v neurologii*. In: *Neurologie*. Praha 1997c, s. 51 - 70.
- Trost, P.: *O vlivu jazyka na myšlení* [1962]. In: *Studie o jazycích a literatuře* (usp. J. Povejšil a E. Macek). Praha 1995, s. 101-103.

Truhlářová, M: *Obrázkový slovník pro afatiky*. Praha 1975.

Turbová, M.: *K pojmům kompetence – performance*. SaS, 49, 1988, s. 235-247.

Varela, F. – Thompson, E. – Rosch, E.: *The embodied mind: cognitive science and human experience*. Cambridge, Massachusetts 1991.

Seznam jiných pramenů

Lékařské zprávy pacientů.*

Videonahrávky mluvených projevů afatických pacientů.*

* Pramen není volně dostupný.

* Pramen není volně dostupný.

Použité zkratky

ČDS (Čeština doma a ve světě), ČMF (Časopis pro moderní filologii), DTPK (Diagnostika a terapie poruch komunikace), JA (Jazykovědné aktuality), NŘ (Naše řeč), SaS (Slovo a slovesnost)

FROG, WHERE ARE YOU?

Sequel to A BOY, A DOG AND A FROG

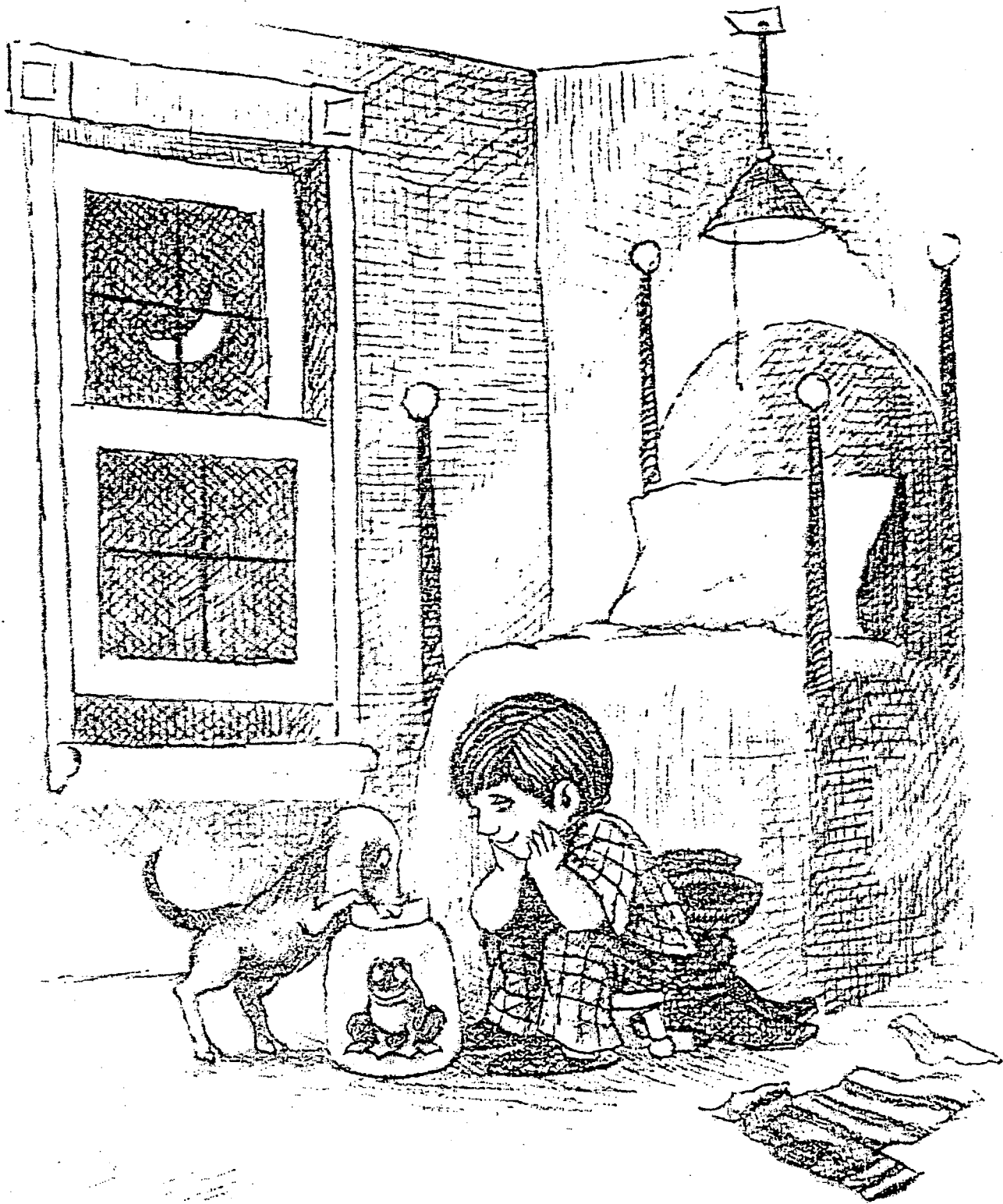

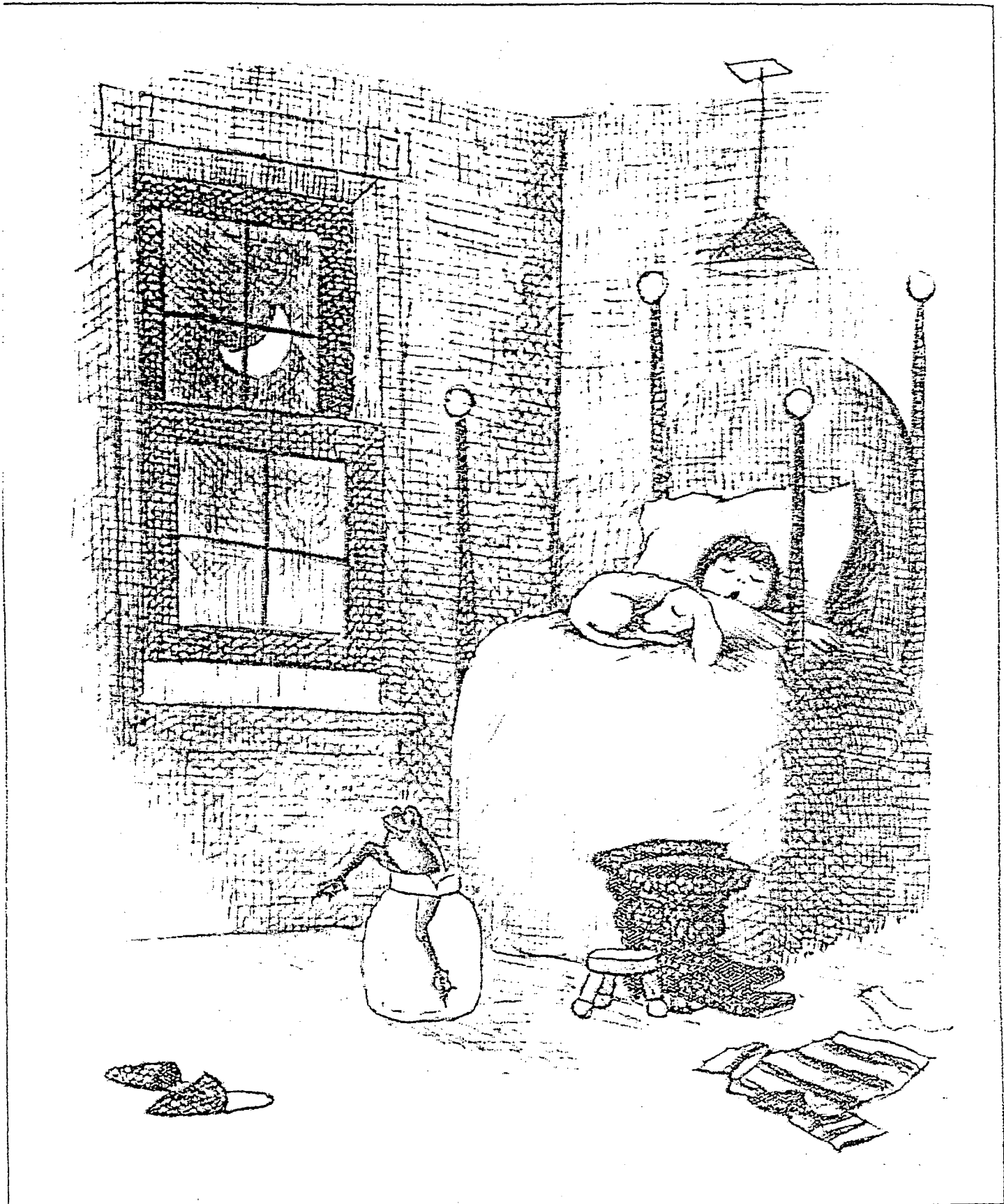
by Mercer Mayer

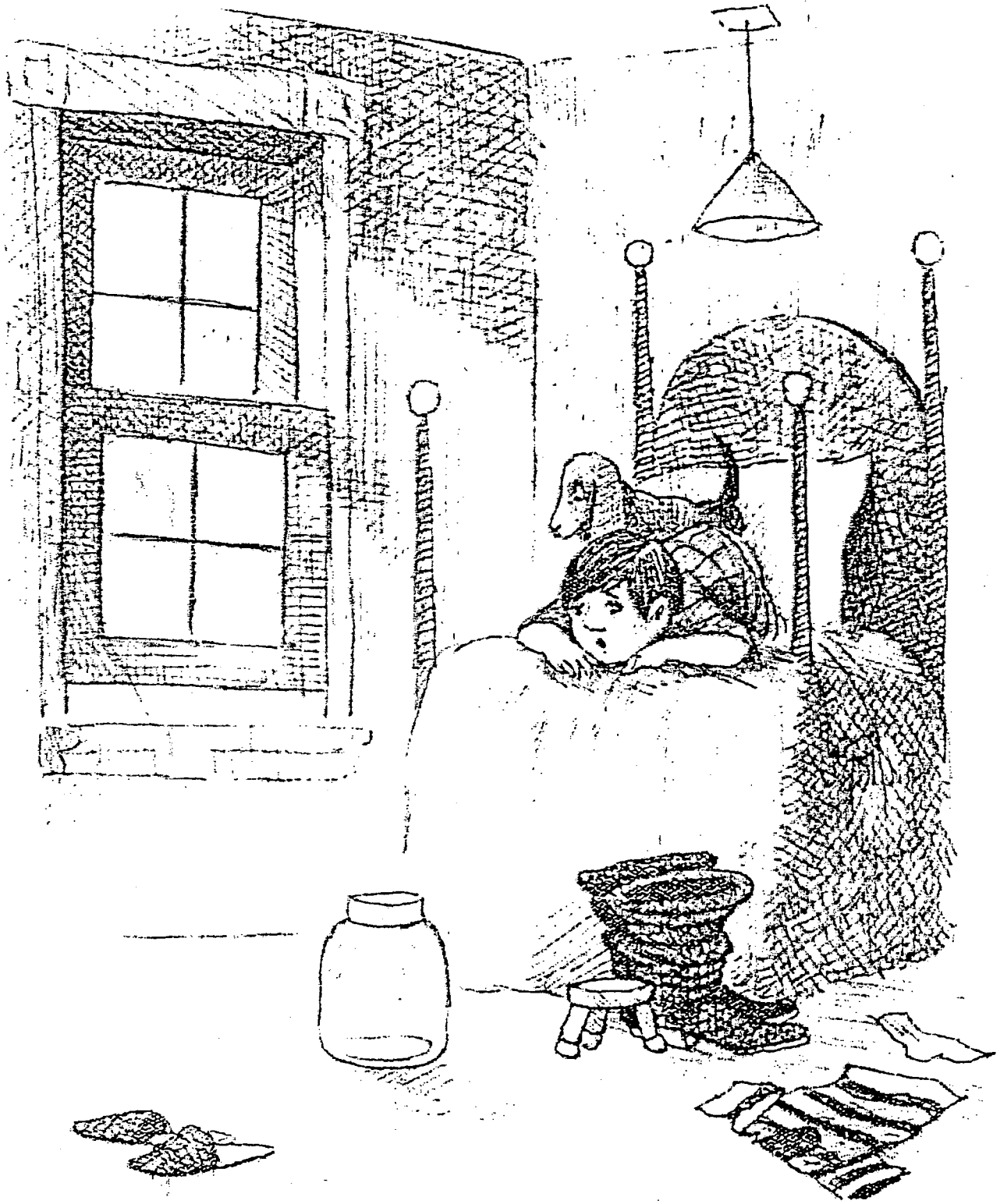
Dial Books for Young Readers

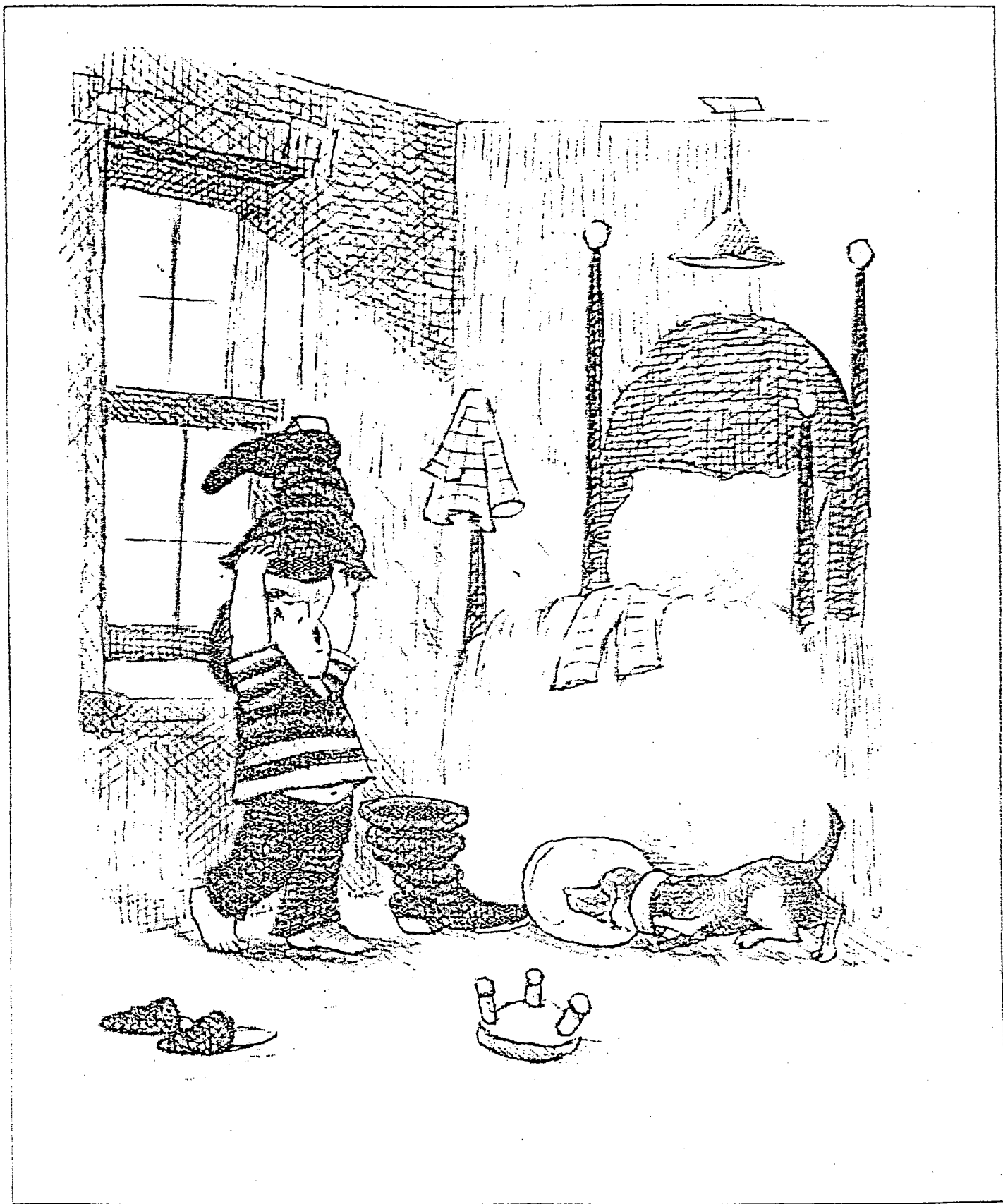
New York

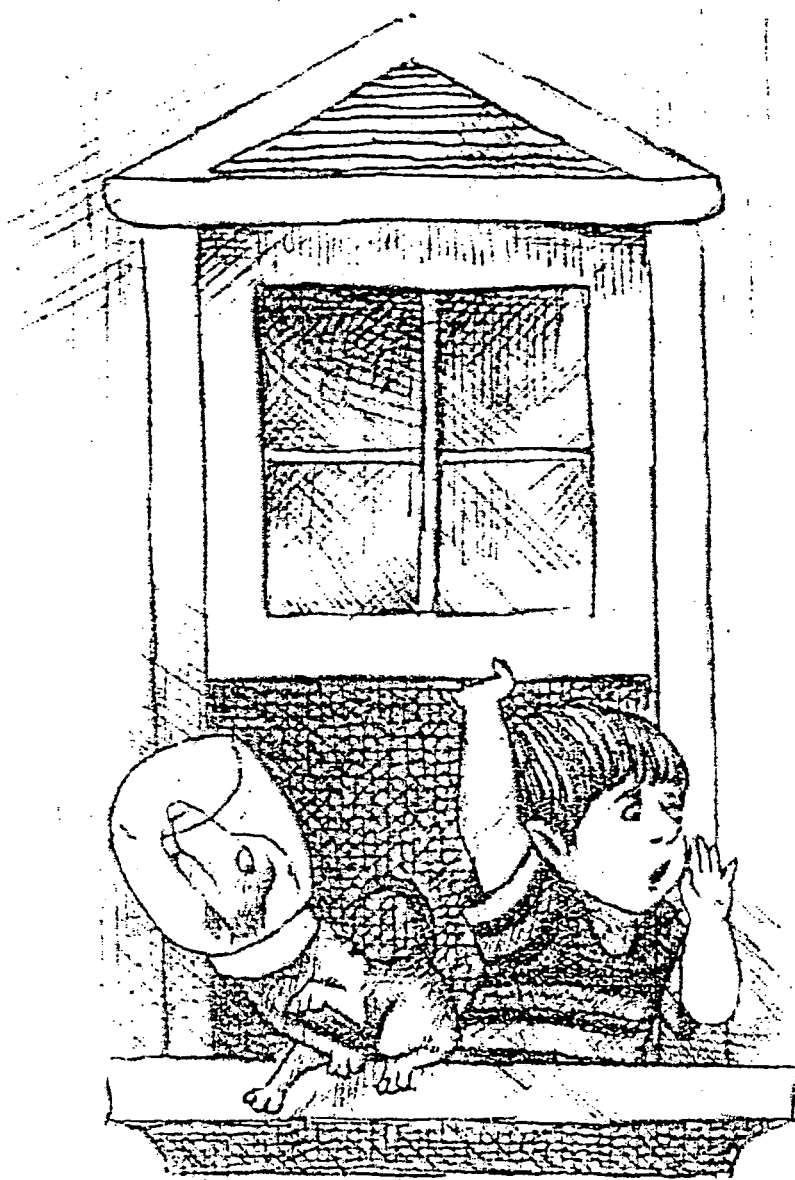

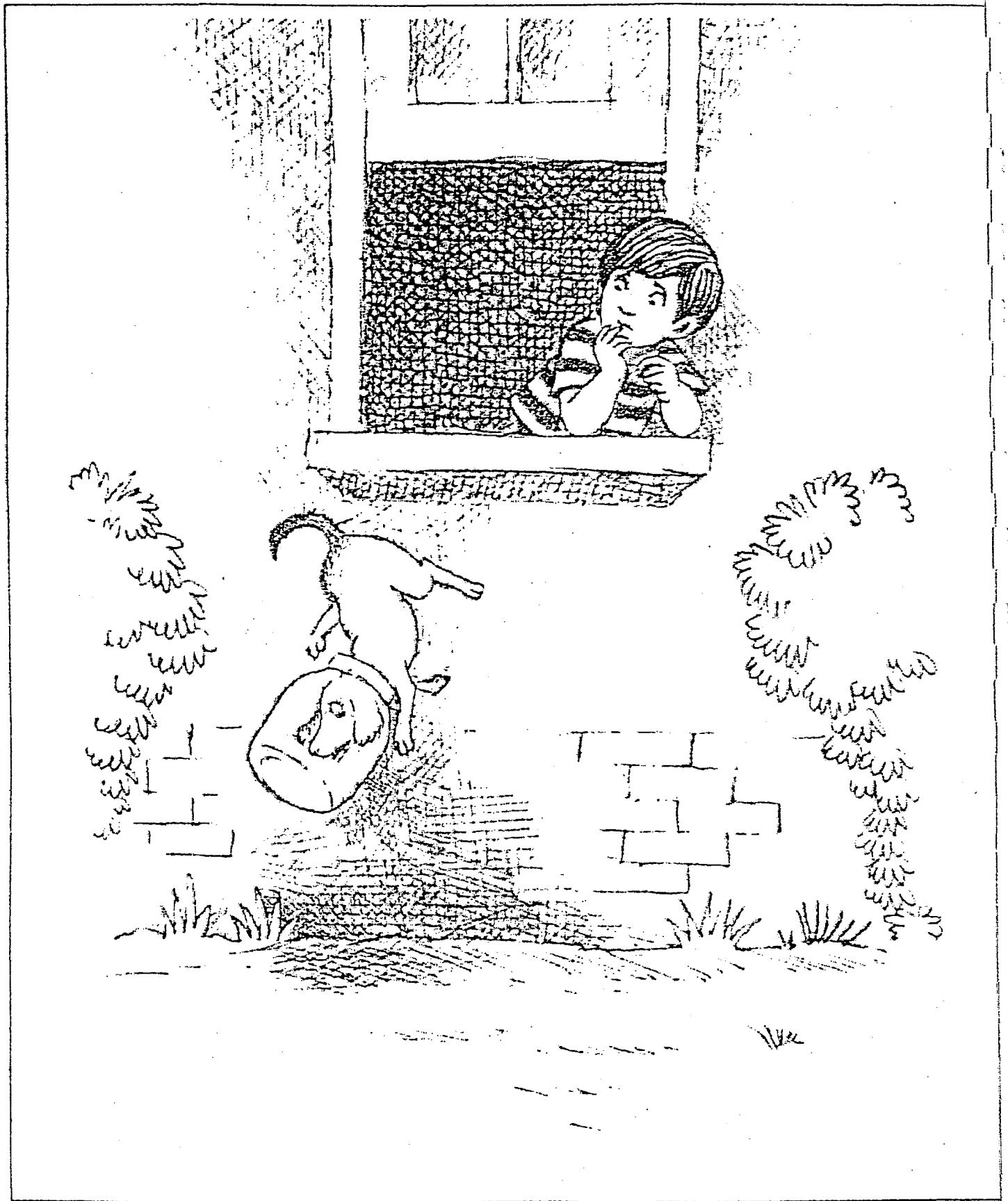

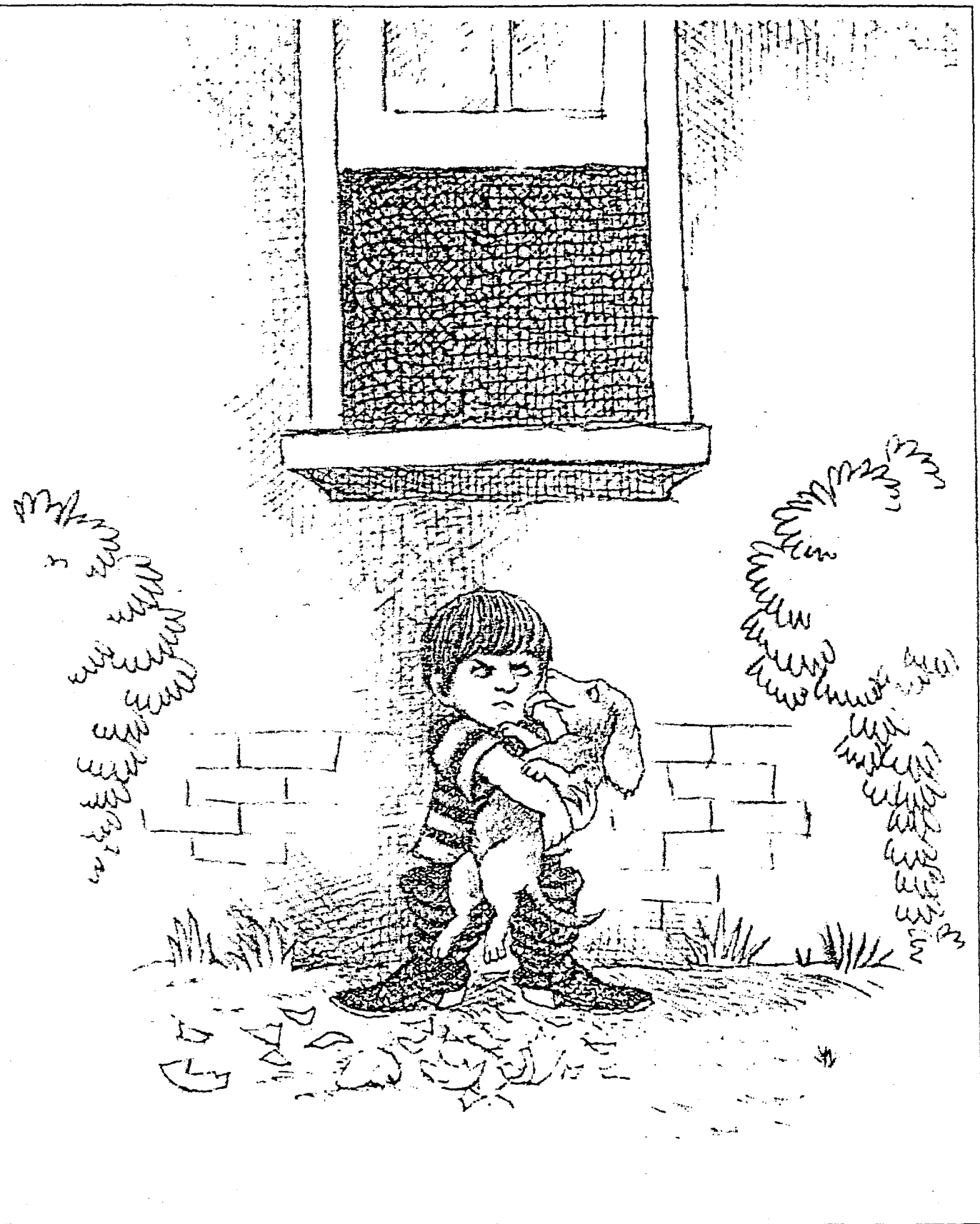

Mr. M. M. M. M.

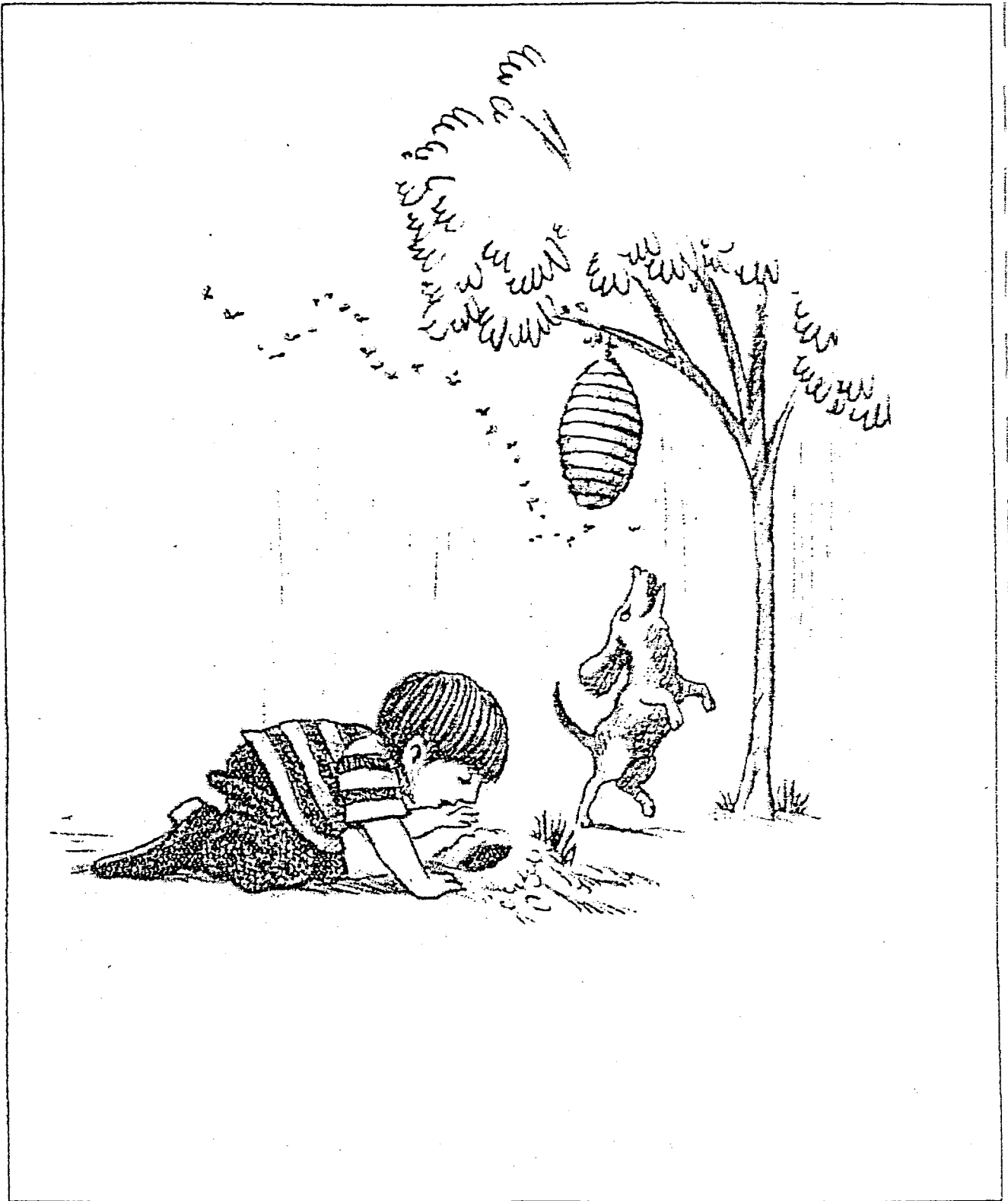
Mr. M. M.

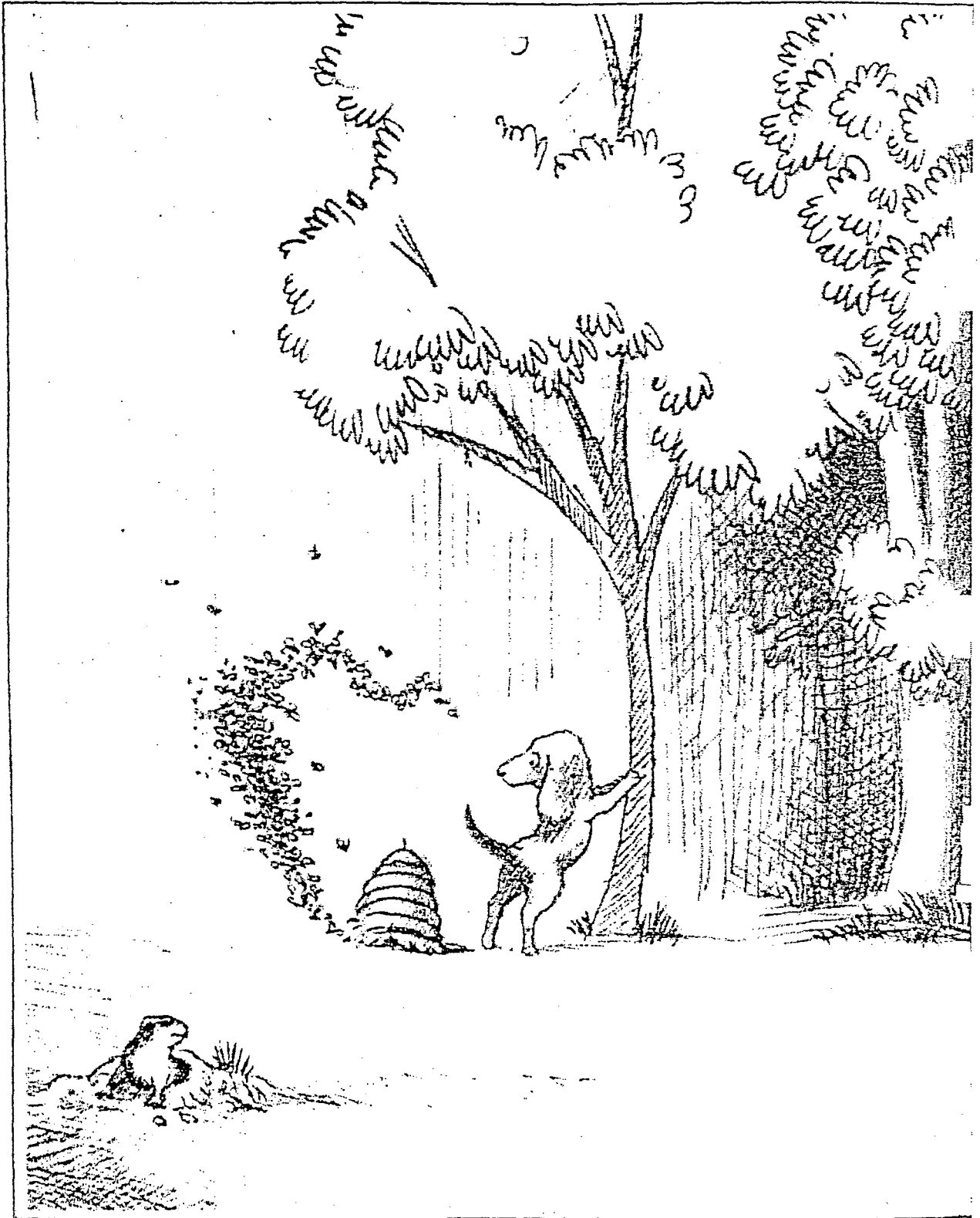

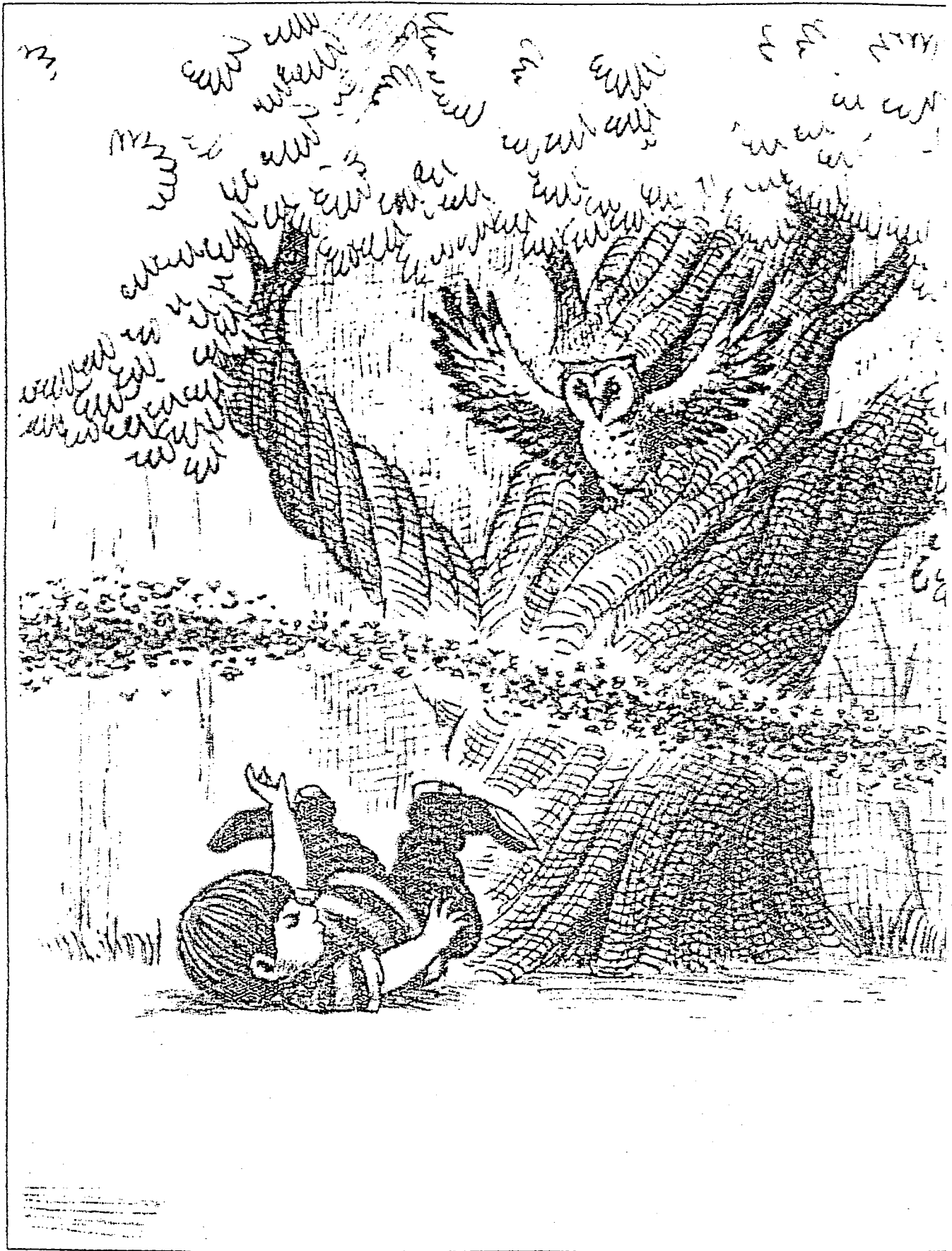
Oct. 10

Oct. 12

Oct. 14

Oct. 16

Apr. 18

Oct. 20

90

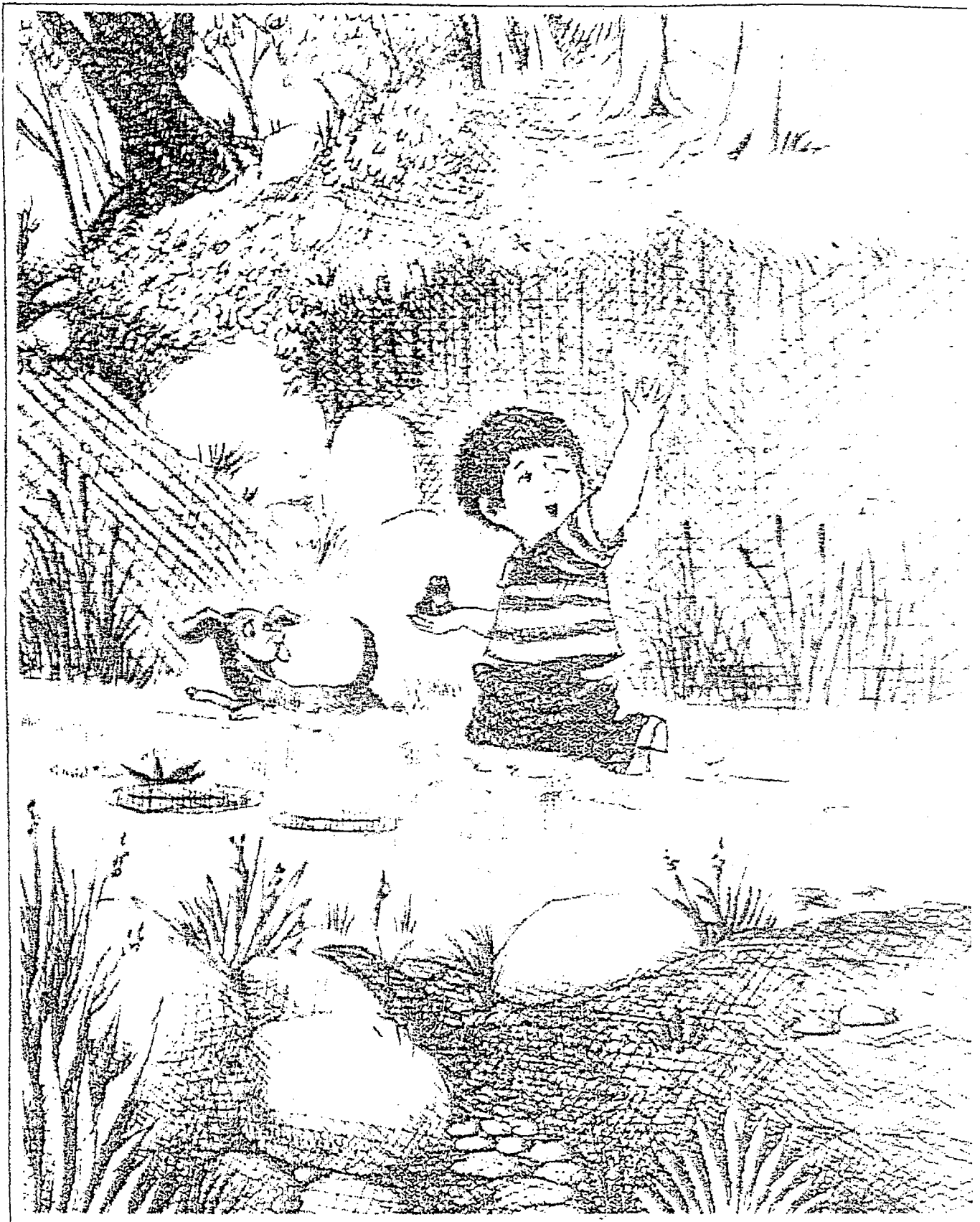

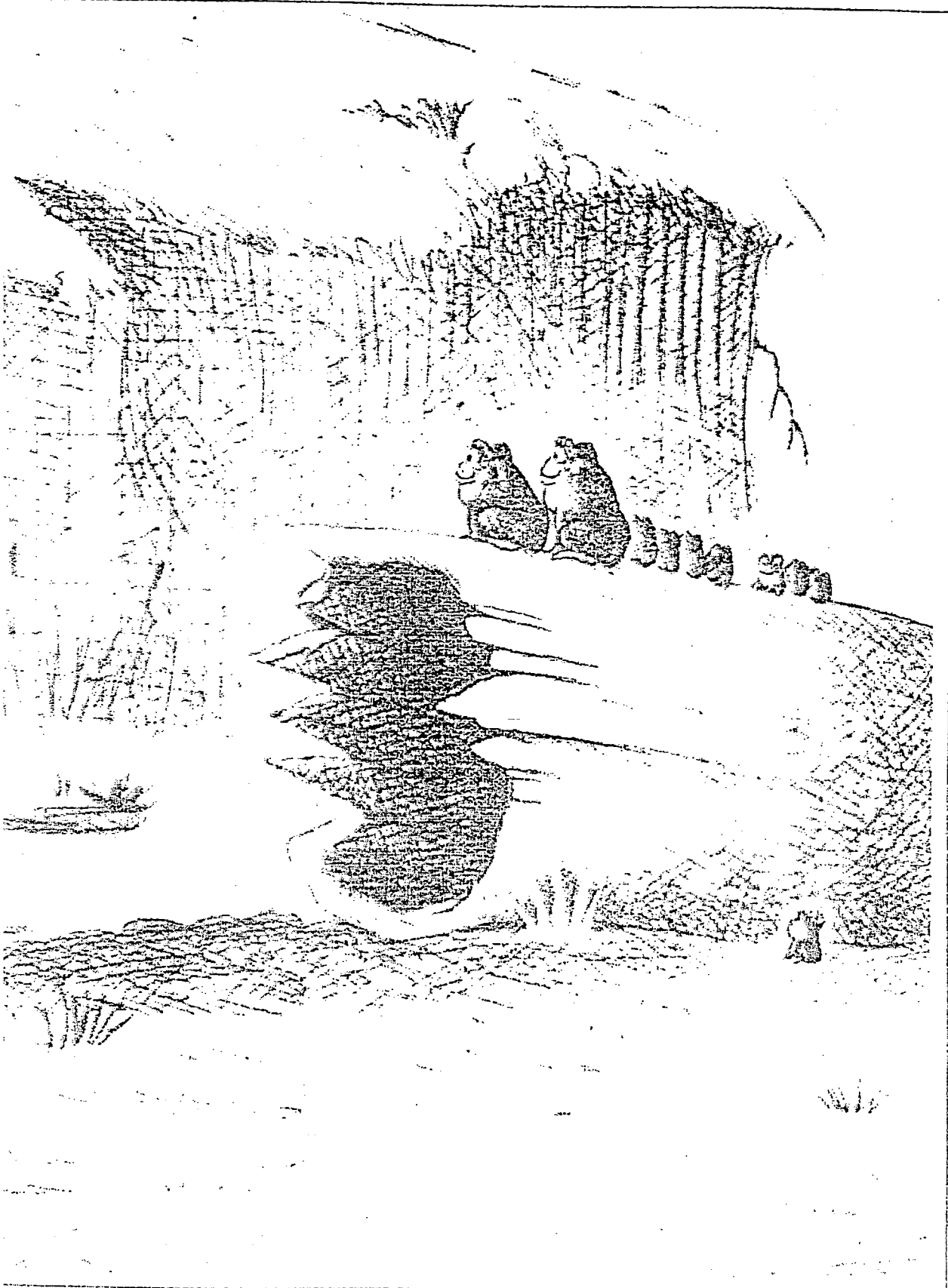

Oct. 27

Příloha II - Zkratky a značky použité v transkriptech

CMP	cévní mozková příhoda
L	logoped
ə:	hesitační zvuk
■	delší pauza
(?)	nejistý výraz
[smích]	neverbálně vokální prostředky a upozornění na gesta
pra-	nedokončené slovo
-tky	konec slova
/	hranice rytmických úseků
KLUK	slovo pronesené s důrazem
ə	redukováná samohláska
vy-pa-dl	slabikované (skandované) slovo
xxx	nesrozumitelné parafatické řetězce
XXX	nesrozumitelný úsek

Příloha III – Transkript; pacientka Z. K.: „tak se dívají ... a to je to fajn“

(Obr. 1)

Z. K.: Byla takový ma- ma- malý ə: k- ku- še- to ne(?) to ne(?)

L: Když to nepůjde, nevadí, klidně dál

Z. K.: ma- malý kluk / a má taky / pe- pes / a on se dívá dívají se jak je sa-b
ssá-ba žá-ba

L: Správně, žába

Z. K.: tak se dívají oni se xxx dívají(?) se a to je to fajn

L: A co je venku?

Z. K.: Tady / je / je ■ je ■

L: Ted'ka je den a tam je

Z. K.: no- noc noc ■ Tady to bylo / po- po- po- pol- pol- pol- šem pol- š-
šem

L: Ano, polštář, dobře to začínáte, výborně

Z. K.: Co to je?

L: No kluk je nepořádněj, takže tam na zemi leží

Z. K.: Ta- tady je po-da po- po-ty / velký / a tady sə ňáký ■

L: Tohle [ukazuje na své oblečení] jo?

Z. K.: Já vim

L: Nosí, že jo / bavlněný

Z. K.: kl- kliše(?) ne

L: Chcete to říct, jo / bavlněné triko / jo? Je to ono? / Můžete klidně dál

(Obr. 2 a 3)

Z. K.: xxx viděli jste všechno takhle tak sme si tak si to udělá a mají
takovou takovou ku- ku- kuš- kus-

L: Kluk(?) šel kam? Šel si ■ má tam ložnici a do té ložnice šel

Z. K.: ■■ Š- š- by- byl- bylə byl si takhle že se podí- podí-d'a- o- ona naš-

L: Ten kluk / a ten jeho pejsek

Z. K.: A pe- pe- pejs- pej-sek / a ša- ša- ša- ša- šá-ba / měl takový dlouhý ■■

XXX a tak se dívá a hop

L: Ano, výborně. Co dál?

Z. K.: Pak už bylo ra- ráno / a oni se dívají / a sa- sam- sa-pe sa-pje [smích]

L: Ano, žába, dobře

Z. K.: Šl- šla pryč / t- tə prostě / n- neví kde jsou / tak se dívají / a neví

(Obr. 4)

Z. K.: Dívají se jestli je / pa- po- po- po- ty po- po- po-ky

L: Ano, boty, jestli tam není

Z. K.: Ne, není tam / teď se dívá / pe- pes / na: na to / taky se dívá / taky pryč

(Obr. 5)

Z. K.: Podívali se / jestli jso- sou- ■

L: Tohleto je otevřené

Z. K.: O- ok- okno / tak se dívají jestli je nebo není / ne, tak to taky nešlo

(Obr. 6)

Z. K.: Najednou pej- pej-se-(?) najednou hup! / a byl byl to takový š- šla(?)
jako takhle dlou- dlo- takový je takový xxx

L: Co se stalo chcete říct, jo?

Z. K.: Aha to, ten! ■■

L: Když zavařujete, tak potřebujete mít čisté ■■ sklenice

Z. K.: Prosim

L: Sklenice

Z. K.: Ano, ə: s- se- ši-

L: Je to skleněný, jsou to sklenice

(Obr. 7)

Z. K.: Tady to bylo strašně moc a on xxx ty malinký on se dívá a dí- ona je
taky protože se bojí aby jí něco aby jí nebyla taková vš-

L: Jestli se něco nestalo se bojí

(Obr. 8 a 9)

Z. K.: Podívali se byla i / vš- na to jak de jak de dům(?) a takhle se díva-
dívali ne on ne taky neš- nešlo tak se dívají i to- tohle

L: Tohle celý, jak se tomu říká [ukazuje na obrázku les]

Z. K.: Lo- lo- [povzdech]

L: Ano, hustý černý les

Z. K.: Les lo- los [smích]

(Obr. 10)

Z. K.: Jéžiš a teď tady bylo ještě se ona se dívala a pe- pe- pe- pejse- se tady
dívá na ten vo-se vo-se / a oni se d'- š- š- ši- š- šil takhle nahoru / a teď to

začlo

(Obr. 11)

Z. K.: Tak tady je po- pu- puš- po- puš- [smích]

L.: Hraboš, chcete říct asi, ano, XXX hraboš

Z. K.: On se on se taky na něj dívá a on pořád nahoru / se dívá, kde jsou

(Obr. 12 a 13)

Z. K.: On ona ona š- ona š- šla takhle do- do- do- do- do- do-lů [ukazuje na obrázku spadlé vosí hnízdo]

L.: Spadlo

Z. K.: a on se dívá [ukazuje na obrázku psa] / on taky [ukazuje na obrázku hlodavce] ■

L.: Ano

Z. K.: [ukazuje na obrázku chlapce] a ku- kuse ə: te- ten se dívá ■ ne- nemá pořád nic

L.: Nemůže žábu najít, hledá

(Obr. 14 a 15)

Z. K.: A teď to bylo / všechno najednou / v- ve- ve-sy vo-sy se-dí kolem ní ■

L.: Jak se tomu říká? V noci lítá a houká ■■ hú hú hú dělá a je to

Z. K.: Fřř řř

L.: Výr, ano, výr to je

Z. K.: A / ona chudinka se takhle se dívá / o- on on už jde taky / už to vidí tak jde tak taky něco a [otočí stránku]

(Obr. 16)

Z. K.: on on byl / sem / na na tom / a zase je vidí ten fí- ví-ř

L.: Ano, dobře

Z. K.: na- na- na- jako na ně / a on se dívá a on

(Obr. 17)

Z. K.: co to je / to je takový [ukazuje na obrázku kámen]

L.: V horách to je, že jo

Z. K.: Takový je velký ■ a dívá se pořád esli ta- tady jsou / a on teď stojí a jenom se takhle se dívá co to je a

(Obr. 18)

Z. K.: a tady byla takový velký ty ty pa- pa- pa- pa-ro-ží

L: Výborně, výborně, podívejte jak krásně vám to / se vybavuje

Z. K.: a ta- tady bylo takový ten veliký takový jako ■■

L: Za doly za hory mé zlaté parohy

Z. K.: To bylo úplně takový / takový ten

L: Pohádka

Z. K.: Ano, takový ■

L: Jelen?

Z. K.: Já to nevím já já to

L: Tak zkuste poslouchat: jelen?

Z. K.: Ano

L: Jo?

Z. K.: Nnno

L: Jelen?

Z. K.: Ne, ne, ne / ten VELký takový

L: Sob?

Z. K.: Tak to radši(?)

L: To radši jelen, dobře

(Obr. 19)

Z. K.: Dívá se ona ona taky / a teď ona ona jde pryč / on on se bojí / tak se dívá / co co to je / a ta- a pe- pe- pes to vidí / a tady by byla taková veliká taková ka- ka- kra-á-sa

L: Chcete říct

Z. K.: K- k- krá-ša k- krá-

L: XXX

Z. K.: Tohle jako dolů

L: Díra

Z. K.: Ano

(Obr. 20)

Z. K.: On se d'- on se díva- díva- dívají [ukazuje na obrázku jelena] a on de- / ona i pes [ukazuje na obrázku chlapce a psa] / DOlu a tady je takový ■ ten ■ d- d- DOVA

L: Voda, ano

(Obr. 21)

Z. K.: Dova ■■ a už tě byli jedna i d- d- d- druhá šli do- do- dom- domů a

on se t- to dívá ■

(Obr. 22)

Z. K.: a tady ji má tohle na na: ■■ [ukazuje si na svou hlavu] k- k- k- kla-
kla- ne tady [ukazuje si na hlavu]

L: No, co to má

Z. K.: Hla- hla- hla- hla-du hla-du

L: Na hlavě

Z. K.: A dívá- dívá- dívají se kde / co to asi je ■ ale(?) to to bylo ale málo
[ukazuje na obrázku chlapce] jenom takový kousek

(Obr. 23)

Z. K.: Tak šli takhle jsme si / dívá- a dívají se xxx na ten / na ten ■ na na ně
prostě co to asi je

(Obr. 24)

Z. K.: dívají se kdo to je / ob- ob- oba / takhle

(Obr. 25 a 26)

Z. K.: A tady / tady bylo strrašně / sa- sa- ža- ža- žá-mu ■ jeden dva [jak
počítá, ukazuje na obrázku žáby] takový a dívají se i MALinký úplně / se
dívají ■ to bylo to bylo ale pěkný ■ jsou takový

L: Spokojený jsou, jo?

(Obr. 27 a 28)

Z. K.: [ukazuje na obrázku psa a žabku v chlapcově dlani] ta malin- malinká
/ oni se dívají / líbí se jim to / tady se dívá, kde jsou / co co tady všechno je /
a tady stojí jedna dva [ukazuje na dvě žáby] / žába / a ty velký jedna dva tři
čtyři pět šest sedm [ukazuje postupně na malé žabky] xxx taky / takže
všichni takhle to to to vidí

L: A to je konec pohádky

Příloha IV – Transkript; pacient T. J.: „mává a potom žáby ahoj“

(Obr. 1)

T. J.: Pán / ə: ə: ■ nevim(?) [prstem ukazuje na obrázek žabáka a psa] ■

L: Jak se tomu zvířeti říká?

T. J.: pra- / kra- ne ale ■ pe- ne / pes ne / pes

L: Ano

T. J.: a potom ke- k- nevim(?) [ukazuje na obrázek žabáka] ■■■

L: Na koho kouká ■ Na koho kouká ten pes

T. J.: Pes

L: Kouká na koho

T. J.: ■■ žába / žába

L: Na žábu, ano

T. J.: ■ a eště ■ KLUK ■■ a potom ■ noc noc ■ a: xxx POHOVKA ne xxx

po- poš- POSTEL postel

L: Ano, dobře

(Obr. 2)

T. J.: ə: noc ə: na: žába p- už / pryč ■ ə: ■■ nevim(?)

L: Co dělají?

T. J.: SPÍ / spí a eště ■■■ nevim(?)

L: Není to chlapec, ale je to

T. J.: že- žena / ne MUŽ

L: Kluk

T. J.: Kluk a potom jedna dva(?) tři ■ a ■■ [ukazuje na obrázek stoličky a bot]

L: Co je na tom obrázku? Stolička?

T. J.: Stolička a potom ə: ■■ k- botə boty

(Obr. 3)

T. J.: ə: vy- ə:

L: Tak tady byla noc a tady je

T. J.: ■■ já vim(?) noc a ■■

L: Den

T. J.: Denní / slunce ■ ə: muž a pes / pryč ■■ pryč žáby [gestem naznačuje,

že nevíme, kde je žába]

(Obr. 4)

T. J.: ə: stolek(?) xxx já vim(?)

L: Co dělá chlapec? [ukazuje na chlapce na obrázku]

T. J.: pryč(?) ■■ takhle [gestem napodobuje chlapce z obrázku]

L: Co hledá?

T. J.: Hledá hledá žábu žábu ale neví ■ nic ■ pes takə n- nic / tak už ■■

L: Nenacházejí

T. J.: Nenacházejí ■

(Obr. 5)

T. J.: žábu / nic ə: pes [gestem naznačuje, že pes má hlavu ve sklenici]

L: Co má na hlavě?

T. J.: Húúú ■ klə – klo- klenice

L: Sklenici

T. J.: a xxx muž(?)

L: Co dělá? Vo-

T. J.: volá volá volá

(Obr. 6)

T. J.: muž ■ pryč ■■■xxx

L: Co se stalo psovi?

T. J.: už pryč

L: Pes

T. J.: Pes umrel(?)

L: Ne, pes

T. J.: Pes

L: Předtím seděl ve vokně a teďko

T. J.: mají(?)

L: Co se stalo on z toho okna

T. J.: Vypa- l vy-pa-dl

L: Dobře

(Obr. 7)

T. J.: muž nebo / muž / a ■■■

L: Jak se jmenuje to zvíře?

T. J.: Pes ■■ já vim(?) a / už / mají(?)

L: Pes ho

T. J.: Klo-

L: Lí-

T. J.: Líbá

L: Líže

T. J.: Líže líže aha líže

(Obr. 8)

T. J.: Vo- volá jí / volá / jí a je na k- ■■ húúú húúú ■ xxx

L: Na koho volá ■ se podívejte na ten první obrázek, co to bylo tady

T. J.: Žába

L: Volá na

T. J.: žábu / žábu / ale není(?)

(Obr. 9)

L: Co vidíte na obrázku?

T. J.: Kukla

L: To je hní-

T. J.: Hnízdo

T. J.: xxx ma- xxx tromy / stromy

(Obr. 10)

T. J.: Kukla ■ a strom strom a a: eště ■■ já vim(?)

L: Co dělá chlapec?

T. J.: Húú húú

L: Vo-

T. J.: Volá volá

L: Koho volá

T. J.: Žábu ■ ale volá / PES ■ xxx

(Obr. 11)

L: Kdo vylezl z té díry?

T. J.: ■■ já vim ale ■■

L: Kř-

T. J.: Krəs- k- krək- kre-ček kre-ček kre-ček křeček aha

(Obr. 12)

L: Co je tady?

T. J.: kre-ček ■■ a ■■ pes ■■ už ■■■ xxx ne xxx PADLO a potom ■■

L: Vosy

T. J.: Vosy a / pryč

(Obr. 13)

T. J.: Pán ■ nebo / muž ■■■ já vim / volá / ale ale nevím / jo

L: Nic se neděje

(Obr. 14)

T. J.: Sova ■■ s- padlo ne ne ale / ne

L: Sova XXX sova ulétla(?)

T. J.: létá / əlétla ■ a eště / a potom / spadla ə: spad- / pes ne ale ə: / chlapec
chlapec

(Obr. 15)

T. J.: ale ə: ■■ nevím ■■

L: Vo-

T. J.: vol- vol-a vosy / pryč ə: / já vim(?) ■■■

L: Co dělají vosy?

T. J.: ■■ ne ale ■■ lé- létá

L: No, co dělají vosy? ■■ Letí

T. J.: Letí letí

L: A za kým?

T. J.: sə [obrací stránky pohádky dopředu] PES pes

L: Ano

T. J.: Pes

(Obr. 16)

T. J.: Sova sova [ukazuje na obrázku sovu] / vz(?)létá ■ a: slap- sla- chlapec
užs ə:

L: Co dělá chlapec?

T. J.: pec s- so- ne cho- choa- choval

L: Schoval se někam

T. J.: Ano no

(Obr. 17)

T. J.: Sova ■ ə: ■■ xxx ka- chlapec ə:

L: To je velký [gesty ukazuje tvar velkého kamene na obrázku] ■ bal-

T. J.: val- valba- balvan a: ə: ■ chlapec / volá jí ■ a / eště / pán ne ə: ə: PES
■■ já vim ■■■ pec schovə(?) spə spal

L: Tak dobře

(Obr. 18 a 19)

T. J.: Chlapec ■■■ chlapec ■■■ já vim(?) ale

L: Na čem sedí chlapec?■■■ Jak se jmenuje to zvíře? ■■ j- ■ je-

T. J.: je-

L: -len

T. J.: Jelen aha jelen [ukazuje na obrázku jelena] ■ jelen pryč ■ a potom / už
/ uplách

L: Uplách dobře

(Obr. 20)

T. J.: Je-lə- jelen ə: ■■■ já vim ■■ jelen ə:

L: Co udělal jelen, najednou se ■■ za-

T. J.: za- za:- z- zavi- ne

L: zasta-

T. J.: zasta- VIL / ZASTAVIL a / ə: žena / pryč

L: To není žena, to je

T. J.: Chlapec

L: Ano

T. J.: a / PES ■ s- padají(?) padají

(Obr. 21)

T. J.: Tak / prycs / už

L: Kam spadli?

T. J.: Do lesa ə: ne: ale ■ ə: ■ pryč

L: Také je to 'do'

T. J.: do

L: vo-

T. J.: vody vody vody

(Obr. 22)

T. J.: ə: pes a ■ ma- chlapec ■■ už

L: Co dělá?

T. J.: xxx koupá(?) ne ale ne ale / já vim

L: Co dělá on(?) teď? ■■ Se-

T. J.: Teď

L: Se-

T. J.: Sedí

L: Ale oni sedí ■ ve

T. J.: ve vo- ve vodě

(Obr. 23)

T. J.: Muž

L: Je to malý muž, takže je to chla-

T. J.: chlapec a / pes ■■ já vim

L: Co dělá chlapec? ■■■ Co dělá? [T. J. ukazuje na obrázku chlapce] Hmm, co dělá?

T. J.: Pu- po-ti-chu [napodobuje gesto chlapce na obrázku] potichu

(Obr. 24)

T. J.: Mu- ne CHLAPEC a ə: PES ■■

L: Co to je přes co lezou?

T. J.: Přes ■ lávku

L: To není lávka, to je velký dutý

T. J.: Strom

L: Dobře

(Obr. 25)

T. J.: Chlapec ■ a pes ■ a žába ■■■

L: Co našel chlapec a pes? Našli

T. J.: Žábu / žáBY žáby

(Obr. 26)

T. J.: Pe- pes / kluk ■ a eště ə: jeden(?) dva(?) ale ■ VÍC ■

L: Je to celá žabí

T. J.: žabí ko- / žabí ko-

L: Ro-di-

T. J.: grod'- ro-dí-na

(Obr. 27)

T. J.: Kluk / pes a / žába ■ volají ■ a

L: Co dělá chlapec, ještě? Chlapec

T. J.: Ahoj

L: Má-

T. J.: Má-vá mává / a potom / žáby ahoj [mává levou rukou]

L: Dobře

Příloha V – Transkript; pacientka H. M.: „a tady se dívá, co se děje“

(Obr. 1)

H. M.: Takže má- chlapec / se tady dívá na: / pejska, který se dívá na: / žábu
xxx zřejmě půjde spát

L: Koukejte na to a když, tak si to otočte

(Obr. 2)

H. M.: Chlapec právě ss- / právě ss- / leh / kluk / prostě nə sə siə spí / a
zároveň s ním je pejsek / vys- s- vy- və- ze sklenice vyská- vyslítá(?) ž- žába
/ tady má bá- dom- dom- ty bá-

L: Domáci

H. M.: podzá- xxx -tky

(Obr. 3)

H. M.: Ted' se chlapec už vzbudil a k- kluk také / a dívá se kde kam ta žába
žába se: schovala. Tady má / s- kluk bo-oty / tady domácí / ty- ■ tady je
světlo / no vedle u- ráno už je brzo / je b-brzo tady byla ještě zima / teda tma
/ a tady bylo svít'- světlo už

(Obr. 4)

H. M.: Tadyhle se hlə- dívá jestli náhodou neni žába / v- v botě / Chlap- mə-
/ pejsek se dívá taky co se / co kluk dělá / noə ute- ə xxx [ukazuje na
prázdou sklenici]

L: Když to nepoznáte, tak nevádí, když to nejde

H. M.: Já vim oč se jedná ale(?) nevím(?)

L: Ano, takže když to nejde pojmenovat nevádí ■ poznáváte

H. M.: Ano, ta xxx nevím

(Obr. 5)

H. M.: Tadyhle je zase chlapec ■ dívá se / dívá se / z okna xxx nə- chə- nə-
xxx

L: Co se povedlo tomu psovi

H. M.: Ps- cəsə- spadl do sl- do té sklenice

(Obr. 6)

H. M.: Ted' s tou sə-klenicí s-padá padá dolů / a chlapec se na něj dívá

(Obr. 7)

H. M.: Ten / ten ho schla- / kluk si s nim / prostě ho vzal do náručí / a to zřejmě(?) xxx / rozbila se sklenice

(Obr. 8 a 9)

H. M.: Tady ■

L: Je to k poznání, takhle dělá [napodobuje gestem chlapce na obrázku]

H. M.: Volá volá / ale já jsem s- si myslela tady ještě něco je ale to nevím jestli to je ■■ to nic / jo to spadá spadá nějakýsi slo- s- něco prostě ze stromů a kluk se na to dívá ten na něj / ten na něj volá eště někam ven / taky / tady si chlapcø tady je- jsou stromy / něco to to ale nevím co je v tý / ale nevím

L: No, kam to letí, tohleto

H. M.: Jo tak aha tak tady to budou ty / ə:

L: Poznáváte to a neumíte to říct

H. M.: Ano / bude / jsou to / ne sršně ale /

L: Podobný. Výborně, výborně, bodají, dávají žihadla?

H. M.: Žihadla, ano

(Obr. 10 a 11)

H. M.: Tady je taky z- znovu mají ty / kəm- bohužel sršně nebo s- srš-

L: Taky se říká, že má útlý pas jako

H. M.: Š- / š- š- š- š- š- š-

L: Dobře, nevadí

H. M.: A tady sə / tady se znavi / dívá mə chlapec jə jə tady se mə- se d- dívá zřejmě na: / na nějaký kořen nebo co / a tady se dívá co se děje / co se dějou ■ ə:

L: Vy přemýšlíte o tom názvu

H. M.: Názvu názvu no [smích]

L: Nevadí, klidně dál pokračujte

(Obr. 12 a 13)

H. M.: xxx k- chlape- kluk leží(?) xxx na sto- na stromech dívá / tady se d'- / tady je ■■■

L: Šli ji hledat?

H. M.: Cože?

L: Šli ji hledat?

H. M.: Ne, to- to je / ale to není to ■■ hledaj zřejmě / na ú- / toho

L: Ne, teď bych vás spletla, tak to nechte klidně

H. M.: Kluk vlezle vlezl na strom [otočí stránku]

(Obr. 14 a 15)

H. M.: tady spad- spadl ze stromu a tady je ■ d- š- ■ š- dívá- s- so- sova
sova / sova ■ ma- z- za za ty si- sršně říkám bohužel utiká a i i chlapec utiká

(Obr. 16 a 17)

H. M.: Sa-va tady je taky zřejmě sava sa- sova / a ta se d- dívá co kluk dělá
tady je někde xxx na tom / na bokovačku(?) takovym / a tady s- je i malej i
ten chlapec- i ten kluk se schová xxx pes pes je / a tady jsou eště furt ty /
zřejmě sršně

(Obr. 18 a 19)

H. M.: Sova tady je / jo tady je zas na z- ə: so- sou- s- s- so- so- so- so-

L: Má parohy

H. M.: Parohy, no ■ kde jsou mé s- xxx parohy

L: To je pohádka o Smolíčkovi

H. M.: [smích] Smolíček no / xxx t- ten prostě na parohách ho odnesl někam
 pryč / kluk j- chlapec pes s nima běží

(Obr. 20)

H. M.: Tady ho vyhodil, někde / pes i kluk spadl dolů někde ze stráně velké

(Obr. 21)

H. M.: Jo tohle spadl do vody / tady je kal- ka- kl- kli- kle- kə- kle-nín

L: Aha, leknín

H. M.: Klenín klejn-

L: Leknín

H. M.: Klej-nín

L: Leknín

H. M.: le-nín

(Obr. 22)

H. M.: tady konečně dostává ven z vody tady je ňáký ňáký ty ə: z- n-ə: ■
[ukazuje na obrázek rákosí]

L: Roste to u rybníka, že jo

H. M.: U ryb-níka no / si nevzpomenu

L: Rákosí

H. M.: Rákosí rákosí

(Obr. 23 a 24)

H. M.: Pej- ə: pejsek kluk se už s- stal ven xxx ted' se vrací k nj- xxx němu z
vo- jo a tohle je asi zřejmě xxx na s- xxx toho se diš- drží

L: Na břehu

H. M.: Cože?

L: Na břehu jsou, už vylezli

H. M.: Na břehu, ano

(Obr. 25 a 26)

H. M.: Tady jsou dvě ba- dvě ba-žč- by

L: To co bylo na začátku, to zvířátko, jo?

H. M.: Ano ž- šs- to je to že si člověk zapomene / báž- ba- / báž- ž- / žá- žá-
žába žáby žáby žáby / tady jsou také a tady jsou na tom na tom s- u toho
stromu nebo na te u ty když vyšli z vody(?) / jo tady je víc těch žab

(Obr. 27 a 28)

H. M.: Tady se ■ drží ba- baž- žabičku žabičku a na někoho ch- k- volá xxx

L: Poznáte to, co tam je ještě?

H. M.: To nejsou

L: To nejsou žáby ■ tak jsou tam nějaký zvířata

H. M.: Ano ■

L: A tím končí celá pohádka

Příloha VI – Transkript; pacient B. Z.: „žabák utek, utek sklenice ven“

(Obr. 1)

B. Z.: ə: svítíl / a ə: ■■■ kamarád / pes / a / žabička / s- společnost / mu / dělali

(Obr. 2)

B. Z.: V noci / v noci / spal / spí- ə: / dítě sp- spalo ■ ə: spal / také / pes ■ a žabák / utek ə: utek sklenice ven

(Obr. 3)

B. Z.: ə: ráno / ə: s- ə: ch- / ráno ■ chlapec / dívá se a / žabák / sklenici / pryč

L: Všechno?

B. Z.: [přisvědčí]

(Obr. 4)

B. Z.: Sluníčko / ə: sluníčko ə: místnost(?) hledá / žabák ■■ ch- ■■ chlapeček hledá b- boty / pes ə: hledá ə: sklenici a nenašel se / žabák

(Obr. 5)

B. Z.: Haló haló / ə: haló haló ə: ozývá se / ə: chlapeček / a ə: ne- ■■■ a ■ a ə: ■■■

L: Chlapec volá

B. Z.: Volá a n- neozývá se / žabák. Pes / pomoc volá / ə: pomoc psa / ale / sklenice / ə: hlava

L: Sklenici má

B. Z.: Na hlave / psa

L: Je na hlavě psa

(Obr. 6)

B. Z.: Odpoledne(?) ■ poledne(?) / ə: XXX / chlapec a / ə: š- neštěstí se stalo / psa / ə: psa / xxx / ə: psa ə: ■■ psa / psa

L: Pes

B. Z.: Pes xxx spadu- spadnul(?) psa a

L: Pes spadl, odkud?

B. Z.: ə: první patro

(Obr. 7)

B. Z.: Chlapec / ə: che- ə: che- ə: vyche- / ə: pohladil(?) a ə: ■■ a ə: pes ə:
pes / pře-žil(?) s- / pře- přežil(?) s- ano(?) / lízá ps- ■ líza ■■ š- ə: šťastí
[smích]

(Obr. 8)

B. Z.: Ve- ə: dopoledne(?) ə: odse-(?) ə: chlapec / ə: volá / nes- ə: volá psa ə:
furt(?) volá(?) ə: žabák / Ps- ə: psa ■■ ə: ví- / psa / hledá a psa / ə: psa a ə: /
ko- chlapec furt(?) volá n- na ža-bá-ka

(Obr. 9)

B. Z.: Les ə: p- pod ní(?) xxx LES ə: ■■ ə: u- hnízdo vol- ə: vo- ə: vol- ə: z-
hnízda vosy / a ə: kloš-(?) ə: okolo hnízda ə: vosy

(Obr. 10)

B. Z.: Chlapec volá ža-bá-ka / díru / ne-zə- ne-vo-zej-vá se mu / Pes xxx na
hnízdo / vo-se hnízdo

(Obr. 11)

B. Z.: Chlapec / le-ká se a ə: ■ díru ə: křeče- no křeček / ə: křeček prská / na
/ chlapec / Pes ví- vícə ə: hnízdo vosí hnízdo vje-(?)

(Obr. 12)

B. Z.: Křeček dívá se / a spadl ə: les hnízdo ə: vosy ə: vosy vosy ə: ■ vosy ■
ə: moc vos letělo ə: / psa

(Obr. 13)

B. Z.: Vok- ə: starej buk / dívá se / po- ə: chlapec ə: / du- d- dutina

(Obr. 14)

B. Z.: Du- ə: / du- ə: / dub ə: / starý dub ə: / dutina ə: / vosa ə: / sova / ə: /
pryč ■■ ə: po- ə: chlapec / spadl / spadl(?) na zem

(Obr. 15)

B. Z.: Les / ə: XXX psa ə: ž- ə: vosy bojovníci

L: Co dělají vosy?

B. Z.: Moc vos ə: bodá psa

(Obr. 16)

B. Z.: Sk- skála ■■ skála / skála / ə: skála / ə: chlapec / ə: vyškrábal se / na
skálu / a ə: ore- / ə: ore- / ə: ore- / o-rer ■■ jo vo- sova [smích] sova sova ə:
letěla přes hory(?)

(Obr. 17)

B. Z.: ə: chlapec vyškrábal / ə: vyškrábal se / a dí- dívá se a / volá / ža-

žabáku / ə: ža- žabáKA ■ dívá se / vos- ə: les ə: lese / dívá se / vo- vo- vo-

L: S-

B. Z.: SOVA ■■ pes lo- ə: pes / ə: loži(?) / pes / ə: ploži(?) pes ə: ■■ poži(?)
pes

(Obr. 18)

B. Z.: ə: chlapec ə: / chlapec chlapec ə: / v- vyšel(?) jelena a ə: úpekem(?) ə:
úpekem(?) ə: chla- chlapec ə: úpekem(?) ə: držet jelena ■■ vos a ə: / vo-
vosa ne / sova vidě- ə: sova vi- viděla / a psa ə: / pse ə: / psa ne / ə: pes /
očuká(?) ə: země

(Obr. 19)

B. Z.: Jelen upeka-(?) u- upekál(?) u- u- ■■ chlapec ə: ■■ chlapec ■■ je- ə:
jezdí / na / jelenovi / psa ə: / psa psa psa ə: vrčí(?) psa je- je-e- je-le-na

(Obr. 20)

B. Z.: Zastavil psa ə: zastavil jelena a ə: ■■ ə: zas- zastavil jelena a chlapec
xxx se / xxx se ■■ psa ə: xxx jsou(?) spolu

(Obr. 21)

B. Z.: Rybník ə: / rybník ə: / rybník a psa ə: / ry- ry- a psa ə: / spadl dolů / a
jelen / dí-val se

(Obr. 22)

B. Z.: Chlapec a psa ə: ■ dobrodruství(?) ə: dobrodruství(?) ə: ■■

L: Co dělá chlapec?

B. Z.: Sedí a po- d- dívá se / úsmev / dobrodruství(?) ■■ a ■■■

L: Co dělá pes?

B. Z.: Pes ə: drží hlavu / drží na hlavu / chlapec

(Obr. 23 a 24)

B. Z.: Chlapec / tiše / přikazuje / přikazuje ə: psa a ■■■ kmen ■ ə: / kmen
■■ vystartoval ə: kmen / vystartoval ə: chlapec a / vystartoval psa

(Obr. 25)

B. Z.: Tiše / chl- chlapec a psa / ə: ■■■ žabák a a žaba- a žabačka [smích] /
a ə: tiše / stojí

(Obr. 26)

B. Z.: ə: chlapec a psa ə: chlapec a psa ps- pse

L: Pes

B. Z.: pses pes / ə: rodina žabáků žabákova rodina ə: ■■ žabákova rodina

(Obr. 27 a 28)

B. Z.: xxx chlapec ə: žabáku žabá-ku rodina žabákova rodina ə: psa a ə:
žabák domov ə: ■■■ žabák ə: žabá- a rodina žabákova rodina ə: rybník ■
rybník ■ rybník

L: A co dělají, teda?

B. Z.: Dívá se / dívá se a ■■ dívá se a ■■

L: Za kým se dívají?

B. Z.: Kamarád žabák [smích]

Příloha VII – Transkript; pacientka H. A.: „a toho pejska běhaly vosy“

(Obr. 1)

H. A.: Na obrázku / je ■ ə: pán / mladý mladý pán ■ ə: v pokoji ■ ə: js- je
tam / dvě zvířátka / s- pa- ə: / ků- ne ne

L: Máte ho taky doma

H. A.: Pa- ne ■ ə: ■ PES pes a / slep- ků- koz-

L: U rybníka skáče

H. A.: Žába žába ■ ə: slep- ə: s- / ve sklenici

(Obr. 2)

H. A.: ə: ten mladý pán / spí / i i ten s- ků- p- PES spí / a žab- žabi- žÁBA
seskoč- vyskočila se sle- se sklenice / u- utekla

(Obr. 3)

H. A.: Klu- kluk ■ se probudil / a ta to zvíře bylo pryč / to malý

(Obr. 4)

H. A.: ə: s- ten chlapec vsta- vstával vstal / obl- obléknul se / obléknul sssi /
věci na sebe / štěň- štěněk- štěně h- čmucha ə sklə- sklenici / hla- za-strčil
tam hlavu

(Obr. 5)

H. A.: ə: s- chl- chlapec ■ ot- o-te-vřel ok-no ■ a ře- ř- řec- VOLÁ a volá /
ə: vedle něj sedí sto- sedí ə: sl- ə: ků- ků- PES pes který má na hlavě sle-
slepíc- sle- sle-ni skle-pic- sle- skl- SKLENICI sklenici

(Obr. 6)

H. A.: ə: ■■■

L: Tady se něco stalo

H. A.: To zv- to zvíře / spadlo / z okna na s- na: nas- na stů- na: pos- na: ə:
nas- ZEM na zem

(Obr. 7)

H. A.: Ten malý na- malý pán ə: ■ s- se- sešel dolů a / ə:

L: Co dělá?

H. A.: Pos- pozdravil ne ne / posl- pos- poch- pochoval ə: pejska / a ten ho
ə: pol- poli- olíznul

L: Olíznul ho a už něco nemá ten pes

H. A.: A už mu s- už se mu / roz- ■ už se mu ■ už

L: Tady to má a tady to nemá

H. A.: Už už se os-vo-bo-dil s- s- s- skl- s- z té sklenice

L: Je tam někde ta sklenice?

H. A.: Je rozbitá. Jak jak spadnul, tak se roz- rozbila.

(Obr. 8 a 9)

H. A.: Chla- chlapec s- / volá ■ pří- přírodě ■ a u ně- u ně- u něho u ně- s-
posadil se ■ ten / to zvířátko

L: XXX nápadnýho, tady něco takhle

H. A.: Aha

L: Jde to poznat?

H. A.: Ano, vše- včely nebo vos- vosy / jsou ■■ tã to nevím jak se to říká
tomu zvíř- tomuhle / mají tam svůj domov / roj

L: Ano

(Obr. 10)

H. A.: Ten malý pán / ə: příš- při-šel k tomu / k blízkosti / toho / roje / a
dívá se ■■ do nějaké díry / pej- pejsek sk- skáče na toho / ro-j roj roj

(Obr. 11)

H. A.: Z té dír-ry vys- vyl- vylezla / myš / asi / a lekla / toho pána ■ ten
štěňátko stále s- skáče na na: / vosy

(Obr. 12 a 13)

H. A.: Š- štěňátko ses- sespadlo / ten roj / tom domečku a / ty vosy asi / na
něj / začnou / útočit ■ u tý jeho domečka ə: / je venku / ə: ■ asi nákej myš
nebo spíš / NEvim ■ chlapec vys- vys- vyl- vylezl na na strů- stu- s- na
STROM a dívá se do / do: / do- do- do dutiny toho stromu

L: Ano

(Obr. 14 a 15)

H. A.: A asi z té du-ti-ny vylezl- vyleTĚL-LA ə: SOVA / a ten malý pán /
vypadnul / na z- na zem / z ze- ss- z větve / a / toho pejska / běhaly ə: vos-
vosy

(Obr. 16 a 17)

H. A.: As- sova asi útočí na toho / chla- chlapce / který utíká přes / přes pře
přes s ka- ka-meny bez- přes kameny / vys- vyskokl vyská- vyskoČIL na /
malou / skálu / a volá / pejsek / tu leží s- za za ka- za ka-me-nem

